

1848—49. TÖRTÉNELMI LAPOK.

Az orsz. tört. ereklye-muzeum és a honvédegyletek hivatalos közlönye.

Felelős szerkesztő:
KUSZKÓ ISTVÁN
az orsz. tört. ereklye-muzeum igazgató öre.

A lap szellemi és anyagi részét illető közlemények az orsz. tört. ereklye-muzeum igazgató öre címére küldesdők.

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

Előfizetési díjak:

A m. posta-takarékpenztár claering- és cheque-forgalmában a kiadóhivatal száma: 3213.

Kolozsvár, Széchenyi-tér 27. sz. $\frac{1}{4}$ évre 1 frt, $\frac{1}{2}$ évre 2 frt, egy évre 4 frt.

Dr. Orbay Antal,

1848—49. p. ü. miniszteri számtiszt, nyugalmazott megyei főorvos, a muzeum tiszteletbeli tagjától a következő alapítói levelet vettük:

Áldás Hazánkra!

Igen Tisztelt Uram!

Azon alázatos kéréssel járulok Tekintetes urhoz, hogy ha még el nem késtem, a kolozsvári országos történelmi ereklye muzeum alapító tagjának méltóztassék engemet is felvenni, a 100 frt díjjal posta-utalvánnyal küldöm. Azon sokoldalú tevékenységéért, melyet Tekintetes ur kifejt ez ügyben, fogadja őszinte elismerésemet s nagyrabecsülésemet. Bár többes számban kerülnének követői.

Magamat további jó emlékébe ajánlva maradok
Budapesten 1897. aug. 12.

kiváló tisztelettel
Dr. Orbay Antal,
nyug megyei főorvos.

Külczim: Kuskó István urnak, az ereklye muzeum örének
Kolozsvárt.

A keresetlen szavakkal irt szép levelet az alapítói levelek közé helyeztük, az alapítványi összeget a kolozsvári gazdák hitelszövetkezetének 170. sz. könyvében, az alapító ur nevében, mint alapítványt elhelyeztük. A hazafias érzéssel adott szép alapítványért ez uton is hálás köszönetet mond az ereklye muzeum igazgatósága.

„Honvédek Pantheona“ című, első cikk ötödik folytatását a következő számra félre tettük, mert annak egyik pontját könnyebb magyarázat céljából illusztrálni kívántuk, ez illusztráció metszvénye azonban nem készülhetett el.

Okmánytár.

— A nagyszabeni oláh gyűlés hazafias kiáltványa. —

Testvérek!

BERDE MÓZSA Kormánybiztos ur által felhivattunk egy, népünk lelkéseiből és értelmeseiből alakult gyűlés tartására, ennek célja lévén azon eszközökről tanácskozni,

melyek a belháboru iszonyai által fölizgatott kedélyeket lecsillapíthatnák, a romány népet az eddig vakon követett törvénytelen lázadás és iszonyatos kegyetlenség útjáról a törvény, erkölcs, emberiség, és engedelmesség pályájára visszavezethetné, egyszersmind azt eddig ön maga által páratlan oktalansággal taposott saját igaz érdeke ösmere-tére juttatván.

E gyűlést mi a mai napon megtartottuk, 's több réátok nézve üdvös intézkedéseinken kívül abban állapodtak meg, hogy bocsássunk hozzátok egy testvéri szózatot a következőkben:

Egy évezredig nyögtünk a szolgaság, és political semmisség porában, nem önkényüleg, hanem más népfajokkal együtt, az akkori törvények értelme szerint.

A mult 1848-ik évben megszánta a magyar nemzet helyzetünket, 's a Posonyi és Kolosvári Országgyűléseken eltörölt minden nemesi kiváltságot, urbért, jobbágyságot, dézsmát, 's nekünk szabadságot, jogegyenlőséget, földtulajdont ajándékozott, 's a' szolgaság porából polgárokká emelt, a nélkül, hogy mi kértük volna, 's nagylelkűségét annyira terjesztette, hogy ezekért tőlünk mit sem kívánt.

Képviseleti jogot adott a magyar nemzet nekünk is, az eddig csak mágnásokból és nemesekből álló országgyűlésen 's mindennemű közhivatalokra tért nyitott nekünk is, vallásunkat szabaddá és becsültté tette, 's nemzetiségünket is biztosította.

Alacsony hitegető tehat az, ki néktek azt hazudta, hogy mindezt néktek a Császár adta; sőt éppen ő volt az, ki a jobbágyságot 's a' régi szolgaság minden viszonyait újból helyre akarta állítani, valamint azt Magyarország rabjában tartott némely részeiben már tette is, de hála a szabadság nemtőjének, ez a hatalmas és dicső magyar fegyverek által újból eltöröltetett. — De ezt a Császár a felett hogy nem akarta, nemis tehette, mert mi a magyar nemes emberé volt, azt tőle elnem vehette hogy másnak adja, ezt csak maga a tulajdonos magyar nemes tehette és tette is önként, önfeláldozásból és senki által nem kényszerítve.

És mind ezen jótéteményeket és áldozatokat hogyan köszöntétek meg?

Legyilkoltátok jöltevőiteket, fegyvertelent, védtelen öreget, asszonyt, gyermeket egyaránt lemészároltatok, virágzó városokat és falvakat elpusztítottatok.

Ők testvériesen 's ingyen megosztották vagyonukat velünk, összes birtokuknak felét néktek ajándékozták, 's ti ezért legyilkoltátok és a más felét is elakartátok venni. —

Valljátok meg tenmagatok, ez-é a háládatosság, ez-é a kereseténység, avagy nem félték a mindenható Isten büntető ostorától?

Midőn a magyar nemzet, és annak szabadsága ellen fegyvert emeltetek, nem csak jöltévőiteket szívébe vertetek tört, hanem épen saját szabadságotok letiprására nyujtottatok kezet, a haza közellenségeinek.

'S lássátok milyen a nagylelkűség, — a magyar nemzet győzött — mert Isten az igaz ügyet soha sem hagyja el, — roppant erős és vitéz hadaival két Császár seregeit verte szét, t. i. az Osztrákét és Muszkáét, most' midőn az az erő és hatalom kezében van, midőn mindnyájunkat mint férgemet eltaposhatna, 's kiirthatna egyről egyig, azt nem teszi, nem kívánja megboszulni leölt testvéreit, nem akar hasonlót hasonlóval fizetni, hanem nagylelkűen megbocsát, csak olyanok' kíván büntetni, kik saját kezökkel gyilkoltak, égettek, raboltak és nagyban bujtogattak.

És ti résztekről ennyi bűn, 's inagyar polgártársaink részéről ennyi nagylelkűség után, hogyan viselitek magatokat, mind e mai napig?

Saját boldogságtokra, lelki üdvösségetekre kérünk, térjete vissza, a törvény és erkölcsiség útjára, mert Isten, ki mindnyájunk felett van a mennyekben az erkölcsteleniséget, gyilkolást, kegyetlenséget, rablást nem nézheti, s mint magatok jól tudjátok, minden gonosz tettet mulhatlan megbüntet.

A kik ezt tenni meg nem szűnnek, 's meg nem térnek, magokra bizonyos vést, a nemzetre pedig örök gyalázatot és gyűlöletet hoznak, mert egy lázongó és ily kegyetlenségeket követő nemzet, mely e felett ily kevéssé tudja érteni a szabadság szózatát, nem érdemes az áldások legdrágábbikára, a szabadságra.

Adjátok vissza mindenkinek a magáét, 's ahhoz többé ne nyuljatok, hanem tiszteljétek a más vagyonát és szabadságát, ha nem akarjátok, hogy más is hasonlóan bánjék veletek.

Legyetek meggyőződve, hogyha a magyar, ki jelenleg is Magyarhon minden népeisége függetlenségéért és alkotmányos szabadságáért egyaránt ontja drága vérért, minket, kik magunkra meg nem élhetünk, meg nem oltalmazna, azon rabigába süllyedendnének vissza, melyben századokig nyögtünk.

Legyetek engedelmesek a törvény és előljáróitok iránt, viseljétek magatokat úgy, mint szabad ember és jó keresztényhez ilik.

Seregeljete örömmel a szabadság zászlója alá, 's igyekezzete minél több áldozatot hozni a közhaza szabadsága kivivására, mert hogyan kívánnánk mi ott aratni, hová nem vetettünk? szabadságot nyerni 's nem tenni semmit annak kivivá'ára? hanem csak távolról nézni mint ontja más vérért érette, 's azután csak a készből részesülni; mert csakis úgy tehetjük jóvá eddigi vétkeinket, 's szolgálhatunk némi okot arra, hogy a magyar nemzet az eddigieket valaha elfeledje; — nézzete Magyarhoni testvéreinkre és vegyete példát.

Legyete szorgalmatosok és üzzéte kettős iparral mezei gazdaságtokat, mert ha majd — mitől Isten mentsen — ébség állana be, megint csak ti fogtok legtöbbet szenvedni.

Azzal bujtogatnak némelyek, hogy a muszka majd beront hazánkba, igazán sajnálatra méltók volnátok, hogy ha elég kábák lehetnéte ezektől valami jót várni, nem esmernek ezek mást mint szolgálást: muszka, bot, és robot mind ugyan egy, tekintsetek Oláhországra, ott a nép baráti fölszabadították a népet, bejött a muszka 's helyre állította a jobbágságot és a' nép újra rabigába nyög mint az előtt.

Ne hagyjátok magatokat gazbujtatók által elámitatni, hanem haladjate a vallás és erkölcs ösvényén, melyet a szentírás és az Isten törvénye előtekte szab; és az olyan gazegyéneket adjátok magatok a büntető igazság kezébe.

Most tapasztalásból megtanulhattátok mennyire hihetek a Szászok mézes szavainak, kik itt Szebenben

duggották azon gazbujtatókat, kik még Balásfalván azt kiáltották hogy „nem kell unio“, 's ne hallgassate az ősz haju és szakállu emberekre, mert azok mind árulók.

Nem lett volna-e jobb, ha mindjárt elején őszintén kezet fogtunk volna a nagylelkű magyarokkal, most nem pusztulna szép hazánk 's nem lenne annyi ártatlan ember áldozattá. Avagy hol vannak azon, a szolgálást vaskarokkal fenntartani akaró hitszegő osztrák kormány és uralkodó család, s annak katonasága által fogadott és száz pénzzel fizetett bujtatók, kik ezen borzasztó tettekre tanítottak? A nemesektől rabolt kincsekkel megtölték zsebeiket 's tovább állottak, itt hagyván titeket, miután a szerencsétlenség borzasztó örvényébe taszítottak.

Higyjéte! nem a nemzet boldogsága volt az, mi öket vezette, hanem haszonvágy 's vérszomj

Ti most tanuljate ön káratokon, 's máskor legyete okosabbak, ne higyjete mindennek ki mézes szókkal beszél és aranybegyete ígér, hanem simuljate őszinte bűnbánással magyar testvéreinkhez, és honunk szabadelvű polgári kormányához viseltessete bizalommal, terjesszete elé fájdalomtöteket, 's igazságos és méltányos kérestöknek bizonyosan atyailag fog eleget tenni, 's ha majdan Isten ő szent Felsége megint békével áldandja meg drága hazánkat, még mindnyáján boldogok lehetünk.

Kelt a N.-Szebenben Junius 8-án 1849. tartott Gyűlés Üléséből.

Gyerman Péter mk.

Brassai g. n. e esperes, és
a gyűlés elnöke.

Dunka Pál mk. a gyűlés jegyzője.

A XII. önkéntes honvédszászlóalj működése az erdélyi hadjáratban.

(Folytatás és vége.)

A N.-Szeben—szerdahelyi ut. A szászsebesi csata. A dévai vár felvettése. Bem tábornok szemléje. A fegyverletétel

Dévánd. Átadatásunk az osztrákoknak.

Mikor N.-Szebenből kiértünk az országutra s vonulni kezdettünk lefelé, láttuk, hogy a bámulatából magához tért muszka vezér egész lovasságát rohamra küldötte ellenünk. Mint vihar tört ránk sok ágyujával a muszka lovasság, hogy vagy megsemmisítsen, vagy bekerítsen s visszavigyen minket N.-Szebenbe. De ezek közül egyik sem sikerült neki. Igaz, hogy ágyuival sok kárt tett bennünk, fogott is el közülünk, de csak azokat, kik az emberfeletti küzdelemben kimerültek és tovább menni nem tudtak. A többi hőiesen harczolva vonult lefelé, de az ellenséget lövonalon belül nem engedte magához közeledni. Naplementekor egy faluhoz értünk s csak akkor szünt meg az ellenség siker nélküli üldözése. Ott a falu végén egy kútnál megállottunk s a puskapor és utipor szennyétől megmosdottunk, mert úgy néztünk ki mint megannyi kísértet. Azután kipihentük magunkat és falatoztunk, mert ezen az egész hosszú napon semmit sem ettünk, nem volt időnk rá. Pihenés után ismét elindultunk Szerdahely felé, hova reggel érkezünk meg. Utközben éjjel magyar lovas őrzérettel találkoztunk, mely — miután megismertük egymást — N.-Szeben felé ment, hogy fedezze elvonulásunkat a netalán utánunk jövő ellenség ellen.

Szerdahelyen falatoztunk és onnan aug. 7-dikén este Szász-Sebesre értünk, hol még volt egy kicsiny magyar

sereg, mely a N.-Szebenből oda került és a károlyfehérvári honvéd-seregből alakult. Ott volt a XI-ik önkéntes honvéd-zászlóalj maradványa is. Aug. 12-ig voltunk Szász-Sebesnél. Ekkor az egész egyesült muszka hadsereg és a károlyfehérvári kiszabadult osztrák sereg reánk jött.

A magyar honvédsereg parancsnoka itt Beke ezredes volt. Ott voltak még: Stein, Kolman, Dumuszkin ezredesek is. A XII. zászlóalj parancsnoka a hős György Pető volt.

A csata megkezdődött és keményen folyt, de a belát-hatatlan nagyságu ellenséggel szemben a kicsiny honvéd-sereg kénytelen volt visszavonulni. Mikor Szász-Sebesen átvonultunk s a városon aluli szabad mezőre jutottunk, akkor láttuk, hogy bevagyunk kerítve. De a XII. zászlóalj utat nyitott elől, a XI. zászlóalj fedezett hátul, a röppen-tyütelep és a huszárok is segítettek a nehéz munkában s így csatáközben bevonultunk a „Kenyérvízé“ ig. Az ellenség folytonosan üldözött s közülünk is sokan hullottak el. Itt esett el marosvásárhelyi Nagy Imre hadnagy is.

A „Kenyérvízé“-nél megszűnt a csata, az ellenség nem jött tovább utánunk s mi megállottunk és megpihentünk.

Ez volt zászlóaljunknak utolsó csatája s ez volt az ezen vonalon levő magyar honvédseregnek is utolsó-csatája.

Rövid pihenés után a „Kenyérvízé“-től elindultunk és Szászvárosra át a piskii hidig mentünk, hol táborba szállottunk. Ott már kenyeret is kaptunk, a hidon innen levő fogadó előtt osztották ki. A kenyérosztáskor történt a dévai vár fölvetetése az ellenséges érzelmű felügyelő által. Bizonyosan az volt tetteinek oka, hogy ne lehessen a várban magyar honvédséget elhelyezni. Gyanu támadt Stein ezredes ellen is, ki el is tűnt akkor onnan.

A piskii hidtől Déván keresztül Lesnyekre mentünk, hol éretlen szilva és tejes-törökbuza volt az eledelünk. Aug. 17-ig voltunk Lesnyeken, a mikor Bem tábornok — a temesvári csatavesztés után — hozzánk jött Magyarországból. Egy kis segéd-csapatot hozott magával, melyben ott volt az Erdélyben, Maroszáéken alakult Tolnai 87-ik szé-kely zászlóalj is.

Bem tábornok szemlét tartott s megkérdezte, hogy van-e még kedve harcolni a honvédeknek? Mikor a XII. zászlóalj maradványa előtt állott s az kérdésére egyhangu „igen“-nel válaszolt, éppen akkor vezettek elébe az elő-őrsről egy muszka-tiszt parlamentert bekötött szemmel, kit Bem a mi zászlóaljunk előtt fogadott s katonás rövidséggel végzett vele. Szemléje után az egész honvéd-sereget vissza-indította Déva felé, a XII. zászlóaljat pedig őrájratra, esetleg fedezetre küldötte Dobráig.

A XII. zászlóalj teljesítette a parancsot és azután — egész éjjel menve — visszajött Dévára, hova délelőtt 9—10 óra körül érkezett be és a Bem tábornok lakása előtt je-lentkezett. Bem a nyitott ablakon át kávé-pohárral kezé-ben nézte meg zászlóaljunkat. Most láttuk utójára, mert rövid idő múlva lengyel és más lovasok kíséretében örökre elment tőlünk, egy küzdelemteljes, de dicsőségtől ragyogó s mégis gyászos végű hadjárat emlékét hagyva maga helyett.

Dévára érkezvén, már hallottuk, hogy Görgei Vilá-gosnál letette a fegyvert, valamint azt is, hogy a muszka és magyar hadvezetőség között folyik az egyezkedés a fegy-verletétel végett. Az egyezés Beke ezredes s más főtisz-tek között végre meg is kötött s mi délután a fegyvert Déva felső végén letettük, vagyis inkább összetörve le-dobtuk.

Déváról muszka lovasság fedezete alatt Szászvároson innen jöttünk és ott pihenő táborba szállottunk. Innen azután a honvéd-tiszteket N.-Szebenbe vitték, minket altisz-teket és a közlegénységet pedig Károly-Fehérvárra hozták, hol előbb a püspöki kertben helyeztek el, azután zászlóal-

jankint a városba vittek s átadták az osztrákoknak, kik őrizet alá tettek. A XII. és 87-ik Tolnai zászlóaljak gréni-cer őrizet alatt a zsidó templomba zárattak. Ott tar-tottak, éhezettettek minket napokon át. Én 13 napig voltam ott és az alatt kétszer kaptam két fél profontot.

A 13-ik nap éjjelen — éppen a sorozást megelőző éjjelen — negyed magammal elsöktem és csodálatos, szinte regényes — de rém-regényes — módon szerencsé-sen hazakerültem Maros-Vásárhelyre. Milyen állapotban, azt nem írom le, jól tudják azok, kik ott voltak.

Igy végződött az édes-keserű gyászos végű s mégis dicsőséges erdélyi hadjáratban a Bem hadjárata s abban a XII. önk. honvédzászlóalj működése.

Az egész hadjárat alatt zászlóaljunknak 5 parancs-noka volt: Balázs Manó, az áruoló, Klément György, Szabó Nándor, Csiki Domokos és György Pető. Olyan mint György Pető, nem volt egy is. Az ő önfeláldozó hősiessége mentette meg a zászlóaljat aug. 6-án N.-Szebennél a megsemmisítéstől s neki köszönhető az, hogy, bár megfogyva, de nem megtörve, mint zászlóalj tettük le a fegyvert Dévánál a se-reggel együtt.

Az egész erdélyi hadseregben egy zászlóalj sem csa-tázott annyit a muszkával, mint a XII. Radna-Szt. György-, Borgó-, Besztercze-, Teke-, Szász-Régen-, N.-Szeben- és Szász-Sebesnél együttesen 12 csatánk volt a muszkával. A fegyverletétel után a Szászváros melletti pihenő táborban Lüders muszka fővezér kocsijával megállott a XII. zászlóalj előtt és azt megdicsérte vitézségeért.

Az osztrákokkal Szász Régennél, Háromszéken, Bor-gónál és Medgyesenél 7 csatánk volt.

Egy Oreuz nevű muszka hadtan író (Lásd a „Vasár-napi Ujság“ 1881 évi 42. számát) leírja a nagy-szebeni aug. 5. és 6-iki csatát. Az elsőről csak annyit ír, hogy a magyarok a muszkát kiverték, de arról hallgat, hogy a csa-tatér és város tele volt muszka halottakkal. A 6-iki csatá-val eldicsekedik, azt mondja, hogy 1200 halott és 500 fo-goly volt a magyarok vesztesége de elhallgatja, hogy egy kicsiny honvéd-csapat átment N.-Szebenen a muszkák ten-gersokasága között és azt sem elfogni, sem megsemmisi-teni nem tudta a nagy muszka sereg.

Nem nagyítottam, nem szépittem semmit, mindent úgy írtam le, a mint — 48 év múlva is — hiven emlé-kemben van.

Maros-Vásárhelytt.

Szöllösy István,

ny. ref. pap,

a XII-ik zászlóalj 6-ik századában 1848—49-ben káplár.

Martin Lajos dr. emlékezete.

Írta: Szabó Károly.

Jelige: Karddal hiven szolgáltad s tudományal hazádat;
Ámde a föld kicsi volt néked: az égbe törél.
A mi után életedben szárnyakkal törekedtél:
Azt szárnyak nélkül érted el holtod után.

Ismét eltűnt az 1848-as időknek egy kiváló bajnoka; a muzeumnak tiszteletbeli tagja, a Történelmi Lapoknak kezdet óta szerkesztő-bizottsági tagja, csöndben töltött, munkás élet után ép oly csöndesen mult ki.

Hogy minő szerepet töltött be a jelenben, arról nem szükséges részletesebb képet adnunk, hisz neve a tudomá-nyos világban eléggé ismeretes volt Martin Lajos tanárnak; — de meg nem is ez a mi feladatunk; mi csupán azzal va-gyunk hivatva foglalkozni, minő tért foglalt el a multban.

Sajnos azonban, hogy mult szerepléséről nagyon kevés adatunk van s így azt nem írhatjuk le részletesen; a mit azonban életéből tudunk, előadjuk, hogy legalább e rövid életrajzból ismerhessék őt meg olvasóink.

*

Martin Lajos született 1827. augusztus 30-án Budán, hol atyja vendéglős volt. Szülei nem voltak magyar eredetűek; Martin sem beszélt otthon magyarul, hanem csupán akkor tanulta meg nyelvünket, mikor szüleitől Debreczenben elszökött.

Martin Lajos Budapesten járta iskoláit. Középiskolai tanulmányainak bevégezése után a budapesti műegyetemre iratkozott be 1847-ben.

Első éves műegyetemi hallgató volt, midőn Budát a császáriak elfoglalták. Ekkor Martin ott hagyva az egyetemet, jelentkezett Mészáros Lázár tábornoknál honvéd-tüzérnek.

Mint honvéd-tüzér önkéntes szolgálta azután végig a szabadságharcot.

A Mészáros csapatának veresége után a fiatal Martin Nagy Sándor csapatába lépett át, mert nem akart egy vereséget szenvedett seregben szolgálni.

Nagy Sándorral többek közt részt vett a Buda ostromában is.

A világsi fegyverletétel igen lesújtotta az önértetes és hazafias érzelmű tüzér Martint. *Nem tudott, sehogyan sem tudott belenyugodni*, hogy annyi győzelmes harc után ilyen csufosan megadja magát a magyar hadsereg.

Egy merész gondolata támadt.

A fegyverletételt megelőzőtt éjjelen tized magával — mind budai fiukkal — az ágyuval együtt *megszökött Világos alól*. Az ellenséges hadtestek között úgy ki tudtak szökni, hogy ágyujokkal a főváros közelébe értek.

Budához közel egy község erdejében hagyták beszegezve az ágyut.

A szökevények bementek a faluba, honvéd öltözetüket kicserélték polgári ruhával, hogy rájok ne ismerjenek, — s így állították be a budai temetőn át szöktek be a várba.

Egy hétig nem keresték őket. Hanem aztán egyszer mégis csak észrevették a császáriak, hogy otthon vannak a fiuk.

Martint ekkor elfogták és Bécsbe vitték, hol egy penészes pinczébe zárták.

Bécsben nem sokáig volt fogva; esakhamar Olaszországba küldték a genie-akadémiába — „kammerdiner”-nek (tisztiszolga). Itt ki tudja meddig lett volna s mi lett volna sorsa e lángésznek, ki szerénységében megvonulva teljesítette alsóbbrendű kötelemait a nélkül, hogy rendkívüli tehetségét fölfedezte volna valaki előtt, — mignem egy véletlen eset egész más fordulatot adott élete sorsának.

A növendékekkel gyakran volt alkalma Martinnak érintkezni s e gyakori érintkezésből a növendékek felismerték, hogy nem közönséges szolgálóval van dolguk, hanem nagy tehetségű férfival és kezdtek iránta vonzalommal visszellátani, annyival is inkább, mivel Martin nem egyszer segítette egyik másik gyöngébb tanulót dolgozata készítésében.

Így történt, hogy egy alkalommal a kapitány rajta-kapta, hogy egyik tanulónak számtani dolgozatát megkésztette, fölfedezték benne ekkor a magasabb rangúak is a tehetséget s érdeklődni kezdtek iránta.

Most már nem lett többé szolgáló, hanem az állam pénzén elküldték egyik akadémiára, hogy ott kiképezze magát.

1854-ben mint tiszthelyettes került ki az akadémiából.

Még ez év jun. 13-ától 1855. októberig mint hadnagy Galiciában erődítmény-építéssel foglalkozott.

1855—57-ig Kremsben a genie-iskolában mint tanár működött; előadta a mértant, mechanikát, építészetet és gépészetet; 1858-ban főhadnagyi rangot nyert.

Az ötvenes évek végén megszabadulva a katonaságtól, mérnök lett.

1857—58-ban új propellerrel kísérletezett Triesztben. *Az első propeller az ő találmánya volt.*

Majd ismét tanár lett, először Kőrömczbányán 1862—64, majd Pozsonyban 1864 júniusig, a mikor is az állam megbizta rajzoló geometria szerkesztésével. — 1863-ban megnősült, nőül vevén Krausz Henrikát, kitől 6 gyermeke született.

A tanári állástól a távirda szolgálatába szegődött. Mint gondnok Budapesten 1868. júniustól 1869. szeptemberig, később mint távirda-igazgató 1869. szeptembertől 1871. augusztusig Debreczenben, 1871. augusztustól pedig Kolozsvárt szolgált.

1872. októberben egyetemi tanárrá nevezték ki a kolozsvári Ferencz-József tudomány-egyetemre.

Itt tanított egészen haláláig, mint a felsőbb mennyiségtan nyilvános rendes tanára.

Négy ízben volt a matematikai és természet-tudományi karnak dékánja, hat ízben prodékánja, a legutóbbi 1895—96. tanévben pedig rektora.

Azonkívül a kolozsvári ágostai hitvallású evangélikus egyházközség gondnoka, számos budapesti és kolozsvári tekintélyes egyesületnek tagja.

Kolozsvári tanári működését egy nevezetes tanulmánya teszi emlékezetessé, melyet ha nem is vihetett ki tökéletesen, mindazáltal elég volt arra, hogy nevét egész Európa tudós világa előtt ismeretessé tegye. A ki látta az utcán ezt az egyszerű öltözetű, magas, szikár embert, távolról sem gondolta volna, hogy e szikár természetben egy titáni szellem lakozik, mely a repülés nehéz és mindeddig megoldhatlan problémáját iparkodik megvalósítani.

„Ama nagy problémának, hogy az ember a levegőben, mint a madár, kormányozható járműveken közlekedhessék, hivatott és haláláig buzgó kutatója volt Martin Lajos dr.”

Midőn Martin 1872-ben a kolozsvári egyetemre került tanárnak, ez időtől kezdett kedvencz problémájával: a repüléssel foglalkozni.

„Sok megfigyelést tett a madarak repülését illetőleg, ezeket egybe vetette a francia megfigyelők adataival. Számításait a bel- és külföldi tudományos folyóiratokban a szakferfiak bírálata alá bocsátotta. Elismeréssel adóztak érte és számításai alapján Wellner berlini mérnök és mások számos kísérleteket tettek. Ő maga is több rendbeli repülő gépet komponált, a melyeknek a praktikus célok szolgálatára szükséges részletes módosítását azonban már nem volt ideje és ereje keresztül vinni.

Régi betegsége vette elő: tüdőbaja, mely már egyszer megviselte volt 1868-ban Pozsonyban, 1876-ban pedig Kolozsvárott lépett föl rajta újból s azóta lassanként emészette föl testi erejét. Azonkívül a folytonos szellemi munka is megtörte.

Élte utolsó évében különösen sokat szenvedett; meghalt egyik leánya is, kinek elvesztését mélyen fájlalta. Már az egyetemi előadásokra sem járhatott el, holott addig betegesen is gyalog el szokott menni.

Baja mind súlyosabbá vált, míg végre 1897. márcz. 4-én, hosszas szenvedés után kilehelte nemes lelkét.

Martin Lajos dr. halálát egyaránt fájlalja özvegye, öt árvája, a magyar társadalom és a magyar tudományos világ.

*

Martin Lajos dr. nagy tudományu, világos elméjü, puritán életü férfit volt, ki úgy a hazafiasság, mint a tudományos törekvés és családi nevelés tekintetében mindenki előtt tiszteletet érdemelt ki.

Eredetere nem magyar; ő is azok közé tartozik a kiket a magyar föld csodálatos ereje, a nemzeti hagyományok átalakító hatása tettek szívvél lélekkel magyarrá.

Szép példáját adá annak: miképen lehet egy idegen egyén ép oly jó hazafi mint más született magyar honpolgár, midőn fegyvert fogott annak a hazának védelmére, mely ellen ép azon időben ép az ő hasonfajú rokonai oly egeszstelhetetlen gyűlölettel viseltettek.

Valódi lángész és mégis szerény férfit, ki műszaki ismeretek birtokában hosszú időn át durva szolgálai munkát teljesít s ki nagy, hosszú kerülő utat kénytelen megtenni, míg az egyetemi katedrára jutva, kedvencz eszméjével a repülés titkainak tüzetes tanulmányozásával foglalkozhatik.

Mit mondjunk végül családi életéről? Ha valakiről, úgy az övéről elmondhatjuk, hogy az boldog nagyon boldog volt. Bizonyoságot tehetnek erről mindazok, kik őt közelebről ismerték. Gyöngékedő neje iránt a legnagyobb szeretettel és gyöngédséggel viselt. Gyermekait hasonlóképp rajongásig szerette, de emellett jól is nevelte őket. Leányainál nem a divatra, hanem a munkára, háziasságra fektette a fősujt. Szóval oly példás, egyszerű nevelést adott gyermekeinek, hogy ezzel a mai modern világban, bármely családapának példányképpül szolgálhat. És a mi fő, arra törekedett, hogy gyermekei a magyar társadalomnak hasznos tagjai legyenek. Fiából jó magyar honpolgárt, leányából jó magyar honleányokat nevelt. Szép emlékét örökítette meg ez által is.

Nagy problémája a repülés művészete megoldatlan maradt ugyan, halála megakadályozta annak keresztülvitelében; de fia, ki atyja szakmáját tanulja a kolozsvári egyetemen, mint értesülünk, követni fogja s atyja nyomdokain haladva remélhetőleg meg is fogja majd oldani a nagy problémát.

Martin Lajos drt. 1897. márczius 6-án temették el nagy részvét mellett; de emlékét semmi sem képes azok szívéből, kik vele érintkeztek, kitörölni.

Nyugodjék békével!

*

Haláláról a következő gyászlapok jelentek meg:

Özvegy Martin Lajosné, szül. Krausz Henrika és gyermekei: Henrika, Julcsika, Lajos, Vilma és Lujza, valamint közeli és távoli rokonság elszomorodott szívvél jelentik, hogy a felejthetetlen jó férj, pótolhatatlan jó atya és rokon *Martin Lajos* bölcsészeti-doktor, a felsőbbmennyiség-tan ny. r. tanára, az orsz. középt. tanárvizsgáló-bizottság tagja a M. Tud. Akadémia lev. tagja, a K. M. Természettudományi Társulat s az Erdélyi Múzeum Egylet és a kolozsvári Orvos-Természettudományi Társulat, a budapesti magyar mérnök- és építész-egylet rend. tagja, volt 1848—49-iki honvéd, a kolozsvári ágostai hitv. evangélikus egyházközség gondnoka, a matematikai és természettud. karnak 1877|8., 1882|3., 1882|4., és 1991|2-ben volt dékánja, 1872|3., 1878|9., 1884|5., 1886|7., 1887|8., és 199-|3-ban volt pródekanja, az egyetemnek 1895|6 tanévi volt rectora, f. évi márczius 4-én reggel 5 órakor. életének 70-ik boldog házassága 34-ik évében, hosszas szenvedés után megszűnt élni. Földi része folyó hó 6-án d. n. 3 órakor fogtak az ágost. hitv. ev. egyház szertása szerint, Gyár-utca 9 sz. saját házatól, a luth. sirkertbe kikisértetni, mely végtisztsésgtételre az elhunyt jó ismerősei és barátai tisztelettel meghivatnak. Kolozsvárt, 1897. Márczius 4-én.

Béke lengjen porai felett!

*

A kolozsvári m. kir. Ferencz-József-Tudomány egyetem rectora és tanácsa mély fájdalommal jelenti hogy *Martin Lajos* bölcsészeti doktor, a felsőbb mennyiség-tan ny. rendes tanára, a kolozsvári középiskolai tanárképző-intézet tanára, a kolozsvári országos középiskolai tanárvizsgáló-bizottság alelnöke, a m. tudományos akadémia levelező tagja a kolozsvári ág. ev. egyház gondnoka, a matematikai és természettudományi karnak 1877|8., 1882|3., 1883|4., és 1891|2 dékánja, 1872|3., 1878|9., 1884|5., 1886|7., 1887|8. és 1892|3. prodekanja és az egyetemnek az 1895|6. évben rectora életének 70. egyetemi tanári működésének 25. évében márczius hó 4-én reggel 5 órakor elhunyt s márczius 6-án a házsongárdi ág. evang. temetőben örök nyugalomra helyeztetett.

*

A kolozsvári m. kir. Ferencz-József tudomány-egyetem matematikai és természettudományi kara mély fájdalommal tudatja, hogy *Martin Lajos* bölcsészeti-doktor, a felsőbb mennyiség-tan nyil. rendes tanára, az orsz. középt. tanárvizsgáló bizottság tagja, a tudomány egyetem volt rectora, a matematikai és természettudományi karnak ismételt dékánja, a m. t. akadémia levelező tagja életének 70-dik egyetemi tanári működésének 25-ik évében f. 1897 évi márczius hó 4-én elhunyt. A megboldogult földi részei f. hó 5-án d. u. 3 órakor fogtak Gyár utcai 9 számú lakásáról örök nyugalomra helyeztetni.

Áruló volt-e Görgei?

Csutak Kálmán ezredes naplójának multkor közzelt első részére, Sátoralja-Ujhelyről a következő sorokat vettük:

Mindenekelőtt feltétlenül aláírom a magam részéről is a t. Szerkesztőség azt a nézetét, hogy a kérdést „áruló volt-e Görgei Arthur vagy sem” — nem mi dönthetjük el, *csak a történelem*. A tények és érvelések, melyek e kérdésre vonatkoznak, bőven megvannak írva és beszélve és nekünk a kik a nagy időben — habár mint legkisebb pontok — tényleg szerepeltünk, e kérdésben bizonyára van oly mélyen gyökeredző meggyőződésünk, — nem vitatom, valljon eszünk vagy szívünk hozta-e azt létre — hogy e meggyőződésünkben sem egymást, sem kívülünk álló más bárki minket meg nem ingathat.

Épen ezért soha sem akartam a „Történelmi Lapok”-ban e kényes kérdést felvetni; de az említett cikkben egyenes felhívás van arra, hogy hozzá szóljunk, tehát ki nem térek előle.

Világosan kijelentem előre is, hogy *nem turtom*, — soha se is tartottam — *Görgeit árulónak*.

Más részről kijelentem, azt is, hogy azokra, kik az említett cikkben egy *már nem élő* honvéd ezredes tollából folytak, egy szót sem írok. Ha még élne — felelnék, mert nagyon is kihívják a feleletet. Elhunytal nem vitatkozom.

Mi volt az a „mesterséges út” — a melyen az az ugynevezett rehabilitáció megindított — nem tudom. Én csak annyit tudok, hogy a mint azt megláttam, a *legnagyobb készséggel irtam alá*; mindamellert megtevém megjegyzésemet, hogy én részemről nem

indítottam volna azt meg, tudván, hogy kisebbségben vagyunk. De erről — ha szükséges — majd külön nyilatkozom.

Most csak ennyit:

Az én — megengedem, hogy gyenge — logikám egyik alaptétele „*nihil fit fine ratione sufficiente*“ magyarul: semmi se történik elegendő ok nélkül. *És én nem vagyok képes azon elegendő okot — ratio, sufficientienst — megtalálni, a mi Görgei Arthurt árulásra indíthatta.*

Reményelem, higgadtan és tárgyilagosan nyilatkoztam: erre kérem az ellenvéleményűeket is.

Matolai Etele,

volt 1848/49-iki honvédszázados és hadtest-segéd.

*

Minden tárgyalás menete megkívánja, hogy az egyik felet engedjük, hogy ügyét előadhassa, az ha bevégezte nyújtunk tért, a másik vélemény előadására. Hogy ettől eltérve, Csutak naplójának bevégezte előtt közre adtuk a százados ur sorait, oka az, hogy közleménye csak általánosságban érinti a Csutak naplóját, annak egyes részleteihez észrevételt tenni nem kíván. Szerk.

Görgei Arthur és a fegyverletétel.

— Néhai Csutak Kálmán ezredes 1884. július 24. kelettel ellátott naplója. —
(Folytatás.)

Kemény a szó az ítélet: mert még *nem volt a magyar között egy sem*, ki azt megérdemelte volna, mert még nem akadt e nemzet között egyetlen egy sem, ki hazáját eladta volna s így a hazaáruló nevet megérdemelte volna, csak egyedül Görgei Arthur! — Épen ez okból kell Görgei viselt dolgait szigorú, de igazságos bírálat tárgyává tenni, sőt a megérdemelt címmel illetni, hogy ez által elrettentő példát szolgáltatassunk az utókornak, hogy lássák miként vetette meg a nemzet még életében *azon fiát, ki honárulóbá lón!* — Ezzel tartozunk mi mint 48/49-es honvédek önmagunknak; tartozunk nemzetünk jövő generációjának; de tartozunk ezzel magának a történelemnek is.

A magyarnak habár sok hibája van is, de az még sincs meg benne, hogy hazáját elárulni hajlandó legyen. Csak egy akadt, s adja Isten, hogy ezen első — utolsó is legyen s tettéért, vesse meg minden igaz magyar s méltó felháborodással forduljon el még csak a gondolattól is, hogy Görgei valaha rehabilitáltassék.

„*Én 12-én Világosnak, 13-án Boros-Jenőnek, 14 én Bélnek tartok, hogy Ön körülkeríthessen stb.*“ írta Görgei 1849 augusztus 11-én este 9 órakor Rüdiger orosz tábornoknak.

A ki ezt megtette, a ki a kezei között levő benne *feltétlenül* bizó harc vágyó szép sereget ezen gyalázatos kelepczébe bevezetni képes volt; a ki egy győzelemhez szokott lelkesült sereget és annak vezetőit könnyörtelen hóhérok kezeibe kiszolgáltatni s a magyar alkotmányra letett legszentebb esküjét *igy megszegni* volt képes;

a ki képes volt arra, hogy *jó eleve* megfontolt és *kiszámított* fegyverletételi tervének kiviteléhez mindenütt előkészítse a talajt: az méltán megérdemli, hogy tőle nemcsak a még élő 48/49-es honvédek, de az egész nemzet — az egész világ borzalommal elforduljon; mert ezen ember hazaáruló a szó legszigorubb értelmében s ezen ember ezen hazaáruló Görgei Arthur tábornok volt

És még ezen embert valaki rehabilitálni szándékozik! Ezt igazán nem merem volna még csak feltételezni sem! Azonban ha már ezt is meg kellett érnünk, én sem maradhatok néma tanuja a ténynek; hanem papírra teszem nézetimet, kissé emlékembe idézve azon időket, melyekre visszagondolni csak fájó érzettel tudok. — Elmondom tehát, én is mindazt, a mit tudok, a mit láttam.

Tekintsük közelebről az eseményekben gazdag évet s annak történetét. Találkozunk:

1-ször: Görgei *engedetlenségeinek* szakadatlan lánczolatával;

2-ször: Görgei önző nagyravágyásával és irigységével; és

3 szor: a Görgei által megteremtett katonai clice — vagy kamarilla üzelmeivel.

Ezek kifolyása volt ama makacsság, melynél fogva, Perczelt a moóri csatában nem segítette azért, mert féltette tőle a főszerepet — tehát irigységből: áldozatul ejtette a haza annyi sok hős fiát. És miért nem sietetett 1849. tavaszán Bécsbe, a hol tárt karokkal várták? Miért fecsérelt fél hónapot mulatságok között akkor, midőn annyi tenni valója volt az országban minden igaz honfnak? Ha ő ekkor Bécsbe elfoglalja, a mit könnyen megtehetett volna, nem lehetetlen, hogy a fejét vesztett bécsi kamarilla azonnal megadta volna magát, mivel Ausztria akkor még Olaszországgal sem volt tisztában; és ez esetben Görgei nagy ember leendett volna, kinek nem kellene egykori játékbarlang és kémkedő hőseihez hazafiságának rehabilitálásáért folyamodni.

Mit válaszolt Görgei a kápolnai haditörvényszék által elbocsáttatva őt üdvözlő tisztjeinek? Nemde azt, hogy ő Dembinszky helyében Görgeit agyon lövette volna? hát ez bizony saját magára mondott ítélet, mert érezte, hogy azt akkor megérdemelte!

Hát később miért nem engedelmeskedett Vetter altábornagynak midőn az lett fővezérré kinevezve? — Ő éppen az ellenkezőt cselekedte: mert Vettert egyenesen guny tárgyává tette az általa már megteremtett katonai klikk előtt, mondván — Vetter (osztrák czopf) és magyar hadsereg — hogy fér össze? . . . Kérdem: mit jelent e szó egy magyar tábornok ajkain?

Miért nem sietet ő a kormány parancsára szép, bátor és harczedett seregével a Tisza partjára menni, a hol elhatározás szerint egyesült erővel támadtathatott volna meg a két ellenséges császári had és bizonyára szétveretik?

Miért kellett neki Vácznál csatát elfogadni *a hadi tervzet ellenére?* Talán azért, hogy megmentse Földvály Lajos ezredest, a ki Eszék várát gyáván feladta? Tudjuk mi ezeket mind igen jól, mert már akkor átláttunk Görgei turpisságain. És végre:

Miért nem sietet Debreczennél Nagy Sándor segélyére akkor, midőn serege vágyott a harcba menni? Hi-

szen ha ő akkor az erdőn át hátában megtámadja a mivel sem törődve campagne-szerűleg elterült orosz csapatot; akkor Paskievics Debreczen alól — hol már úgy is félt a visszavonulástól — seregestől megfutamodott volna!

Ha több terhelő körülmények nem volnának is, már ezek magukban véve is elegendők arra, hogy *Görgei hazatérési büntényét megvilágítsák!*

Senki sem kérdezi ma már e bűn indokait; de azokra nincsen is szükség, mert a *hazatérés* mindig és mindenütt bármily viszonyok, körülmények és indokok közepette egyaránt *nagy bűn*. Hallottam már a kisdud bölcsője felett dalolgatni s a síró csecsemőt e szavakkal rémitgetni: hallgass fiam, aludjál szépen, mert jön Görgei a hazatérő — mire még a kis csecsemő is megrettenve hunyta le ártatlan szemeit, nehogy meglássa a történelem magyar Morottóját.

Görgeit bántotta a *nagyrazdgyás démona*; reszketve sóvárgott az ország legfőbb hatalma után; s ez okból féltékeny szemmel nézett mindenkit, kiben versenytársát vélte feltalálni; s az általa megteremtett katonai klikk által segítve nem nyugodott meg addig, míg a vélt versenytársát ártalmatlanná nem tette. E démonnak estek áldozatul nemzeti ügyünk legkiválóbb bajnoka, mint Perczel — Vetter — Dembinszky; és később nemzetünk függetlenségének és szabadságának egész ügye. — És mégis, midőn a balsors Görgei kezébe játszotta az általa sóvárgott legfőbb hatalmat: gyáván esett össze annak sulya alatt. Ekkor érezhette — mert éreznie kellett — azt, hogy ő e magas polczra nem termett. de eszébe juthatott az is, hogy Bayerl is elhagyta, s így katonai nimbusa hanyatlóban van; ez volt az ő átka — és általa a nemzetre nehezülő csapás. *Ha Kossuth Görgeit Kápolnánál főbe löveti*, akkor ma Magyarország bizonyára könnyebben lélegzik, vagy legalább is az 1848-iki törvények alapján; és ezt Kossuthnak, mint kormányzónak, annyival is inkább kellett volna tennie, mivel ő, mint az ország kormányzója, felette kellett hogy álljon minden legkisebb személyes érdekeken akkor, a mikor egy ország 16 millió népének kezeibe letett jövőjéről volt szó, és a midőn a szív jó érzeteivel és szép szavakkal annyi ezerféle érdekeknek eleget tenni nem csak lehetetlen, de káros is: neki is tudnia kellett volna Börne azon örök igaz mondatát: Das Leben ist ein Kampfes jedes Einzelne gegen Die Gesamtheit.

Ha Görgei az az ember és hazafi lett volna, a minek látszani akart, akkor a Mátyás király idejéből híres Világos várat ily szegyeteljes tettel meg nem örökíti, hanem mint már diktátor arra törekszik, hogy onnan új világosságot árásson az országra; onnan alapítja meg az ország újabb ezredéves jövőjét. És ezt Görgei minden nagyobb erőfeszítés nélkül megtehetette volna, ha akarja, mert akkor még magyar kézen volt Komárom 30 ezer, Pétervárad 16 ezer, Arad 5 ezer emberrel és rengeteg ágyuival; neki magának pedig volt Világos alatt 35 ezer emberből álló s 206 ágyuval bíró minden pillanatban ütközni kész serege s ezen kívül az Arad város — mint a kormány székhelye — védelmére rendelt Csutak Kálmán ezredes és hadtestparancsnok vezénylete alatt álló 16 ezer ember 42 ágyuval, egészen pihent hadtest, a mely Világosnál szintén Görgei parancs-

noksága alá jutott; tehát éppen nem áll azon állítás, hogy Görgeinek Világosnál csak 12 ezer embere lett volna. Ily erővel pedig mindig frontot lehet fordítani bármely betolakodott ellenséges vezér seregének, főképp ha azt tekintjük, hogy míg Görgei seregével — kezében lévén a legfőbb hatalom s így megszabadulva az általa annyira gyűlölt kormánytól és a sok *önhasznát* leső s Kossuth által oly szerencsétlenül megválasztott *kormánybiztosoktól* és nemcsak, hogy szabadon rendelkezhetett, de a mi fő, a napontai szaporodásnak örvendhetett; míg ellenben az orosz sereg, mely a sok miseria mellett még folytonos vízhiányban is szenvedett, a demoralisatio mellett még napról-napra jobban fogyott s a mely már ekkor uralkodójától, a cártól, visszahívási parancsot is kapott. Mindezeket mérlegelni kellett volna egy magát fővezérnek feltolt férfinak; és ekkor bizonyára nem ő lett volna az első, ki a szabadságharc mezejéről győzelmesen vezeti vissza seregét az ország szívébe. Vagy talán az oroszoknak adott szavával akarja Görgei a világi eseményeket takargatni? Hiszen ő ezen az alapon kétszeresen vált hazatérővé; először akkor, a mikor szavát adta, másodszor pedig akkor, a mikor azt megtartotta. — Mert ha már elég hűtlen volt ahhoz, hogy szavát adja, akkor mint diktátornak, kinek szavát beváltani kellett volna, (az ellenfél nézete szerint) le kellett volna köszönnie a fővezérségről s azt másnak átadnia, kire a Görgei adott szava bizonyára nem lett kötelező. De Görgei többre becsülte az oroszoknak adott szavát, mint az országnak adott katonai esküjét. Ez magyarázza meg egyuttal azt is, hogy miért kellett Görgeinek magát Világoson a Bohus kastélyban erősen őriztetni, hogy életét meg ne támadják.

(Folyt. köv.)

Hogyan menté meg Bem tábornok Kmettyt.

A lugosi ütközet után, beszéli Emlékirataiban Plathy Gy. vitéz honvéd őrnagy, Facsétón a főhadiszállás a helybeli plébánián volt; maga a sereg a kis város előtti táborozott éhen, szomjan, félmeztelen, nagyobbrészt elhagyatva tisztjei által, kik Bemnek lugosi felhívása folytán, tömegesen köszöntek le tisztii állásaikról. Volt zászlóalj, mint például a fehérvári, melynél őrnagytól kezdve lefelé minden főtiszt leköszönt, Szilágyi János főhadnagy kivételével, ki altiszteivel egymaga vala kénytelen vezényelni zászlóalját. — Ily körülmények közt Bem rettentő végterve is, t. i. a végsőig kezdő guerillaharcz, füstbe ment.

E közben Kmetty a plébánián másnap hadi tanácskozásra hívta egybe leghivebbjeit, hová Földváry Albert őrnaggyal magam is hivatalos lévén, siettünk a kitűzött helyre. Az ezt megelőzőt parancs folytán azonban a még meglevő honvédek számára 15 napi dijat, a létező tiszteknek pedig egy havi illetéköket fizették ki előre.

A plébánián Kmetty szobájába lépve, a tábornok ülhelyéről felugrott, „istenhozot“-tal üdvözölt bennünket s így nyilatkozték: „Kedves barátaim, nem kell mondanom, mily helyzetben vagyunk, s azért kérlek titeket az idő rövidsége miatt, ne szóljatok ellent ezen — az asztalra mutat — általunk elhatározott, menekülési tervnek. Egyedül arra

kérlek még, hogy saját személyeitekkel illető csekélysegekről intézkedjétek akként, hogy a ki-tűzött cél felé tüstént induló készen legyetek “

Földváry Albert látván a dolog komolyságát, azt felelé Kmettynek: „Édes barátom, én lelkem mélyéből sajnálom hogy továbbra is nem követhetek; tudod jól, hogy kész voltam a legvégsőig harcolni hazámért — hisz még tegnap sem köszöntem le állomásomról a többivel — és szándékom volt mint neked is, Bem szerint a csatakeztyüt újból fölvenni. Azonban úgy látom, hogy ez többé már lehetetlen. Épen Plathyval tanakodtunk idejővet a menekülésről, és én elhatároztam magamban, hogy én, miután engem igen sok köt édes hazám földéhez, bizva a gondviselésben, kész vagyok a sors bármily csapását felfogni, tűrni, — de én már csak honomban maradok, visszatérek, bátni érjen.“

Kmetty erre könyvekbe lábbadt szemekkel válaszolá: „Barátom tudom, mindent tudok, értelek — én is veled tartanék; de lásd, ez nálam lehetetlen! — Azért a jó Isten áldjon meg — eredj — eredj —!“

Szivrázó volt e jelenet, kivált akkor, midőn a harczok viszontagságait együtt viselt két bajnok egymás karjaiba borulva — szótlánul bucsuztak el — tán örökre.

Ezen jelenet alkalmával történt az, hogy künt a tábornokban egyszerre nagy zaj keletkezék s ezt kiáltozák: „Bajtársak, menjünk haza, ugys minden veszte már, — ne hallgassunk Bemre.“ Nem tudom kitől eredhetett e bujtogatás, elég az hozzá, a mint Földváry Albert eltávozott, én ki épen ezalatt láttam az eleitől végig legnagyobb elszánt-sággal harczolt dicső 33. zászlóalj csodásan életben maradt hőseit az ablak előtt ellépdelni, s távozni a bizonytalan jövőbe, ki akartam rohanni a tábornok szobájából, hogy legalább egy Isten hozzádot mondhassek az én kedves hiveimnek, kikkel én másfél éven át jóban és rosszban osztoztam, kik oly sokat s oly szívesen készséggel tűrtek, szenvedtek a hazáért, kik még az előbbi napon a kétségbeesett guerillaharczra önként felajánlották magukat, — vagy hogy legalább zászlónkról azon szalagot, melyre az 1849-ki február 5-én kivitt branyiszkói diadal s Budavár bevételének emléke volt fölhimmezve, megmentendő szent ereklye gyanánt magammal vihesssem a messze idegen országokba. Kmetty azonban jól tudván azt, mi történhetik ily valóságos jelenetek alkalmával, nehogy a megrohant ár magával sodorjon s veszélybe döntson, erővel visszatartoztatott s mindaddig ki nem bocsátott szobájából, míg zászlóalj végkép nem vonult el.

Ezután mi, kik a tábornok körébe gyülénk, csakhamar összeszedtük podgyászainkat, s a karaván utkészen állott.

Összesen 17-en voltunk; midőn a tábornok közénk lépett, mindenikünk arcza elhalványult, s nem egy köny lopódzott a szempillák alá -- Önkéntelenül tekinténk az égre, s gyászba borult kedves hazánkért sziveink mélyéből eredő sóhaj volt minden imánk, ez volt tört reményünk keserű istenhozzájja.

Lóra ülénk, s egy oláh suhancz kalauzolása mellett elindulánk.

Az éj sötét volt, mint sorsunk és kedélyünk, szótlánul haladánk a megmérhetetlen óriási hegyek felé.

Azonban annyi akadálylyal kelle találkoznunk, hogy a vakító sötétségben lehetetlen volt tovább haladnunk Ennek elhárítása végett tehát mindenikünk két szál gyertyát gyújtott meg, s mint az éji temetkezők, gyertyafénynél botorkáltunk odább. Egy völgybe kellett ereszkednünk, — a ma-

gunkkal hozott eleséggel s más podgyászal telt két szekeret karlank segélyével bocsátók le.

Egy barátunk egy öles sáncon alig vánszoroghatott át a sötétben társaival

Le nem irható küzdelmes éjünk végre elmult, s a nap első sugarát a ruszbergi bányánál láttuk meg, s ez után azon szomorú tapasztalásra jövének, hogy bár mindnyájan együtt valánk, de a nem messze levő orsovai uton osztrák csapatok tanyáznak.

Egy fűzesbe szállítók tehát szekereinket, s a többi holmikát zsákokba tömve, lovaink hátára raktuk, s a szomszéd nagy hegy tetejére sieténk, hozva csak szörnnyü küzdelmek kiállása után juthatánk fel. Itt táborot üténk. De mert lovaikkal néhányan elmaradtak, az oláh kalauzt utánuk menesztők, de ki nem kevés zavarunkra nem tért többé vissza; — megszökött.

Fáradt lovainkat szabadokká tettük, s gyepelni engedtük, magunk pedig, minthogy egy sötét jövő rémes képe lebegett előttünk, melyeknek az lőn eredménye, hogy lovainktól el kellett válnunk s gyalog folytattuk a bujdosást.

Ezen elhatározás a velünk levő pár öreg huszárt igen lehangolta, ugy sirtak szegény öregek mint a gyermek, se-hogy sem tudtak lovaiktól megválni.

A tábornok látván, hogy ezen elhatározás nem igen tetszik a lovasoknak, sokat jelentő hangon ezeket mondá nekik: „Ha kedvesebb lovatok, mint én és magatok, akkor menjetek, vigyétek lovaikat, sőt a magamét is nektek ajándékozom.“

E szavakra a huszárok össze-vissza csókolák lovaikat, elbocsáták s a rengeteg oly busan hangoztatá vissza hosszas sóhajtaikat! . . .

Gyalog indultunk tovább, egy keskeny ösvényen, kelet-délnek tartottunk, mint a vándor vad ludak, egymásután. Kalauzunk nem volt csak a sorsra bíztuk magunkat.

Délután Ruszberg magaslatain állapotunk meg, honnan a tábornok egy segéd-tisztet küldött a helységbe körültekintés végett, ki csakhamar azon örvedetes hírrel tért vissza, hogy ott barátok várakoznak reánk. — Örömmel vettük e hirt s pillanatra feledve a nélkülözéseket, vígan mentünk a regényes helységbe, hol is a tiszta keblü magyar hölgy, Maderspach asszony, akkor bányatisztnéhez szállásoltunk be. Itt igen szívélyesen fogadtak s hogy menekvés-i célunkat mihamarább elérhessük, egy pár szekeret is bocsátott rendelkezésünk alá.

Ezen igazlelkü, s a női erények tulajdonaival megáldott magyar hölgy nemsokára a barbar ellenség dőhének lett áldozata. . . . Emléke szent lesz előttünk örökké.

A nagylelküen átengedett szekerek segítségével csakhamar elértük Merut is, — e falu a határszélen utolsó. — Itt kalauzt erőszakoltunk magunknak, s bár tudtuk, hogy az oláhság gonosz terveivel már csoportosul a falu végén de a magunkkal hozott fegyverekben bizva, bátran indultunk tovább. Esteli 10 óra lehetett, midőn a magaslatok alatti csendes völgybe értünk. Itt egy Oláhországból csörgedező patak mellett táborot üténk, kocsisainknak gazdag ajándékot adva, őket visszabocsátottuk, s miután itt rendbe-jövének, az egész éjet háborítlanul töltök el.

(Vége következik.)

Brassai Sámuel †

— 1797. jun. 15. — 1897. jun. 23. —

Jelige: Exegi monumentum, aere perennius.
Non omnis moriar, multaue pars mei.
Horatius, Od. V. 1.

(K.) Az 1848—49-beli nemzetőrök még élő gárdájának életkorban és munkásságban legkiválóbb alakja volt a világhírű, universális tudós, a 100 éves Brassai Sámuel. Ma már ő is pihen. Csodálatos agyveleje, mely élete utolsó napjaiban is erőt, élénkséget és üdeséget áruolt el, s mely tömördek ismeretnek volt kincses tára, por és hamu lett. Száz év nehéz viharával daczolt erős szervezete, melyre a német egyetem orvosai pár év előtt még azt mondták, hogy teljesen ép, egészséges és még évtizedek munkáját kibírja, az enyészeté lett. Alakját átvette az emlékezet, mely legendai alakként fogja az utódok lelki szeméi elé varázsolni a XIX. évszázad kimagasló férfját.

Az öreg Brassai a nagy napok munkájából is kivette a maga részét. A márcziusi események őt a kolozsvári unitárius kollegiumban a tanári katedrán találták.

A márcziusi események Kolozsvárt is megmozgattak minden

avult intézményt. Megmozgatták a mai közösség elődjét, az u. n. centumpátterek ósdi gárdáját is

Százan voltak a tanács fölött uralkodó város atyák. A szokás szerint esetről-esetre ők maguk töltötték be választás utján a halálozás, vagy más ok miatt üresedésbe jött helyeket.

E rendszert megszüntette a szabadság fuvalma. Kimondották, hogy a nép válassza a város atyákat s város atya lehessen a tanult ember is, nem csak a vagyonos. Így jutott be Brassai és nálánál jóval ifjabb kortársa Hajós János, ma miniszteri tanácsos, az 1848-ban választott város atyái közé.

A nemzetőrség szervezésekor ő is beállt „katonának“. A belmagyar-utcai századba osztották be. Hadnagytársa, Hajós János, ma miniszteri tanácsos volt. Két őrmestere volt a 113 főből állott századnak, már néhai Kele Izrael lakatos-mester és Wolff János ma is élő kolozsvári főtéri gyógyszerész. Főhadnagyuk Manó Antal volt, ki az előtt mint kezelő őrmester szolgált a hadseregben, értette a kommandót s megbecsülhetetlen szolgálatot tett a századnak.

Legfontosabb tagja volt a Brassai századának a század kapitánya, Walter. Szász ember, fele-

Dr. Martin Lajos, 48—49-es tüzér.

Brassai Sámuel 1845-ben.
E kép eredetije a kolozsvári ereklye muzeumban van.
(Barabás M. rajza után.)

Brassai Sámuel 1885-ben.
(Veress Ferencz fényképe után.)

sége pedig tüzről pattant szép magyar menyecske. A százados urnak virágzó zsemle üzlete volt a belmagyar utczában. Ennek közelében, az unit. templom előtt, gyülekezett a nemzetőr század minden reggel. Néha a sétatér felé, néha pedig a külmagyar utca felé vonultak ki gyakorlatra. A gyakorlat végeztével a százados ur bevezényelte a kompániát a magyar-utczai sörházba egy-egy pohár sörre.

Jó dolga volt a század tagjainak akkor is, a mikor várdai szolgálatra (a főtéri várdára) voltak kivezényelve. A szolgálat 24 órát tartott, de hajnalban már ott volt a magyar utczai század fáradt embereinek, a rozsolis meg a frissen sült kalács, még pedig a szép századosné figyelméből és szivességéből.

A Brassai katonáskodása tehát elég vidám volt s csak a nov. 16-iki szamosfalvi csata, a melyre kivezényelték a századot, tette próbára az egész kompánia bátorságát.

Érzékeny bucsuzások után vonultak az ellenség elé.

Másnap nov. 17-én Kolozsvár meghódolt Urbán előtt, Brassait felhivta Kossuth Budapestre, a Ludoviceumba tanárnak. A sors nem engedte, hogy állomását itt betölthesse Budapesten huzamos időt töltött tétlen.

Végre a kormány megbizta, hogy utazzék le Erdélybe és szedje össze a Bem által elkergetett ellenség hátrahagyott térképeit. Ugyanekkor Kőváry Lászlót is megbizta az iratok összeszedésével.

Kőváry László megfelelt ebbeli megbízatásának és összegyűjtött iratai között különösen a szebeni oláh komite jegyzőkönyve bir egyebek között fontossággal.

Engem érdekelt megtudni, hogy mi lett a Brassai által összegyűjtött térképekkel, hol lehetnek azok? Pár év előtt felkerestem az öreg tudóst és felvilágosítást kértem tőle.

Kérdésemre azt a választ adta, hogy igaz az, mikép ő megbízott a térképek összegyűjtésével. Ő azokat össze is gyűjtötte, azonban midőn Nagyszeben visszafoglalta az ellenség, ismét elszedték tőle! Ezt annak idején az Ellenzékben meg is irtam

Az öreg Brassai Kossuth Lajossal nem mindenben értett egyet. Ezt én nem tudtam, s azért 1893. év végén érdekes eszmecsere merült fel Brassai között s köztem.

Ekkor jelent meg u. is Kossuh „Iratái“-nak IV kötete. Ez alkalomból, a Kolozsvárt megjelenő Történelmi Lapok köré csoportosult gárda elhatározta, hogy új év napja ötletéből üdvözölni fogja Kossuthot

Az üdvözlő levél alá, az aláírók neveit fákszimilékben tervezték a lapba. Már több száz aláírás össze gyűlt s én azt szerettem volna, ha azt a három-négy sor üdvözlő ez évszáz életkorban, sokoldalú ismeretben és eredményekben legkiválóbb tudósa, Brassai írja, hogy egyuttal az ő kéziratában mutassuk be az üdvözlő s ne legyen a lapban egy betű szedés sem. Felkerestem tehát Brassait s előterjesztettem a kérést. Az öreg tudós kitért előle s előadta, hogy ő Kossuthnak 1847—48-beli működését aláírja, de 1849 miatt nincs vele egy véleményen. Így elmaradt a terv s az üdvözlő szövege szedésben jelent meg. Szabó Samu honvédegyleti elnök írta meg.

Szabó Samu nyug. tanárnak az öreg Brassai születése századik évfordulója közlésében is része van. Ő volt az egyik fültanu, ki előtt elbeszélte, hogy ő száz éves. A

századik születésnapjára első publikálásának büne pedig az én lelkiismeretemet terheli. Meggyónom a dolgot, most melegében.

Jun. 7-én pünkösöd hétfőjén este Kőváry László történet íróval, egy szűkebb társaságban, a nagy idők eseményeiről beszélgettünk. Eszme-társítás utján került szóba Brassai Sámuel.

Kőváry elmondta, hogy Brassai Sámuel, kit idáig mindenki 97 évesnek, vagyis évszázunkkal egy idősnek tartott, előtte és Szabó Samu tanár előtt néhány nap előtt elbeszélte, hogy ő 1797 jun. 15-én született. Én erre kérdést intéztem, nagyon fontosnak tartva a nyilatkozatot, hogy mint újságíró tudomásul vehetem-e?

Kőváry kijelenté, hogy megírhatom; azonban az ő nevével ne hozzam kapcsolatba, mert ezt egyelőre nem tartja szükségesnek. Másnap véletlenül Szabó Samu tanárral találkoztam s ő ezt szószó szerint ismételte. Látna a Brassai aggasztó helyzetét, megírtam s egy időben közre adtam az „Ellenzék“-ben s a *Budapesti Hirlapban*.

Az „Ellenzék“ a következő közlést adta a június 9. számban:

— **Száz éves Brassai Sámuel.** Brassai Sámuel, ki az ősz óta borbajban szenved s márczius óta fekszik a kolozsvári külmagyar utczai kórházban, 100 éves. Az agg tudóst két régi barátja látogatta meg. Társalgás közben az életkoráról lévén szó, az öreg felemlítette, hogy ő 1797. jun. 15-én született. Egyik látogató ismételt kérdésére határozottan kifejezte az öreg tudós, hogy ez év és ez a nap az ő születése napja. Látogatói megjegyezték, hogy ily módon az akadémia almanachjába hibásan csuszott be az 1800 febr. 13-iki dátum. Az öreg Brassai, a ki önmagáról soha egy betűt nem írt, sem életrajzi adatokat nem adott azoknak, a kik ez iránt hozzá fordultak, megjegyezte „*van abban a könyvben még több hiba is.*“ — Brassairól a hibás dátumot néhai Gyergyai Ferencz városi tanácsos adta közre, a ki kérkedett mindig azzal, hogy ő egy évben egy napon született Brassaival. Brassai életkorát legjobb barátja, komája Felmeri Lajos dr egyetemi tanár sem tudta biztosan. A Pallas Lexikon 1800-at ír, a születésnap megjelölése nélkül; a Wekerle Lexikon pedig 1708-at. Most végre megtudtuk az öregtől magától és megtudtuk egyuttal azt is, hogy néhány nap mulva századik születése napját tölti. Azt, hogy Brassai száz évét ez évben tölti be, az Ellenzék pár évvel ezelőtt már megírta, hivatkozván egy régi könyvre, melyben Brassairól mint 24 évét betöltő ifjuról volt 1821-ben szó. Óhajtjuk, hogy öreg tudósunk pár évtizeddel megtoldhassa a száz évét.

Hasonló tartalmu közlemény jelent meg egyidejűleg a Budapesti Hirlapban is, felhíva a nevezetes évfordulóra az illetékes körök figyelmét.

Mikor a közlés megjelent, Kőváry László megerősítette Szili Kálmánhoz, a m. tud. akadémia főtítkárához írt levélben a Brassai kijelentésének tényét.

A közlemény megjelenése után négy nap mulva jun. 14-én az agg tudós 100 éves születésnapja alkalmából következő üdvözlőket kapta:

A király üdvözlője.

„Ő cs. és ap. kir. felsége legkegyelmesebben felhatalmazni méltóztatott, hogy nagyságodnak századik születésnapja alkalmából legmagasabb nevében szerencse kívánatalmat tolmácsoljam.“

Wlassios.

Brassai bácsi mély megilletődéssel hallgatta a sürgönyt s nevében azonnal válaszoltak is reá.

A kultuszminiszter üdvözlője.

Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter is üdvözlő levelet intézett hozzá. A meleghangú és szokatlan magasröptű levél így hangzik:

Budapest, 1897. június 13.

„Tisztelt Uram”

Tisztelettel és meghatottsággal fordulok Önhöz születésének századik évfordulóján. Mint a százados tölgy a fiatal erdőben, úgy áll ön az ifjú Magyarország szellemi munkásainak sorában; az édes anyaföldből szívta erejét, melylyel diadalmasan megküzdött az idegenből zuduló vészekkel és viharokkal; s oly sok tapasztalat és küzdelem után, ma is teljes erőben áll még, mindnyájunk öröme és a magyar tudományosság dicsőségére.

Nagy eseményekben dús, az emberi elme fényes diadalait hirdető századot élt ön át. A tudományok a század kezdete óta a mai napig nagyot változtak, fejlődtek. De az Ön munkásságának már legelső nyomai oly tisztán látszanak meg tudományos életünk talaján, mintha az évek nyomtalanul suhantak volna el fölötté. Az uttorók közt volt Ön s hálás ezért a mai nemzedék. Enciklopedikus ismereteit a tudományoknak csaknem minden ágára kiterjedőleg magyaros szellemben érvényesítette; könyvei éppen azért még sokáig mintakép gyanánt fognak szolgálni tudósainknak.

Születésének századik évfordulóján fogadja szívből eredő szeretencsikívataimat. Kérjük az eget urát, hogy nemzetünk dicsőségére még sokáig tartsa meg Önt jó erőben és egészségben. Élvezze és lássa még sokáig áldásos tevékenységének szép eredményeit.

Igaz tisztelője

Dr. Wlassics Gyula s. k.

Az unit egyház nevében Ferencz József püspök, Boros György, Kovács János tanárok jöttek — Kifejezték, hogy nagy örömmel jönnek az egész egyház nevében tisztelegni, de nem akarnak Brassai bácsinak terhére lenni.

„Igazuk van, én a vendégek fogadására kevésbé vagyok kvalifikálva”, mondá.

Kérdezte azután a püspök, felolvashatja az üdvözlőket?

„Ha nem lesz alkalmatlan”, felelé.

Nyitott ajkakkal hallgatta az öreg tudós.

Jélen voltam a szerény, fehérre meszelt kórházi szobában, midőn az öreg tudósnak Ferencz József unitárius püspök a miniszter levelét felolvasta

„Erre tudni kéne méltóképen felelni”, jegyezte meg Brassai bácsi.

A püspök kijelentette, ha bizalmával megtisztelti, válaszol a miniszter levelére.

„Kérem erre”, felelt Brassai.

Kozma Ferencz királyi tanácsos, tanfelügyelő. Orbók Mór tanítóképző intézeti igazgató, a tanári kar küldöttségét jelentették s kérték, hogy Brassai bácsi fogadja el.

„Ez olyan dolog, a minnek nem lehet ellent állani”, lőn a felelete.

A küldöttség megjelent, azonban rövid ideig tartózkodtak ott, nehogy az amugy is szűk szoba levegőjét elszívják attól a férfiutól, kinek életét bármely fiatal készséggel megtoldotta volna a magából pár évvel.

Mikor az egyetem küldöttei tisztelegtek, így szólt:

„Igazán fájdalmas betegségben vagyok; nehezen tudom összeszedni gondolataimat. De annyit mégis elmondhatok, hogy nagy örömet okoz nekem az én kedves kollégáimnak a megemlékezése, a kiket mindig nagyon szerettem. Ha jobban leszek, másképen is meg fogom hálálni.”

És az öreg egész seregét fogadta az üdvözlőknek. Fájalmát elpalástolva. barátságos, nyájas szava volt mindenkihez.

*

Ez ünnepeltetés után 9 napra, jun. 24-én örökre elszenderült.

Haláláról ezeket közöljük:

Ott fekszik kiterítve a föld globus életkorra, ismeretre és szerénységre legnagyobb férfja a kolozsvári vöröskereszt kórházban.

Nagyságának és puritán jellemének egészen megfelelő az a környezet, a mely őt körül veszi.

A földszintes kórház épület udvar felőli bal szárnyának egyik két ablakos szobájában nyugszik, festetlen fenyőfa ágyon. Arcza kissé megfehéredett, megszépült. A ránczok némileg elsimultak. Az arcza egészen megfiatalodott. Alig néz ki 60—70 évesnél idősebbnek. Szemei lehunyva, úgy tűnik fel, mintha csak aludnék. A száz éves tudós arczán még a halálban is az értelemnek bizonyos fensége tükröződik le. Nyugalom és szelidség ömlik el a vonásokon, a szenvedésnek, a halállal való viaskodásnak minden legkisebb árnyalata nélkül.

Teste egyszerű kórházi takaróval van letakarva. Egyedüli disz, mely őt körülveszi abból áll, a mit ő annyira szeretett: lilium és virág. Ennek illata tölti be az elszálit nagy lélek porhüvelyének halottas szobáját.

Melette ápolónéja Fábrián Péterné, a ki a kórházba belépése óta éjjel nappal Brassai mellett volt.

A szoba, melyben az öreg tudós végnapjait élte, 7 lépés hosszú, 5 lépés széles.

E szűk szobában tett meg Brassai beköltözése első szakában naponta egy huzamban 1200 lépést. A lépéseit pontosan számította mindig.

Rendesen evés után kezdte ezt a sétát, de megelőzőleg mindig elszívott egy pipa dohányt. Séta után is rendszeren rágyujtott a csibukra. Szultán flor dohányt szívott. A dohányzással e hó 16-án, szerdán, tehát élete 100-dik évének betöltése utáni nap hagyott fel.

Még a múlt vasárnap, jun. 20-án megkérte Boros György tanárt, hogy megbizásából írja alá nevét annak az üdvözlő iratnak, a melyet az egyetem tanárai Szilágyi Sándorhoz intéztek.

Felgyógyulásában remélt a legutóbbi napig. Halála előtti nap reggel még elfogyasztotta kávéját. Azután elalélt. Kis idő múlva magához térve az ápolónét magához intette. Az ápolóné hozzájött kezét simogatni kezdé s kérdezte mit parancsol?

Az öreg Brassai sokáig nem tudott szóhoz jutni, végre érthetően a következőket mondá:

„Én arra kérem, hogy hagyjanak nekem békét, hogy ma pihenjek, holnap tehetnek velem a mit akarnak.”

Ezekre a szavakra emlékezik az ápolóné.

Ezt d. e. 9 és 10 óra közt mondta. Azután elalélt. Délben egy kanál citromos levest tett az ápolóné a szobájába. Ezt már nem bírta lenyelni. Egy része az orrán ömlött ki.

Délután kezdett állapota halálra változni.

Fején és testén a közel felozlás tünetei mutatkoztak. A kórházi kezelő orvos konstatálta, hogy a kimulás közel van.

Az éjet csendes nyugalomban töltötte a haldokló. Csupán három izben roppant erőket tüszentett, a körülötte levők felrezzentek.

A tüszentések után ismét nyugodt önkivületi állapotban maradt.

Reggel 5 órakor érthetetlen szavakat kiáltott hangosan. Fejét félig felemelte. Az ápolóné fölé hajolt, fejét kissé megemelte, kérdezte mit parancsol; de már nem felelt a haldokló Szemei meg voltak tüvegesevde és halk köhögéssel bekövetkezett a csendes halál küzdelem.

Reggel 7 órakor szünet meg lélekzelni, csöndesen, a test minden legkisebb rángása nélkül szállt el belőle a nagy lélek az örökkévalóságba.

*

Brassainak a lábai már éjjel után 3 órától kezdve jéghidegek voltak. Az elmulás fokozatosan következett be. A halál beálltakor feje forró volt és a bekövetkezett halál után még egy óráig meleg sugárzott halántékáról.

*

Brassai Sámuel halálának gyorsításához hozzájárult a kedvezőtlen időjárás.

Bőrbaja, mely ágyba döntötte, egészen meggyógyult. Csupán teste hátsó részén és sarkán voltak sebei, a folytonos hanyatt fekvéstől. Márcz. 27-től volt a kórházban.

Ha kedvező időjárás mellett ki mehetett volna Tor-dára, az a szívós életerő győzedelmeskedett volna a bajon. A szoba levegő azonban az edzett, ép test pusztulásának végét rohamosan siettetete.

Le volt soványodva a halott teste. Bőre annyira meg volt vékonyodva, hogy már az utolsó napokban, ha kissé keményebben fogták, kezelés közben, mint a papír szakadozott.

Brassai a legutolsó hétig felolvastatott magának.

A napi eseményeket egész haláláig figyelemmel kísérte és agya még álmában is foglalkozott ezekkel.

Az angol királyné jubileumával álmában sokat tépelődött. Hangjegyeket készített a jubiláló öreg királyné számára s azok jegyeit betűnkint és jelenkint pontosan diktálta ápolónéjának, azt vélve, hogy irnok van mellette, ki azt a mit ő diktál, papírra teszi.

Máskor meg kezeivel azt a mozdulatot tette, mintha írna. Iront és papírt képzelt a kezei között és pontosan utánozta az írást. Jegyzetei végeztével a képzelt papírt és iront átnyújtotta az ápolónénak.

*

Brassait a kórház orvosa dr. Imre Domokos a legodaadobban kezelte. Naponta többször, időről-időre felkereste és gondozta. A kórház alapítója: dr. Brandt József egyetemi tanár is mindennap két-három izben meglátogatta a betegnek fekvő öreg tudóst.

*

Brassai Sámuel életkora századik évének betöltését több izben megerősítette. Midőnt azt kérdezték, hogy eddig miért nem mondta meg pontosan életkorát, azt felelte:

„mert nem tatottam szükségesnek“, azt is elmondta, hogy unitárius pap édes atyja lakásába a villám beütött, az anyakönyv megégett és csak egy naptárban maradt meg a feljegyzés születése idjéről, később ez is elveszett.

*

Haláláról a család, a kolozsvári orsz. tört. ereklye-muzeum, az egyetem, az erdélyi muzeum, az unit. egyház, a Dávid Ferencz egylet adott ki gyászlapot. Muzeumunk gyászlapját külön mellékletkép megküldöttük.

Apróságok Brassal Sámuelről.

— Sz. K.-tól —

A szabadságharcz után a magyarok, a világosi fegyverletétel miatti gyászból, megnövesztették hajukat és szakálukat. A Bach korszakban, midőnt az osztrákok ezt megtudták, hivatalosan betiltották a szakálviselést, a ki pedig e parancsnak nem engedelmeskedett, erőszakosan fosztották meg szakálától.

Igy történt, hogy egy alkalommal Brassai Sámuel is, midőnt épen a budapesti lánchidont át akart menni, elfogták és fegyveres katonák közt, mint valamely veszedelmes gonosztevőt, kísérték egy borbélyhoz, hogy hosszú hajától és szakállától megfosszák. Hasztalan szabadkozott az öreg, hogy ő különben is mindig hosszú haját és szakált szokott hordani, nem hallgattak rá, hanem irgalmatlanul tar-kopaszra lenyiratták és leborotváltatták s még ezen felül ki is utasították Budapestről.

Brassai, kit igen bántott e méltatlan bánásmód, egy alföldi falucskában*) rejtőzött el, s mikor szakála újból megnőtt, felöltözött juhásznak és néhány juhot hajtvá maga előtt bement Budapestre.

Az osztrákok nem ismertek rá, s beeresztették, még szakállát sem vágatták le, mert ugy gondolkozott a jó német sógor, hogy egy juhásznak csak meglehet hagyni a szakállát, mert az ugyis „paraszt.“

*

Csodálatos dolgokat beszélnek el az'öreg Brassai emlékező tehetségéről. És valóban, olyan memoriájú embert, minő Brassai bácsi volt, nem egy könnyen lehetne találni. Ezen csodálatos emlékezőtehetsége tette lehetővé, hogy nem csak egy vagy más szakmához, hanem minden tudományághoz alapos szakértelemmel hozzá tudott szólni.

Van Brassainak Budapesten egy volt tanítványa Alexander Bernát, ki most szintén egyetemi tanár.

Meglátogatja egyszer őt az öreg Brassai Budapesten.

— Jó napot öcsém. Hát hogy és mint van?

— Köszönöm, jól.

— Hát mi jóval foglalkozik jelenleg?

— Most épen az angol nyelvet tanulom.

— Úgy? És mióta tanulja?

— Van vagy három hónapja.

— És tud-e már valamit angolul?

— Dehogy tudok roppant nehéz nyelv az?

— Akkor édes öcsém, — feleli Brassai méltatlankodva — csak dobja sutba azt az angol nyelvtant, ha még

*) Az öreg tett említést e faluban tartózkodásáról egy izben. Azt mondá nekem, hogy Szathmár megyében volt. Szerk.

három hónap alatt sem tud belőle angolul megtanulni! Én egyáltalán nem értem, hogyan lehet egy nyelvet tanulni. Az ember csak egyszer-kétszer átolvassa a nyelvtant, s ezzel megvan

Ilyen volt az öreg Brassai emlékezőtehetsége, s gondolhatjuk ebből, hány nyelvet tudhatott és érthetett alaposan.

*

De nem csak a tudományokhoz értett az öreg Brassai kitünően; hanem művészethez, festészethez, zenéhez, stb. is s ezeknek dolgában is csodálatos emlékező tehetséggel bírt. Több hangszeren játszott, és pedig nem kottából, hanem emlékezetből, és minő kiváló naturalista volt e tekintetben.

Ha például felszólította valaki: játsza el Beethovennek 53-ik számú g-dur zenedarabját; az öreg rögtön a nélkül, hogy csak a kottát meg is nézte volna, gyönyörűen eljátszotta a mondott zenedarabot.

S a mi még csodálatosabb, az, hogy eme ritka emlékezőtehetséget, elméjének rugékonyságát élte legutolsó napjáig megtartotta. Valóban nagy férfiú volt az öreg Brassai, kinek elvesztését méltán fájjalja az egész művelt világ.

A honvéd menedékház lakóinak sorsa.

Kaptuk az alábbi sorokat.

Tisztelt Szerkesztő ur!

Az 1848—49. Történelmi Lapok Kolozsvár 1897 Május hó 9 10 sz. különfélék rovatában, egy botrányos értesítés jelent meg. „A honvéd irtó“ czim alatt, — megbotránkozva adta kezembe egy 48-as honvéd tiszt barátom elolvasás végett.

Csodálkozom; hogy gázol becsületében, egy tisztességben, öszült 48-as honvédnek, — egy éve hogy a menház parancsnokságát által vettem, és dicsérő jegyző könyvekkel igazolom, a legrésztőbb rendet, miről a szerkesztőség is meg győződhetik, A honvéd menház ma egy szépen újból berendezett kertnek közepén áll, megelégedve él benne 16 főtiszt, 84 altiszt és közharcos, feljogosítom a szerkesztőséget állításomról meggyőződést szerezni. A minden alapot nélkülöző, a legrosszabb akaratból származott tudósításnak nem kell szerzőjét keresnem, — megtalálom egy honvéd személyében a ki néhány nappal ezelőtt lett innen a menházból türhetetlen magaviselete végett kiutasítva. — Oly fokra emelkedett nála a delirium, hogy lakótársai sem türhették, — kegyeletből nyugdíjaztatott, magam közre működtem hogy uti költségének fedezetére segélyt kapjon de újból elő vette szenvedélye. Van még egy dilettánsa a menháznak; más tagjai által a menháznak ily rágalommal nem lehettem vádolva. Ezek után remélem hogy fog jutni a Történelmi Lapok hasábjain annyi hely, hogy meg nem érdemelt megburczoltatásomnak elégtételt fog szolgáltatni és a czikk szerzőjének nevét velem tudatniszives lesz.

Tisztelettel

Szentimrey Kálmán,
menház parancsnok.

Fentebbi soroknak a legnagyobb készséggel adunk tért és megjegyezzük, hogy ama közleményt egyik fővárosi lapból vettük át és közre adtuk azért, mert ugyanabban a lapban parancsnok ur czáfolatát nem olvastuk. Örömmel vesszük tudomásul parancsnok ur leveléből azt, hogy a menedékházban példás rend uralkodik, de meg jegyezzük

hogy megjelent közleményünk a menedékházban uralkodó rendet egy betűvel sem kifogásolta, parancsnok ur működését még a sorok között sem érintette. Más, a honvédmenedékház lakóinak egészségére károsan ható olyan külső tényezőkről (petroleum gyár, kénsavgyár stb. káros befolyása) tétetik abban említés, a mi hogy a tényeknek csakugyan megfelel, azt épen a parancsnok ur levele is megerősíti, az által, hogy ezekre egyáltalán nem terjeszkedik ki.

Szerk.

*

Ugyanebben a tárgyban az első levél vétele után néhány napra a következő sorokat kaptuk tizennégy honvédmenházi tag sajátkezű aláírásával:

Tisztelt Szerkesztő ur!

Az 1848—49-ki „Történelmi Lapok“ f. évi 9—10. számában „honvéd irtó“ czim alatt megjelent közlemény — nagyon szomorú színben eseteli a mi helyzetünket a honvédmenházban; pedig ha minket megkérdeznének, egy sem akadna közülünk, a ki elégedett nem volna; mert nem lehet kifogást tenni, sem az épület ellen, mely a jelenlegi létszámnak teljesen megfelel — beosztásánál fogva is kényelmes; vizünk sem igazságosan van oly ártalmasnak mondva — mert jó; élelmezésünk kifogástalan; ruházatunk tisztességes, panaszra nincs okunk. Egészségi viszonyok is igen kielégítőek, mert a rendes létszám 100. az életkor pedig 70—90. év közt változik; a halál eset 1896-ban volt 9. — 1897-ben a mai napig 8; — ez is világosan bizonyítja, hogy itt kifogásolni semmit sem lehet; de inkább mondhatnók — talán valami számításon alapszik a közlemény? mely ellen mi mindenkor állást foglalnánk.

Ennyit kötelességünknek tartottunk kijelenteni a közleményre vonatkozólag.

Budapest 1897.

Hazafiai üdvözléttel

<i>Horváth Mihály,</i> százados.	<i>Balogh János,</i> tizedes.
<i>Petrovich Ignác,</i> hadnagy.	<i>Novák Bogdán,</i> hadnagy.
<i>Szabó József,</i> főhadnagy.	<i>Teodorovits István,</i> hadnagy.
<i>Soltész Miksa,</i>	<i>Horváth József,</i> hadnagy.
<i>Kabós P.</i> főhadnagy.	<i>Gáál György,</i> tizedes.
<i>Csuszkó Ferenc,</i> hadnagy.	<i>Wendisch József,</i> tizedes.
<i>Hegyessy Alajos,</i> hadnagy.	<i>Perlfaszter Ignác,</i> örmester.

Ismételjük e levél után is, hogy ama közlemény lapunkban történt közreadása semmi számításon nem alapult.

Ama közlemény különben, két dologra hívta fel a figyelmet. És csodálatos, hogy e két levél egyéb, fel nem hozott tények ellen védekezik, ezt a két kérdést majdnem figyelmen kívül hagyja. Feltesszük tehát itt a két kérdést és arra kérjük a menedékház lakóit, hogy minden fáradságosabb levelezés nélkül, csak egy-egy szóból álló feleletet adjanak, a helyi viszonyokkal való teljes ismeretük alapján. A kérdések ezek:

1. A menház szomszédságában levő petroleum finomító gyár anyaga tényleg annyira átitatta-e a talajt, hogy

a honvédmenedékház vízvezetékének vize is petroleum szaga s ihatatlan? Igen-e, vagy nem?

2. A menház szomszédságában levő vegyi czikkek gyára a menház épülete és telke levegőjének rontására van-e olyan befolyással, hogy az, a lélegzet vételre néha kellemetlen legyen? Igen-e, vagy nem? Csak erre kérünk feleletet

Magyarországi oroszok a szabadságharczban.

„Az 1848. december 12-én Jarkovácson történt éjjeli harc Damjanics vezetése alatt“ czimű czikkre komoly megjegyzésem van. Azt mondja ebben Gergey Károly őrnagy ur, hogy „a századokon át nemzetünk szabadságát gyűlölő, azt leigázni óhajtó német — tehát az akkori osztrák kormány — felbujtatta a hazánkban lakó különféle nemzetiségeket, horvátot, oláh-tót, rusznyákat . . .“

A „rusznyák“ félig-meddig csak csuf neve a magyarországi oroszoknak. Ámde ezek közül, az a mi ellenségünk nem volt képes *egy szál embert sem* ellenünk felbujtatni. Ellenkezőleg sokan fogtak fegyvert közülök, de *mindannyian* köztünk — a mi sorainkban — harczoltak. Hogy is lehetett volna ez másképpen, midőn papnevelő intézeteikből *valamennyi* papnövendékük — természetesen feljebbvalóik, tanáraik, püspökeik beleegyezésével — honvédekké lettek.

A dicséretet elhallgatni lehet: de a jót vádolni — annyi mint rágalmazni. Ez pedig nem szabad!

Matolai Etele,

volt 1848/49-iki honvéd százados;
jelenleg Zemplén vármegye alispánja.

Halálozások.

Honvédegyleteket, munkástársainkat és lapunk barátait kérjük: sziveskedjenek a halálozásokról egy-egy rövid tudósítást írni s a gyászjelentést az ereklye-muzeum számára esetről-esetre beküldeni.

Brassai Sámuel.

A kolozsvári orsz. történelmi ereklye muzeum egylet tiszletbeli tagja, Brassai Sámuel dr. nemzetörtiszt elhalt. Haláláról a muzeum tagjainak s a Történelmi Lapok előfizetőinek kiadott gyászjelentés így szól:

A kolozsvári orsz. történelmi ereklyemuzeum-egylet igazgatósága s az 1848 - 49. Történelmi Lapok szerkesztősége a fájdalom benső érzetével tudatja a muzeum vidéki köreivel, honvédegyletekkel s a hazafias érzelmű közönséggel, hogy a nagy idők életkorban és eredményekben kiváló férfja *Brassai Sámuel* 1848—49. nemzetőr hadnagy, az orsz. történelmi ereklye-muzeum alapító munkása és tiszteletbeli tagja, 1897 június 24-én reggel 7 órakor, *száz évet 9 napot* betöltött munkás élet után Kolozsvárt megszűnt élni.

Az elhunyt született Toroczko-Szentgyörgyön, 1797 június 15-én. Atyja t.-szentgyörgyi unitárius pap volt, ki fiát 12 éves koráig maga oktatta. Tizenharmadik évében

a kolozsvári unitárius kollégiumba ment, hol mint rendkívüli tanuló végezte a filozófiai tanfolyamot is. 21 éves korában nevelő lett a gróf Bethlen Gábor családjánál. 1837-ben az unitáriusok kolozsvári kollégiumában a bölcsélet-tanárának választották meg. 1848 május havában a kolozsvári nemzetőrségbe belépett s mint hadnagy működött. a belmagyar-utczai században nov. végeig. Ekkor Brassait a magyar kormány a Ludoviceum matézis tanárává nevezte ki De a sors nem engedé, hogy új állását elfoglalja. A szabadságharcz folyamán különféle megbízásait teljesítette a magyar kormánynak. A szabadságharcz lezajlása után Pesten a Szőnyi és Gönczy intézetében tanárkodott. Alig tíz évi távollét után ismét visszatért Kolozsvárra, s régi helyén újból filozófiát és matézist tanított. A 60-as évek elején az Erdélyi Múzeum-Egylet-höz hivatott meg az intézet igazgatójának és a természettudományok örökének 1872-ben a kolozsvári tud. egyetem megnyitásával az elemi matézis nyil r tanárává neveztetett ki, s mint olyan működött nyugdíjazásáig 1884-ig, mely évben a m tud. akadémia tiszteleti tagjává választotta. A kolozsvári Országos Történelmi Ereklye-Muzeum 1896 október 17-én milleniumi ünnepi közgyűlésén választotta tiszteletbeli tagjává. Hült tetemei f. hó 26-án d. u 4 órakor fognak örök nyugalomra elhelyeztetni a kolozsvári köztemetőben.

Kolozsvárt, 1897. június hó 24.

Legyen emléke áldott!

*

Brassai temetése jun 26-án d. u. 4 órakor történt. Az utcákon már 3 órakor óriási néptömeg hullámozott mindenfelé. a Belmagyar-utczát pedig valósággal megtöltötte, annyira, hogy még mozogni sem lehetett. Az összes testületek kivonultak a temetéshez, az egyetem, a hadsereg főtisztjei, a gymnasiumok, iskolák stb.

A feketével bevont templom zsufolásig megtelt közönséggel. A templomban a polgári és kolozsvári dalkör énekelt gyászdalokat s Ferencz József unit. püspök tartott gyönyörű imát a nagy halott felett, melynek elhangzása után a koporsót s a nagyszámu koszorut kocsira helyezték s a temetési menet lassan hullámozott tova az utcákon a temető felé.

A merre a temetés haladt, mindenütt gyásszal voltak bevonva s meg voltak gyujtva az utczai légszesz lámpák.

A temetőben, a sirnál dr. Finály Henrik az akadémia nevében tartott Brassai, mint az akadémia tiszteleti tagja felett gyászbeszédet, dr Earkas Gyula az egyetem és a matematikai-természettudományi kar nevében mondott gyászbeszédet.

Kozma Ferencz az unitárius egyház nevében mondott lendületes és megható beszédet, az egyház legnagyobb fia felett A szertartást Iszlai Márton gyászezeneke zárta be, melyet az unitárius gymnázium ifjusága adott elő

A koporsót ezek után sirba helyezték, de a döbbögő hantok nem egy élet végét, hanem az örök halhatatlanság kezdetét jelentették.

*

Brassai Sámuel 22 ezer forintra menő vagyona általános örökösétül az unitárius egyházat tette.

Temetését is az unitárius egyház rendezte. Óhajtandó lett volna, hogy az akadémia és az unitárius espereseken kívül a temetésre meghivassanak az európai összes felsőbb-tanintézetek, a hazai összes törvényhatóságok. Mert Brassai nemcsak Kolozsvár város s az unitárius egyház férfja volt. Életével és működésével fényt és dicsőséget árasztott ő az egész nemzetre s hasznára vált az egész emberiségnek.

Dokumentálni kellett volna a temetésre vonatkozó szélesebb körű intézkedésekkel azt, hogy nagyjainkat megbecsülni tudjuk s alkalmat kellett volna nyújtani, hogy a ke-

gyelet adóját a tisztelők nagy serege leróhassa annak a férfinak a ravatá!a előtt, a ki életében minden óváció, minden kitüntetés elől szerényen ki tért.

A halott tetemeit üveg fedelű kopórsóba kellett volna helyezni, hogy a temetés órájáig láthassák a tisztelők az elhunyt nemes arcát s a temetést egy nappal későbbre, vasárnap délutánra kellett volna tenni. Mindezt intézkedések pár száz frt kiadással az egyháznak nagyobb költségeket okoztak volna, de alkalom lett volna nyujtva arra, hogy a nemzet s a tudományos világ minden férfa leróhassa a kegyelet adóját.

Alsó-Siménfalvi Elekes József, Udvarhelyvármegye nyug. számvevője, 1848—49-iki honvédhadnagy, unitárius egyházi tanácsos, jun. 25-én reggeli 4 órakor, élete 70-ik évében hosszas szenvedés után Alsó-Siménfalván meghalt. A gondos jó testvér és rokon, az erős jellemű hazafi és pontos tisztviselő temetésén nagy közönség vett részt.

Fekete György Alsó-Bükkön elhunyt. Fekete György 16 éves korában sietett a haza védelmére, részt vett a ráczok elleni hadjáratban, majd Péterváradra rendelték, amelynek feladása után az osztrákok besorozták s mint gránátos szolgált a Wassa-ezredben. Nagyon szerették a községekben s végtisztességén megjelent az egész falu népe.

Friebeisz Károly, 48 49-iki honvédfőhadnagy, jun. 16-án Fildén, Bars megyében elhunyt, 78 éves korában. Friebeisz már a szabadságharc kezdetén tíz évet szolgált a Ferdinánd-huszároknál, de miután hazáját veszélyben látta, mint lelkes hazafi ő is annak védelmére emelte kardját és kevés véres küzdelem volt olyan, a melyben ő részt nem vett volna.

Harajovics Nándor, 1848—49-iki honvédhadnagy, nyugalmazott jászóvári prépostsági központi tisztartó, hetvenkétéves korában Jászón elhunyt.

Hegedüs József, Nagy-Károly város volt polgármestere és orsz. képviselője, 48-as nemzetőr és hadbíró, 83 éves korában Nagy-Károlyban meghalt. Az elhunyt aggyastán köztisztviselőben állott s érdemei elismerésül a király az arany érdemkereszttel tüntette ki. A népszerű öreg urat pár év előtt súlyos csapás érte: fiát, ki Nyiregyházán törvényszéki bíró volt, egy fiatal rokonuk párbajban agyonlőtte. Temetése jun. 29-én nagy részvét mellett ment végbe.

K. Horváth Elek, 1848—49-iki honvédfőhadnagy, hosszú betegség után Budapesten meghalt. Holttestét jun. 15-én tették ravatalra a Szent-István kórház kápolnájában, hol a gyászszertartáson ott voltak összes bajtársai a menedékházból. Beszentelés után az elhunyt veje, Molnár Elemér törvényszéki bíró, Gödöllőre szállította a tetemet, hol helyezték örök nyugalomra a családi sírboltban.

Kocsis Ferencz, ki a Vilmos-huszárok sorában küzdött végig a szabadságharcot s több csatában vett részt Alsó-Bükkön elhunyt. Kocsis 75 évet élt s végelgyengülésben halt meg.

Kovács Imre, 1848—49-iki honvédhadnagy, Nagyváradon meghalt.

Master Ignác 48-as honvédőrmester, a ki a szabadságharcot a halálfejes légióban küzdött végig s vitézségeért több kitüntetésben részesült, hosszabb betegeskedés után 72 éves korában meghalt. Temetése bajtársainak részvétele mellett ment végbe.

Idős Orczy Andor báró, 1848—49-iki nemzetőr-tiszt, a főrendiház tagja, jun. 9-én agyszélhűdés következtében meghalt. Orczy Andor báró, Orczy Béla báró miniszter öccse, 1824-ben született Budapesten. Már fiatal korában részt vett a közügyekben, a szabadságharc kitörésekor pedig bátyjával együtt belépett a Károlyi gróf által alakított csapatba és mint nemzetőr-tiszt több ütközetben vett részt. A szabadságharc után visszavonult pestmegyei bir-

tokára, később pedig nagy szerepet játszott a megyei életben és tagja volt az 1867-iki országgyűlésnek. Nevét és czimerét fogadott fiára ruházta át. Holttestét beszentelés után Ujszászra szállították, hol az Orczy-család sírboltjában helyezték örök nyugalomra.

Id. Szádeczky Dániel 48-as huszárőrmester, kassai háztulajdonos, 70 éves korában Kassán meghalt. Az elhunytban Szádeczky Lajos dr. és Szádeczky Gyula dr. egyetemi professzorok nagybátyjukat gyászolják.

Székely Benedek 75 éves birtokos, 1848—49-iki hovéd százados, Nyir-Bogdánban meghalt.

K Ü L Ö N F É L É K .

— **Társas estély.** Az 53-ik társas estély husvét előtti nagy csütörtökön volt. Szucsáky Imre, Nedoroszték János, Biró József, Münszter Ede, Sárdy Lőrincz, Kuzkó István vettek részt. Múzeum ör jelentést tett az 50 éves jubileum előmunkálatáról, mely eszmecsere tárgyává tétetvén, tagok adakoztak annak költségeihez.

Rendkívül kellemes társas-estélyt tartott május 15-én a kolozsvári országos történelmi ereklye múzeum. Az idei májusi estély már az 54-ik volt s az estélyek 5-dik évfordulójára esett. Meg is emlékeztek az 1892. májusi kezdeményezőkről, a három ezredesről s több bajtársáról, kik az első összefüvetelt megnyitották és kik közül kettő már elköltözött. Igen érdekelte a jelenlevőket Dorgó Albert által a múzeumnak leküldött két levél, mely részletesen ismerteti az Unióra vonatkozó kolozsvári márcziusi mozgalmakat és ünnepeket. A levelek annál inkább érdekelték a jelenvoltagekat, mert közülök többen részt vettek a mozgalmakban, annak tárgyait kiegészítették. E két levél egyikét írta: Dorgó László kolozsvármegyei aljegyző, a másikat pedig Dorgó Gábor szolgabíró. Kozmatelkéről, mind a két levél megjelent a „Történelmi Lapok“-ban. Veress Ferencz műkedvelő fényképész több muzeumi ereklyét lefényképezett. Ezek képeit bemutatták s meg fognak jelenni a folyóiratokban. A társas estély tagjai ismét növelték az 50 évi évforduló alapját. Ez estélyen jelen voltak: Szabó Sámuel h. e. elnök, Biró József, Perszián Gerő, Vincze István, Bányai György, Nedoroszték János, Kömötsy József, Vincze Istvánné, Kuzkó Istvánné, Sárdy Lőrincz, Walter E., dr. Perszián Viktor, Taub Náthán stb.

A történelmi és ereklyemúzeum igazgatósága júniusban 55-dik társas estélyét tartotta, ezuttal Popini Jánosnak, a Braziliából hazajött emigránsnak tiszteletére. Az estélyen a negyvennyolczas honvédekön kívül Popini rokonai és sok érdeklődő vett részt.

Az estély igen barátságos, kedélyes hangulatban folyt le, a mit fokozott az is, hogy Salamon János igazi lelkesedéssel hozta a régi jó hazafias dalokat és a gyújtó hatású negyvennyolczas nótákat. Mikor az öreg Popini először hallotta fölzendülni a Salamon zenekarának magyar nótáit s mikor először hallotta meg a Kossuth nótát, könyezni kezdett, mivel kibujdosása óta még egyszer sem hallott magyar nótát. Elmondta, hogy telepítvénye előtt esténként magára ült, igen gyakran eszébe jutottak ezek a régi magyar nóták. Ilyenkor mindig visszafüggött lelke a hazába.

Ez estélyen az első felköszöntőt Szabó Sámuel mondotta s üdvözölte a visszatértet. Azután Deáky Albert mondott felköszöntőt a negyvennyolczas honvédekre és Popinira, majd Benedek Áronnéra, ki nem nyugodott addig, míg a kedves rokont vissza nem hozhatta hazájába. Nagy Pál az ifjuságra, Kuzkó István a 100 éves Brassaira, Nedoroszték

János Popinira, Gombos Károly a negyvennyolczasokra mondott köszöntőt. Popini János meghatottan, könyezve válaszolt e felköszöntőkre s kijelentette, hogy ez az este életének a legboldogabb napja volt.

Az estély éjfélig tartott a legjobb hangulatban s a jelenvoltak nagy gyönyörűséggel hallgatták a „Hej! Rákóczi Rákóczi“ kesergő dalát, majd részleteket a „Bánk-Bán“ból és majd a Salamon saját kompozitioit, melyeket zenekarával nagy lelkesedéssel játszott s éjfélkor a Rákóczi induló hangjai mellett oszlott el a társaság.

Az estélyen a következők voltak jelen a negyvennyolczasok közül: Popini János. Szabó Sámuel, Nagy Pál, Czako József, Nedoroszték János, Bíró József, Mamitza János, Szucsáky Imre, Salamon János. Nők közül. Özv Benedek Aronné, Kuzskó Istvánné, Vincze Istvánné, Müller Józsefné, Virágháty Béláné. Férfiak közül. Deáky Albert, Popini Nándor, Kuzskó István, Vincze István, Lázár Ödön, Barabás Ábel, ifj. Grünhut József, Ranezay József, Keményfi, Virágháty Gyula. Virágháty Béla, Csiky Lajos, Esztégár Kristóf, Walter Ede, Sárdi Lőrincz, Császár Dávid, Müller József, Pálfi Ignác, Gombos Károly, Braun Mihály.

— **Popini János hazatérése.** A negyvennyolczas idők egyik harczosa, ki évtizedekkel ezelőtt fiatalos erőben barna fűrtökkel bujdosott ki hazájából az új világba, jun. 12-én este ősz hajjal 68 évvel vállain visszaérkezett hazájába, hogy honfitársai, rokonai körében, Kolozsvárt töltsen további életét.

Kiment, visszajött. Mi különös van ebben? Van olyan is, a ki így beszél.

Ám legyen, de azért remélem megengedik azok, hogy mi őszinte örömmel üdvözljük öreg honfitársunkat hazánkban.

Ugy látszik sokan így éreznek, mert bizony sokan érdeklődtek az érkező emigráns iránt s ezt mutatta az a nagy embertömeg, mely az állomáson várakozott reá.

Popini János, az estéli gyorsvonattal érkezett Kolozsvárra. — A vonatból leszálló közönség körében azonnal megtalálták az ősz haju magyart, a ki nagy fehér szalma kalapot tett fejére, s ezt levélben is megírta előzetesen, hogy könyebben felismerhessék.

A perronon rokonai, a honvéd egyesület tagjai, s az ereklye muzeum őre azonnal körül vették s örömmel tapasztalták, hogy az öreg még egészen jól beszél magyarul, s bár haja megöszült, kedélye egészen fiatalos, élénk és folyton tréfál.

A közönség lelkesen megéljenezte, mikor kocsira ült — Éljen a magyar haza! — kiáltotta az öreg Popini.

Rokonainak azt mondja, hogy egy cseppet sem fárasztotta ki az utazás, körükben sokáig kedélyesen elbeszélgetett a késő éjjeli órákig s vacsora alatt az első pohár bórtnál ünnepélyesen kijelentette:

A magyarok Istenére
Esküszünk!
Esküszünk!
Hogy — Braziliába többé
Nem megyünk!

Jose dos Compos-ról, a hol ő lakott, azt mondja, hogy nagyon kicsiny helység. Gyorsvonattal egy napi távolságra van Rio de Janeirótól. Brazília fővárosától, mely város Budapesttel vetekedik.

Az ő falujában, a mint mondja, most épen tél van; de a levegő ilyenkor is csak 8 C° fokra szokott lehűlni 0 fölött.

Rio de Janeiróból máj. 23-án indult el és jun. 9-én érkezett Génuába a honnan Velence, Fiume, és Budapestén át jött Kolozsvárra.

Hogy találja magát édes Muki bácsi köztünk, kérdezték a vacsora alatt rokonai.

Mintha örökké köztetek éltem volna!

— **A honvédmeház tagjainak** újabb adakozások történtek jun. 24 én. Klein János és egy ösmeretlen 6—6 kilogramm szivarvéget küldött a menedékház parancsnokához szétosztás végett. A nemrég elhunyt Horváth Elek főhadnagy leánya Molnár Elemérné, részben pénzzé lett tárgyakban 51 forintot adott, mely adomány egy részét a boldogult temetésén résztvett s öt ápoló öregek között osztották szét, a fönmaradt összegből pedig szivart vásároltak s azokat a szivarvégekkel együtt szétosztották.

— **Öreg honvédek gyűlése.** Az 1848—49. honvéd központi bizottság jun. 18 án délután 5 órakor dr Balogh Sándor elnöklété alatt ülést tartott, melyen jelentés tétetett arról, hogy a miniszterelnökségből a nyugdíj iránti kérvények az igazolásra való véleményezés végett leküldettek a központi honvédbizottsághoz, mely jelentés jó hatást keltett. E tekintetben a vidéki honvéd egyesületektől is számos nyilatkozat érkezett. Ezután Mikás Zsigmond főjegyző jelentést tesz a nagy-kátai honvédelemleleplezési ünnepélyéről, melyen ő, mint a bizottság kiküldöttje részt vett. Együttal indítványát, hogy gróf Keglevich Gábornak, ki ez alkalommal érdemeket szerzett, a bizottság köszönetét fejezze ki, elfogadják. Ufolsó jelentés a Budavárnál 48-ban elesett honvédek emlékére rendezett ünnepélyekről szól, melynek utókövetkezményei kényszerítik a közp. bizottságot, hogy a belügyminiszterhez előterjesztés tegyen. Ezzel az ülést véget ért.

— **Honvédszobor leleplezése Gyertyámoson.** Gyertyámos torontálmegyei németajku község hazafias ünnepet ült jun. 7-én. Leleplezte a határán 1848-ban elesett honvédek emlékoszlopát. Az ünnep istentisztelettel kezdődött, melynek végeztével a nagyszámu közönség a földiszitett falun át a temetőbe ment, a hol a honvédek sirja van. A szomszéd községekből igen sokan gyűltek össze az ünnepre és nagy számban volt képviselve kiváltságos a nagykikindai intelligencia. Az emlékoszlopnál Walzer András, az ünnep rendezője, mondott beszédet, miközben az oszlopról lehullt a lepel. A csinos emlékoszlop nyugoti oldalán ez a felírás van:

„Nézz vándor e jelle s dobbanjon a szived!
Mind hős, kit itt a föld takar.
S ha kondul az óra, új harcra hívóra
Egy-egy hős legyen miuden magyar.“

Kust János bíró szép beszédben megköszönte a gyertyámosiak hazafias áldozatkészségét, mire az ünnepély a Szózat eléneklésével véget ért. A leleplező ünnep után bankett, majd este bál volt.

— **Hazafias román diákok.** A karánsebesi állami polgári iskola 44 tanulója Donszky Lukács igazgató és négy tanár vezetése alatt meglátogatta Debreczent, hogy a németekből és szerbekből álló tanuló ifjuság megismerje Debreczent, ezt az igazi nagy magyar várost. Az idegenajku ifjuság örvendetes jelét adta hazafias érzületének azzal, hogy testületileg megkoszoruzta Debreczen nagy költőjének, Csokonainak szobrát és az 1849. augusztus 2-án vívott debreczeni csata emlékét hirdető kőoroszlánt. Donszky Lukács tartott mindkét emléknél buzdító beszédet az ifjusághoz, mely a Szózat és a Hymnusz eléneklésével adózott a hazafiui kegyeletnek. A román és szerb diákok különben minden alkalommal tüntettek magyar voltjuk mellett. A ref. nagytemplomban egy kálvinista zsoldárt is elénekeltek. Három napig voltak a város szívesen látott vendégei.

5. Alábbrendelt felsőbb előtt leül, s ha ülne, az előbbkelő érkezésekor feláll. A cselédségnek, alábbrendeltnek ura, felebbvalója szobájában enni vagy inni nem szabad, az illetlenségnek tartatik. Ha gazdájától valamit kap, hátat fordít annak s úgy eszik vagy iszik.

6. Valakit szobájából kiküldeni soha sem fog a török. Soha sem mondaná, menj ki egy kissé, ha vendégei vannak s ezekkel egyedül kíván lenni, hanem így szól: Ali, Ozmán (a mint hívják) ülj le egy kissé s mivel előtte leülni nem illik, a cseléd kitakarodik s csak a parancsra jelenik meg újból.

7. Meg lehet kérdeni a törököt, hogy vannak gyermekei, egészségesek-e; ez illedelem, de kérdezni, mint van, vagy mit csinál neje, sértés.

8. Imakor kiterjeszti maga elébe karjait, tenyerét képe felé, nyitott ujjakkal tartja kezét, annyira emelve, hogy fejével ujjai vége egy magasságban legyen. — Mindenkinék (a katonaságot ki nem véve) külön imára való szőnyege van; ezt maga elé terjeszti, napkeletnek fordítván arczzal, néha kezei egyenest lefüggve testénél, imádkozik, Midőn az imában az a részlet, melyet térden kell elmondani, előfordul, szőnyegére térdel, fejét földre bocsájtja, térdre kél, kiterjesztett karokkal folytatva imáját. Minden imakor (öt ízben naponta) háromszor térdel le, minden térdelésnél kétszer borul le, aztán feláll, s úgy végzi amint kezdé imáját Arra a szőnyegre, melyen imádkozik lábbelivel lépni tilos, hogy tiszta maradjon s valamiképp meg ne fertőztessék. Útközben néha láttuk, hogy a katonák leveték felső ruháikat földre, beléssel fölfelé, s ezen imádkoztak, ha nem akart ott lecsatolni szőnyeget, ez is megjárta.

9. Asztalnál villa nélkül esznek. Csak a levest eszik (csorba) kanállal, s a szegényeknél gyakran mindnyájan beérik egygyel, mely szájról-szájra jár. Mindent jobb keze hüvelyk s mellette levő két ujjával veszen föl, kenyerét is azzal töri, s az egészet is megtörni, de felválni nem szokás. Jobb házaknál a tövis dísznő (tengeri nagy faj) hosszú tövisei pótolják a villát. Csak fa- és halháj kanál használtatik. Az asztal törpe, alig két láb magas, terítetlen s 2—3 vendégre egy hosszú törlőkendő adatik asztalkendő gyanánt. Evés a földön ülve történik, italt, csibukot, kávét, mindent a jobb kéz nyújt és fogad el, viszen szájhoz; — valamennyi ételt egyszerre hozzák az asztalra és soha forróan. Bármily tálból vehet a vendég tetszése szerint. Nagyon illedelmes mindenből keveset enni.

10. Hízogás a házigazdának (mert asszony soha sincs jelen s minden a férfit illeti) ha vendége fogait gyakran piszkálja és — a mi nálunk műveletlenséget, itt nagy hízogást mutat — megelégedés jeléül jókat — bőfög.

11. Ebéd, inkább minden étel előtt és után a kezeket megmossák, a száját étel után. Balkezt mindenki asztal alatt tartja, mert török felfogás szerint tisztátalan.

12. Három óra tájt reggel (a mi időszámításunk szerint 9 óra délelőtt) reggeliz, sorsához képest 3, 6. s több tál ételt, többnyire édességet, nyalánságokat. 11, szerintünk d. u. 5 órakor ebédel; gyakran vacsorál is 4 vagyis 10 órakor este Mind a mellett igen józanul él

13. Bor nappal tilos — a szigorú muszmannál mindenkor kivétel nélkül — de naplemente után isszák Égett szeszesekeket sokkal többet isznak, mint mifelénk. Ez így megy: hoznak egy poharat szeszese itallal, másikat vízzel, mindkét kézzel veszi el, jobbal a szeszt, egy-két kortyot iszik belőle, félre teszi, vagy szomszédjának adja, azzal jobb kezébe veszi a vizes poharat s ebből is iszik. Bort ellenben víz nélkül s mindig tisztán.

14. Bár mit ajándékozzanak, megköszönni nem szokás. A koldus így szólít meg: „Emek para veszin efendim.“ (Kenyért, pénzt adj uram). Ha adsz nekie, tovább megy, azt se mondva: „templom“. Ebéd után igen ritkán — furdés

után gyakran azt mondja a török, hogy: „a fiat oszum“, egészségedre váljék, mert mindenkit tegez.

15. Utczán találkozásokkor: „Merhaba, szabach lur (gecseler), hajroszum!“ Vagyis: üdvözlégy, jó reggeleket (estéket) s ezután első-kérdése: „Kefnisz éjji?“ „egészséged jó-e?“

16. Vettél valamit boltban, avagy csináltattál, előáll vagy a ház gyermeke, vagy az inas és „baksist“ kér, maga a kalmár, mesterember szintén, bár kifizetéd árát mindennek. Alkuban csak $\frac{1}{4}$ vagy $\frac{1}{3}$ részét ígérjed a kért árak s tiéd a portéka, ezt azonban inkább kereszténynél mint töröknél kell alkalmazni. A török becsületesebb egyáltalán, ritkán adja kért áron alól anyagát, ha kevesebbet ígérsz, szó nélkül visszateszi helyre

17. Kérdezősködől: hol kaphatók ezt vagy amazt? ki lehet-e ezt vinni? czélt érek így? nem ritkán kapod válaszul: „Is Allah“, (jo az Isten), „Mas Allah“, (adja Isten), „Allah bilin“ (Isten tudja)

18. Vásárolni ménvén s a czikk ára után kérdezősködvén a boltos így felel: szen bilir — tetudod, — ben bilmem — én nem tudom Végre oly magas árt mond, hogy ha $\frac{1}{4}$ -ét ígéred, már meg vagy csalva, azért áruk ösmerése szükséges. Ha ellenben feleletére igen keveset ígérsz, ő adja, mind a mellett, hogy állítá: ő tudja árát. A török mindent olcsóbban vesz, mint a keresztények s kivált minket igen csálnak.

19. Meghalálozván, a közhirdető kikiabálja az utczájában. Mihelyt a test meghűl feltétezik egy soroglyára (nálunk Szt. Mihály lova a neve) koporsó nélkül és kikísértetik a temetőbe szomszédjai vagy ismerősei által; rokonai, ezek jelen- vagy épen nem létében szomszédjai viszik a holtat, sebes lépésben mennek vele, mindegy akár fővel, akár háttal előre; sirba teszik. Halottakat csak férfiak kísérenk és visznek. Török vagy keresztény mind egyformán temettetik itt. koporsó nélkül a test egyszerűen be lévően takarva.

20. Hadzsi (zarándok) mely cím tiszteletben van, csak az lehet, ki Mohamednek Mekkában levő koporsóját meglátogatta, onnan Medinába ménvén a bajram-bójtót ott töltötte. Innen 9 hó kívántatik oda és vissza utazásra, mivel mindenki száraz földön tartozik az utazást megtenni. Senki sem bocsájtatik az útra, ha be nem bizonyítja, hogy 5000 piaszter felett rendelkezhetik; ennyi kívántatik szükségsszenvedés nélkül oda s vissza menni, senkinek terhére nem esve. Mekkában egy sált, Medinában egy ázsiai köpenyt tartozik vásárolni, mely összesen, legcsekélyebbet véve 200 piászterbe kerül. Oda és vissza útjokban tartoznak a zarándokok a *mukkades* (szentek, jámborok) sírjait és a temetőket meglátogatni. A helységekben létező zarándokok, atyafiak, ösmerősök kísérik őket látogatás alkalmával muzsikával és „Allah hitsmez, — Allah héil Allah“. (Isten nagy vagy, hatalmas Isten az Isten) énekléssel. A zarándok ázsiai köpenyét ölti fel, sálját nyaka körül tekerítve, balvállán át hátára hagyja lelógni. Minden helység, melyben meghálnak, tartozik — e napra — őket ellátni — mit leggyakrabban ingyen kapnak.

21. Csak Mahomed próféta és veje „Omer“ egyenes ivadékai egyedül hordhatnak zöld feszt; a többi vöröset hord, fehér, vagy bármilyen más színnel körül kötve. A keresztények szintűgy, csak hogy sötétkék, vagy fekete széllel viselik.

22. Tagadó jelül! (mint nálunk a „nem“ helyett szokták rázni a fejet jobbra, balra) a török fejét hátra veti, hogy álla felemelkedjék s néha nyelvvel egy fél néma hangot ad hozzá, mely oly formán hangzik mint „cz, cz“. „Igen“ helyett pedig fejével jobbról-balra egyet billent, mint nálunk a „nem“ helyett teszik a beszéd-restek. Eleinte e fejbillentéssel sok félreértés történt, mi tagadó jelnek tartván azt,

tovább mentünk E fejbillentés és néma *cz* hangról egy anekdotát is hallottam, mely így hangzik: Egy hegyi faluban valami gazdának ökrei eltévedtek. Utánok keresgélve, feljut egy tetőre, honnan a vele szemben levő kúpon szomszédját pillantja meg Hangja legnagyobb megerőltetésével kérdi: „Kumsa! gözmedi szen inekim e?” (szomszéd nem láttad-e ökreimet?). A kérdezt erre „*cz*” jellel felelt, fejét hátra vetvén. Egy botanizáló angol, a ki ennek tanuja volt kérdé a leinduló paraszttól: miért nem felel szomszédod kérdésekre? „Hiszen felelt uram”, viszonzá a török, „hogy nem látta ökreimet.” „Én” mond az angol, „nem hallám felelni.” „Hisz azt mondá”, végzé a török „*cz*.” Az angol nem tudván eléggé csudálni oly finom hallását, ezt az esetet, mint „igen érdekest” a török nemzetnél, tárczájába jegyzé

23. Dícséretes szokás, hogy bármennyin legyenek egy társaságban, soha egynél több fennszóval nem beszél, senki szavába nem vág, elvégezvén mondanivalóját, közönségesen a legidősbűnek (ha ez nem szól a következőnek) engedik a válaszolást. A többi nagy türelemmel ha'lgat. legfeljebb sugdosva közlik véleményüket. Többnyire csendesen és higgadtan szokás beszélgetni.

Márczius 21-én, péntek.

Thomson angollal, a ki már többször nálunk volt (valójában ez Heningson amerikai ezredes) érkezett ide herczeg Holstein-Reuss-Augustenburg látogatóba; de már hétfőn mindkét vendégünk elment

27 Cs. Estefelé első mennydörgés, borúlt idő Az első mennydörgésnél Wagner őrnagy több hétig betegeskedett anyja, — született Sonnenwend Josefa, meghalt és szombaton a templom melletti katolikus kertbe temettük el s a temetés költségeit a porta viseli, mint Szolimán bég ígérte.

Apr. 5 Szombat Hire érkezett, hogy mindnyájan elbocsájtatunk. Ezt a lengyeleknek Stambulban levő ágense írta; úgy hírlik, hogy azok, kik elútatni kívánnak, úti költséget, a kik megmaradni óhajtanak törökföldön, segítyt kapnak.

Május 3. Szombat. Mai postával értesültünk hivatalosan, hogy az itt levők közül néhányat kivéve, a többi szabadon bocsájtatik. Mészáros és Bulhavyn is, mint ballszik azok között vannak. Ha megengedik megyek, a hova lehet. Állítólag útlevél adatik, a török külügyér Ali basa által (a ki már Brusszán van) mindenkinek és hogy oda fognak menni ez okból.

(Folyt. köv.)

Benkő Rezső †

A kolozsvári orsz. történelmi ereklye muzeumnak egyik *tiszteletbeli tagja* ismét eltűnt; a nagy idők katonáinak ismét egy kiváló vezére dőlt ki a sorból: kézdi-vásárhelyi *Benkő Rezső*, 48—49. honvéd őrnagy, Budavár bevételének egyik vitéz katonája, jul. 28-án reggel hajnalban, vejénél Feilitsch Arthur bárónál, hosszas szenvedés után Kolozsvárt elhunyt.

Az egykor vitéz katona régóta betegeskedett. Hólyagrákja keletkezett, a mi öreg napjait mérhetetlen szenvedésekkel tette elviselhetetlenné. Nemrégiben Budapesten műtétet eszközölt dr. Kovács tanár az öreg dalia súlyos baján, ez azonban csak szenvedéseit fokozta, melynek a halál vetett véget.

Ő maga írta a kolozsvári orsz. történelmi múzeumhoz

ez év márcz. 1-én kelt levelében, hogy midőn a veszélyeztetett haza hívta, ott bagyva a hadsereget, mint honvéd tette hazafiui kötelességét. (L. Tört. Lapok idei f. 16. lap.)

A vasláncznak, melyet 1 1/2 évig viselnem kellett a kézbékóját, örök emlékül a történelmi muzeumnak ide melkelve megküldöm.

Nehéz szívvel válok meg tőle, írta, mert most, előhadott koromban, egy élő emléke volt a dicső multnak és a sajtó szenvedéseknek.

Erős lelkét, szigorú kötelességérzetét jellemzi a következő eset:

Kassáról, a hol vármegyei főmérnök volt, honvédőrnagynak kinevezetve Budapestre jött feleségével és kis leányával, Neje itt rosszul lett és éjjel a vendéglőben meghalt. Egy árva rokon, ismerős nélkül, a legnagyobb lelki fájdalom között vált meg egyetlen gyermekétől, azt intézetben helyezvén el és fogott hozzá lankadatlan vasszorgalmával, lángoló hazaszeretettel a honvédség szervezési nehéz munkájából neki kijutott feladat megoldásához.

Az elhunytnak a báró Feilitsch családon kívül rokona dr. Kovács Józsefné Benkő Mária, dr. Benkő Lajos, Aranyos-Maróton főorvos. Benkő Kálmán földhitelintézeti jogtanácsos, Benkő Dénes honvéd-hadnagy.

A gyászestéről a kolozsvári orsz. történelmi ereklye-muzeum, melynek az elhunyt tiszteletbeli tagja volt, az elhunyt arczképével ellátott külön gyászlapot adott ki, mely így szól:

A kolozsvári orsz. történelmi ereklye-muzeum-egylet igazgatósága a fájdalom belső érzetével tudatja a muzeum vidéki köreivel, honvéd-egyletekkel s a hazafias érzelmű közönséggel, hogy a nagy idők kiváló katonája

kézdi-vásárhelyi

Benkő Rezső

1848—49. honvéd őrnagy, az II. és III. vitézségi érdemjel tulajdonosa,

az orsz. történelmi ereklye-muzeum tiszteletbeli tagja
1897. július hó 28-án, élete 73-dik évében, hosszas szenvedés után, Kolozsvárt megszünt élni.

Az elhunyt született Kézdi Vásárhelyt 1824. július 3-án Katonai kiképzésben részesült. Mint tiszt lépett át a hadseregből a szabadságharcz beálltával a honvédség kötelékébe. Az önvédelmi harc 24 csatájában és ütközetében vett részt. Budavár bevételénél az első rohamnál a bentmaradtak között volt. Egy ideig segédtisztje volt Görgeinek. A világosi fegyverletétel után golyó általi halálra ítéltetett. Ez ítéletet 16 évi vasban töltendő várfogságra enyhítették. E büntetésből 6 1/2 évet Arad várában szenvedett ki. (Vasbilincének kézbékóját, melyet másfél évig viselt, a kolozsvári orsz. történelmi ereklye-muzeum őrzi). A fogságból történt kiszabadulása után mint vármegyei főmérnök Kassán működött. Innen hivatott el az új honvédség szervezéséhez. 1869. december havában lépett tényleges szolgálatba és teljes odaadással szentelte idejét a fővárosban új feladatának. Bár pályája kezdetén neje váratlan elvesztése által a legsúlyosabb csapás érte, a legnagyobb lelki fájdalom daczára lángoló hazaszeretettel, vasszorgalommal fogott a honvédség újjászervezésének nehéz munkájából részére kijutott feladat gondos megoldásához. Munkálkodását eredmény és elismerés koronázta. Mint vezérkari őrnagynak kiváló és sikeres munkásságát 1880-ban vaskoronarenddel, 1882-ben pedig Lipót-renddel tüntette ki a legfelsőbb kegy. Tizenegy év előtt vonult nyugalomba Napjait veje,

Feilitzsch Arthur báró családjában töltvén, veje, leánya és unokáinak társaságában találta fel élete minden örömét.

Hült tetemei folyó hó 29-én csütörtökön d. u. 5 órakor fognak az ev. ref. egyház szertartása szerint a Tencsin-tér 3. sz. háztól a kolozsvári sírkertben örök nyugalomra helyeztetni.

Kolozsvárt, 1897. július 28.

Legyen emléke áldott!

*

A család által kiadott gyászjelentés így szól:

Báró Feilitzsch Arthurné szül. kézdi-vásárhelyi Benkő Gizella, a maga és férje br. Feilitzsch Arthur, cs. és kir. kamarás, m. kir. erdőigazgató, valamint gyermekeik Rudolf és Mária-Olga nevében szomorú szívvel jelenti, hogy felejtethetetlen atya, após és nagypapa, kézdi-vásárhelyi Benkő Rezső volt 1848—49-iki honvéd őrnagy, cs. és kir. vezérőrnagy, a III-ad oszt. Lipót és vaskorona rendek lovagja stb. hosszas szenvedés után, f. hó 28-án reggel 3 órakor, 73 éves korában jobblétre szenderült.

A megboldogultnak hült tetemei f. hó 29-én d. u. 5 órakor fognak az ev. ref. egyház szertartása szerint, a felette tartandó halotti ima után, Tencsin-tér 3. szám alatti lakásáról a közös sírkertbe örök nyugalomra helyeztetni

Kolozsvárt, 1897. jul. hó 28.

Áldás emlékére!

*

Benkő Rezső őrnagyot jul. 29-dikén délután nagy katonai pompával és általános részvét mellett temették el az erdőigazgatóság épületében levő lakásáról. — Az elhunyt kiváló katonai ravatalát a nap egész folyamán nagy számban keresték fel a társadalom előkelőségei, a rokonok és jó barátok. — A gyászszertartás délután 5 órakor vette kezdetét. Szász Gerő 1848—49-es honvéd hadnagy, ev. ref. esperes mondott az elhunyt felett egy minden tekintetben becses, magasan szárnyaló és hazafias szellemű gyászbeszédet, mely mélyen meghatotta az összes jelenlevőket. A végtisztességre az 51-ik gyalogezred és a Kolozsvárt székelő 21-ik honvéd dandár lett kivezényelve. — A katonaság az erdőszeti palota előtt már jóval 5 óra előtt helyet foglalt. A kivezényelt csapatokat Kautz Alfréd közös hadseregbeli ezredes vezette. A gyászszertartás d. u. fél hat órakor ért véget, a mikor is a koporsót, a melyen rajta volt az elhunyt csákója és fegyver, a hat ló által vont és koszorúkkal borított gyászkoszóra helyezték, mire megindult a fényes katonai temetési menet. A koporsó előtt a honvédcapatok az után pedig az 51-ik gyalog ezred haladt. A közös zenekar menetközben indulókat játszott. A merre a menet haladt, mindenütt nagy néző közönség gyűlt össze s érdekléssel nézte a nagyszabású katonai menetet. A koporsónak a sirba helyezése után a kürtös által adott jelre a csapatok sortűzet adtak s a zenekar rázendítette a Gotterhaltét. Habár az elhunyt 24 csatában vett részt, de, mert az 48—49-ben történt, ágyú szó nem volt a temetésen a katonai kíséret és a tisztikar tagjain kívül Kolozsvár előkelő társadalma majdnem teljes számban megjelent. Különösen a főrangú világ volt nagy számban képviselve az elhunyt jeles katoná temetésén.

A temetésen a nagy idők tanui közül ott láttuk a következőket: Végh Bertalan ezredes, Albach Géza, Szabó Sámuel, Székely Márton, Szucsáky Imre, Göllner Antal, Visky Imre, Girsik János, Gámán Zsigmond, Székely János, Czákó József, Majorosi Albert, Urlaki Péter.

*

Benkő R. gyűrűje, mint az aradi gyásznapi emléke. Az aradi tizenhárom közül négy tábornokot tudvalevőleg agyonlőttek. Az egyik katona puskáját, a melylyel a szomorú műveletet végrehajtotta, a várbeli magyar foglyok megszerezték. A puska csövét keskeny gyűrűkkel fűrészeltették és a gyűrűkből minden fogoly tiszt, a kinek ilyen jutott, megőrzött egyet-egyet. Benkő Rezső, Kolozsvárt elhunyt őrnagy is haláláig őrzött ily gyűrűt. Most már az ereklyemuzeumnak engedte át ezt is, egyéb egykoru irataival az elhunyt leánya: *Feilitzsch Arthur* báróné.

A gyűrűn 4 mm széles, 9 mm. hosszú sik terület van reszelve. E területbe bé van vésvé: 1850

A vasgyűrű méretei a következők: sulya 2.3 gr.; belső átmérője 18 m. m.; vastagsága az évszámmal ellátott részén 1.5 m. m., a kettő között 2.5 m. m. A karika szélessége az évszámmal ellátott részén 5 m., az ellenkező részén 1.5 m. m.

*

Képek.

Hagyatékából a muzeumnak adatott négy db kép.

1. Egy 14/22 cm. akvarell festésű eredeti kép. Az aradi kassamattának külső területét ábrázolja. A cellák 7. 8. 9. 10. 11. számmal vannak jelölve. Kilencz honvédtiszt látható a képen. A 7. felig nyitott ajtajában Ziczser József őrnagy csibukozik. A 9. ajtaja előtt Galvagni Cezsar huszár alezredes keresztbe rakta a lábait és úgy ereszt bodor füstöket. A kép szélén két virág grupp között Edényi Lipót tábori kapitány mutat valami növényt Clementis őrnagynak, a ki összedugott kézzel nézi; háta mögött van a kerti

Benkő Rezső 1848—49-es honvéd-őrnagy.

öntöző. Ennek hátat fordítva gondtalanul sétál Calzada Alfons utász őrnagy, kezeit zsebébe dugva, hosszú csibukját hóna alá szorítva. Kutyulusz ur, a foglyok rövid farku kutyája rohan felé, hogy barátságos jó reggelt kívánjon. Natáli Máté, a jelenleg Raguzában élő honvéd őrnagy, komoly arccal, élénk taglejtéssel magyarítja *Benkő Rezső* tábori őrnagynak, hogy mire haladt az angol nyelv tudományával. Benkőt annyira érdekli ez a dolog, hogy a Natáli előadása folyamán kialudott a csibuk a szájában. Közel hozzájuk ismét egy szépen megfestett virág grupp van. E virág grupp mellett tartja beszéddel Ziegler honvéd kapitányt Schenovitz honvéd őrnagy. E hét alak s a kutya sétálni látszanak. Mindenik alak jól megrajzolt portrait. Ha majd alkalmunk lesz, színezve sokszorosítottjuk s mint mellékletet bemutatjuk olvasóinknak az érdekes képet. A kép hátán 1854. évszám áll. A kilencz alak között hatnak másfél méteres hosszú száru csibuk van a kezében. Ugy látszik, hosszuszáru pipákkal igyekeztek rövidebbé tenni a fogság végtelenné tetsző éveit.

2. Egy másik 14/20 cm. kép ironnal van rajzolva. Előbbitől jóval pongyolább kidolgozása. Az aradi 9. számú kassamata belsejét tárja fel.

Ennek a képnek hátlapjára a következő magyarázatot írta Benkő:

- a) Calrada Alfons gitároz.
- b) Edényi Lipót fekszik a hasán, szokása szerint.
- c) Benkő Rudolf tanul a Cassamatta hátulsó ablakánál.
- d) Natali Máté tanul angolul.

Az a. b. alakok az ágyon hevernek, mulatságos pozitúrákban. A c-nek csak a fél lába látható térdtől s egy darab a füstölő csibukból. Legkomolyabb a d. Látszik, hogy a tanulást nem veszi tréfának. Butorzat, 3 asztal, 4 szék, fa kanapé, kemezcze. Évszám a rajzon nincs.

3. Egy harmadik rajz 7/15 cm. kartonon, víz festéssel egy férfi főszárnyakkal. A papír szélén ironnals a Benkő írásával:

„Festung Arad Gez. am. 12. aug. 850.“ E rajzot pecsétviaszszal leragasztva találták.

Másik oldalon egy ketté szakított tájkép zöld fákkal, a távolból elő sárguló katonai épületekkel. E képeket Benkő rajzolta s festette.

4. Kabinet fénykép (Nápolyban Raffaello Ferretti fényképész) A kép hátlapján Benkő írása:

„Wunder V. Wunderburg Csudafi volt 1848. 9. honvéd őrnagy, jelenleg olasz királyi tábornok stb.“

A tábornok széles mellét egy rakás rendjel díszíti.

*

Okmányok:

Két okmány adatott az ereklye-muzeumnak Benkő őrnagy hagyatékából. Egyik így szól:

Nro $\frac{442}{v}$.

Vom Kriegsminister und Armeo Ober-Commandanten.

Tags-Befehl.

Komorn am 30. April 1849.

In Folge der letzt vorgefallenen und schon früher tapfer bestandenem Gefechte werden folgende Ernennungen und Decorationen vorgenommen, als:

I. Armeo-Corps. Auf Anempfehlung des Corps-Commandanten Generalen Klapka.

Beförderungen.

ect. ect. ect.

Decorationen III. Klasse.

ect. ect. ect.

III. Armeo-Corps. (Damjanic)

Beförderungen

ect. ect. ect.

Decorationen III. Classe:

Oberstlieutenaut Kökényesy

Major Podovsky vom 3. Baon des 34. Inf. Rgts.

Hauptmanu Rudolf Benkő vom Generalstab

„ Oskar Fesztetics von den Jägern

„ Lehoczky vom 63. honv. Bataillon

Major Desputh vom 3. Baon des 52. Inf. Rgts.

Lieutenant Berzenczey „ „ „ „ „

ect. ect. ect.

in
Folge
der
Treffen
bei
Bitske
und
Isaszegh

Der Kriegsminister und
Armeo Ober Commandant:

Görgei Arthur mp.

1090 szám.
birói.

Hogy ezen, a fél által készített másolat, a felmutatott eredeti parancsral, kivonatilag, megegyez, ezennel bizonyittatik.

Kelt Budapeston, 1876. Május 31-én.

A m. k. V. honvédkerületi hadbírósnál

Keresztes Károly
őrnagy, khbró.

A másik ez:

Kivonat

az 1849-ik évi január 26. kelt 11. számú Közlöny hivatalos lapjából.

Előleges jelentés a B.-Keresztturnál f. h. 23-kán történt ütközetről.

Tegnap a Sárospatak felől előnyomuló ellenség a Kisfalud és Keresztur között álló Sulcz őrnagy dandárját hevesen megtámadta, ki, nehogy a sűrű köd miatt seregünk-től elvágassék kénytelen volt magát Kereszturra visszahuzni és védő állásba helyezni s. a. t. b.

Seregem vitéz és bátor magaviseletéről általában dicsérettel szólhatok; különösen azonban egy osztály don Miguel, egy század császár buszár, az itt levő hevesi lovas nemzetőrök és egy század Lehel-buszár, valamint a Shwornicki parancsai alatt álló lengyelek voltak a nap hősei.

Különösen kitüntek Sulcz őrnagy mind vitézséget, mind tapasztaltságot mutató intézkedéseivel Benkő 21-dik zászlóaljbeli százados ügyessége és ritka bátorsága miatt; továbbá Deseffy alezredes, Szél százados s. a. t. b.

Klapka s. k. ezredes.

(Benkő R hadnagyi kinevezését lásd „Közlöny“ 1848. évi folyam 109. 189. szám. Szerk.)

A honvédmenedékház vize és levegője.

Vettük az alábbi sorokat:

Igen tisztelt uram!

Mindenek előtt fogadja köszönetemet, levelemnek közléseért. — A két kérdésre bátor vagyok következőkben felelni: az ivó víz hogy egészen jó, igazolja az, hogy a szomszédok is járnak ide ivó vizért. A levegő egészen kielégítő, mert egy nagy kert közepén, felnőtt fák között lakunk. — A mult héten végezték be a vízvezető csatornázásnak lerakását, a melyen mi is, mint az egész város, együtt fogjuk kapni a Káposztás-Megyerről bevezetett ivóvizet. — Bár mikor szolgálok a menházi ügyekről felvilágosítással. Különben a legközelebb tartandó országos honvédygyűlésen fel fogok szólalni és fel fogom kérni az urakat, hogy szerencséltsék látogatásukkal a menházat és győződjenek meg annak a jelenlegi állapotáról.

Maradtam őszinte

Tisztelettel

Szentimrey Kálmán,
menház parancsnok.

A legnagyobb készséggel közöljük ezeket a sorokat is és örömmel adjuk hírül, hogy a daliás idők száz tagból álló testületének, a menedékház derék lakóinak jó levegője s vize van s parancsnokának figyelme mindenre kiterjed.

Szerk.

Petőfi sirjánál.

(A segesvári emlékünnepen szavalta a szerző.)

Petőfi! Petőfi! Rázd meg sirhalmodat!
Pendítsd meg elnémult, kettétört lantodat!
Szakadozott hurján lobogó láng égjen,
Füröszd meg a lelkünk lánglelked tüzeiben!
Gyujtsd föl a szívünket, mert, óh jaj, kialszik!
Dobogása is már alig-alig hallszik . . .
Tüzet nekünk, tüzet abból a vulkánból:
A szabadság fényes, piros hajnalából!

Te voltál, Petőfi, legelső sugara,
Ragyogó reménye, hajnali csillaga!
A te dalod szülte a szent szabadságot,
Mint a kikelet a mosolygó virágot;
Dalod kovácsolta bilincsből a kardot,
Zugó zivatarban mindig ott viharzott,
Ott csengett, kongott a templom harangjában:
A székelő ágyuknak bömbölő szavában . . .
Vérrozsákat dobott sötét ég boltjára,
Babért font a honvéd vérző homlokára,
Daloddal hunyta be a szemét örökre . . .
Szállt a dalod tovább, zugva, menydörögve.
Szállt a dalod tovább, mindegyre halkabban . . .
Ide tért, itt zokog most e sirhalomban!
Szabadság alkonyát siratva siratja,
Vele sir a hősök koszorus csapatja.
. . . Halljátok-e, hogy zeng daltól e sirhalom!
"ardok csattogása csörtet át a dalon . . .
Zugva, menydörögve a harcot folytatják,
Dobog a föld szive: éljen a szabadság!

Vagy tán meg se haltál? Ez a hír csak költött?
Halhatatlan valód-uj alakot öltött?
Mint csalogány zengesz erdők rejtekében,
Elveszett édenről szomorúan, szépen,
Hogy az esti csillag reszketve aláhull
Büvös dalodra a fénylő magasságbul?
Tán felhő képében gyászolod hazádat?
Beborítod mint a legfeketebb bánat?
Vagy te vagy az égnek haragos villáma?
Fenygeted a sok zsarnokot czikázva?
Óh! czikázz te villám! Suitsd agyon, a hány van!
Ne legyen egy nép se porban, rabigában!

Pósa Lajos.

Petőfi utolsó órái.

— A segesvári Petőfi-szobor leleplezése alkalmából. —

Közlő: id. Gyalokay Lajos.

1849-ik év február 8-án a piskii hid fedezetére rendelt kis tábor parancsnoka beküldött Dévára, hogy az osztrákok kémszemléjének fényes visszaveretéséről Bem tábornokot értesítem. Bem a vármegye házában gróf Kuun Gotthárd főispáni lakosztályába volt elszállásolva. Az egyik terem falán Vernet Horacénak Napoleon hőstetteit megörökítő csataképei gyönyörű másolatokban voltak elhelyezve. Midőn oda beléptem, csak egy embert láttam ott, a ki felém háttal nagy bodor füstfelhőket fujtt szivarából s — jól emlékszem — a „Marengó“ — czim alatt világszerte ismert képet figyelemmel szemlélte.

Néhány percnyi néma csodálkozásomat a mellettem álló ember ezen felkiáltása zavarta meg.

„Ez igazán nagy ember volt“.

Ki irhatná le örömteljes bámulatomat, midőn a hozzám fordult alakban Petőfire ismerem, a kit a budapesti Pilvax kávéház „közvélemény asztalánál“ már régebben láttam és csodáltam. Ez alkalommal eredtem először szoba és ismerkedtem meg Petőfivel.

Nem tudom, az átérzett meggyőződésnek szavaimban nyilatkozó melegsége hatott e reá rokonszenvesen; vagy a katonai életassimiláló ereje törte-e meg a jeget közöttünk? Elég az hozzá, hogy egyszerre spontán hangon, bevezető fejtegetés vagy contestatiók nélkül, oly meleg, jó barátok lettünk mintha évekig, jóban, rosszban osztozva, mindig egy söt, egy kenyeret ettünk volna.

Körülbelül egy óráig tartott, nekem örökké emlékezetes társalgás után szívélyes és meghatott bucsut vettünk egymástól. Nálam ekkor az a gondolat uralta a helyzetet és érzékenyíté el lelkemet, hogy ifju barátságunk a másnapra várt csata következtében tul fogja e élni az első 24 órát is.

*

Találkozás a segesvári csata előtt.

És nemsokára visszontláttuk egymást Maros-Vásárhelyen közvetlen a segesvári ütközet előtt 1849 jul. 30-án.

Ezen nap kora reggeli órákban, parancsolat szerint, a vezér szállásánál megjelenvén, ott már mindent becsomagolva, indulásra készen találtunk. Az altábornagy még néhány szóbeli rendeletet adván ki, hozzám következő kérdést intézte; „Haben sie, mein bester, die Standes Ausweise von gestern bekomen?“, Tagadó válaszom után csak annyit mondott: „Schon gut, Sie werden auch mitkommen.“

Ekkor mindnyájan elindultunk, hogy az utcán sorba állított kocsikra felüljünk. Midőn saját alkalmatosságomon éppen elhelyezkedni akartam, észrevettem Petőfit, szemeit a kocsisoron keresőleg végigjártatva és kezével intve egyenesen felém tartott.

Hozzám érkeve így szólított meg „Pajtás, nekem azt mondták, hogy neked magadnak van kocsid, adhatnál-e nekem egy kis helyet?“

„Egész örömmel,“ felelém én s ő be sem várva, hogy neki jobb oldalról helyet csináljak, balfelől a kocsira felpatlant s mikor én vele helyet cserélni akartam, tréfás haraggal reám kiáltott: „Ne komédiázz barátom, mert mindjárt itt hagylak.“

A kanapé-vitának elintézése után azonnal megindultunk, s Petőfi érdeklődő kérdéseimre válaszolvá elbeszélte nekem: hogy ő előtte való nap Egeressy Gábor társaságában érkezett Maros-Vásárhelyre, azonnal tisztelkedett az öreg urnál, ez őt a legmelegebb örömmel fogadta és szokása szerint fiának nevezve felhivta: nem volna e kedve másnap Segesvár alá menni, hol az oroszoknak egy kis meglepetést és szórakozást akar szerezni.

„Persze — mondá Petőfi előadását folytatva — én rögtön vállalkoztam és most meglátom, mikép porozza ki az öreg ur a muszkák czukorszoknyáját.“

Ekkor szikrázó gondolatainak röptét keresve sebesen hozzám fordult s következő kérdést intézte hozzám: „De hát mond csak, visz-e most az öreg elég embert és ágyut magával? Ugy tudom, te vezetted most Bauer helyett a Standesausweisokat.“

„Hogy minő haderőnk lesz együtt, mikor a tett helyére érkezünk, felelém én, azt csak az öreg tudná megmondani a ki sokszor a legellenkezőbb tájakról hozza össze csapatját, annyit azonban tudok, hogy Marosvásárhelyről most nem sokat, legfőlebb a Damaszkín hátráló dandárnak egy részét viheti magával. A csapatparancsnokok létszámkimutatásai mióta Brassó és Besztercze felől erősebben szorongatnak minket, csak gyéren és nagyon hiányosan érkeznek be.“

Azután sok más tárgyról, különösen a magyar nemzet helyzetéről, a szabadságharcznak minő sikerrel várható kimeneteléről, a politikai és katonai téren kiemelkedett állást foglaló férfiakról, az európai diplomácia magatartásáról, remények és csalódásokról beszélgettünk, sőt a menyinyiben egyik másik tény, vagy egyén megbirálásánál véleményeink eltértek, tüzesen vitatkoztunk is.

Alig lehetne naivabb, gyermekes tudatlanságot képviselni, mint a minővel ő, daczára viszontagságos életének, lángésznek és széleskörű — bár inkább encyclopedicus, mint alapos — ismereteinek, sokszor az élet gyakorlati szükségéi, kötelességei és feladatairól nyilatkozott

Ebben leli lélektani magyarázatát hogy ő, ki lábai alá nem nézett, lépten-nyomon valami apró akadályon megbotlott s magasan hordott homlokával, annyi társadalmi szokás és előítéletbe, annyi öuzés, irigység és kicsinyes hiságokba ütközött; ebből lehet megfejteni azt a mindennel elégtelen folytonosan lázongó pessimismust, mely epéjével, még melegebb szerelmet lehelő költeményeibe is be szivárgott.

Rombolva végig söpörni, alkotva ujáteremteni akarta a világot

Szerette volna az emberket egy mértékre szabni, de úgy, hogy néhány kivételes egyén, s közöttük az ő feje, messzire ki emelkedjék. Egy souveraine megátalkodott dogmatismusával követelte az ész isteni felségjogait.

Legnemesebb, szeretettől áradó szíve mellett, az emberek vére csepegett ajkairól... elméletben Egy Robespierre-t, egy Dantont szeretett volna a nemzet élén látni, míg magának — hihetőleg — Camille Desmolina szerepét választotta.

Elégedetlen volt a kormánnyal, hadvezérekkel és a külföldi nemzetekkel. leirhatatlan düh és megvetéssel nyilatkozott az európai diplomacia aljassága, ostobaságáról. Hanem a magyar hadsereget magasztalta, Bemet rajongással tisztelte, mint a ki véleménye szerint egyedül áll a kor, tudomány és hivatásának színvonalán.

Ütközben megkínáltam szivarral. Akkor a szivarokat 15 drbot egy papírba göngyölve csomagolva árulták, melynek egyik részén különböző és igen kezdetleges rajzban kivitt könyomatu vagy fába metszett képek díszlettek. Azon göngyölon, melyből Petőfit megkínáltam, egy kurtaszoknyás pásztor vagy kertészleány alakja volt látható „Rózsa szivarok“ aláírásával

Ez neki feltűnt „Miért éppen Rózsa és miért nem Róza szivarok“ mondá ő. Kivette tollkését és az „s“ betűt kivágta

Jóízűen neveltünk a műtét fölött. Én pedig az egész képet kivágtam, eltettem és mai napig is birtokomban van. Kérdésem folytán elbeszélte nekem, a közvélemény és irodalomban oly nagy port vert nyakkendő történetét is. A szenvedélyes kifejezések s maró guny egész szótárát kimerítette, hogy indignatiójának izzó jelével, ítéletének oszismusával kellőleg megbélyegezze és szégyen padra állítsa a hadügyminisztert, vele szemben követett eljárásért.

Délben Kelemenelkén özvegy Siménne urnőnek izlésesen berendezett kastélyában állapodtunk meg, hol a vezért és táborát a művelt kedves háziasszony és ugy szépség, mint kellemekben egymással versenyző leányai igazán lelkes magyar vendégszeretettel és elbűvölő szívességgel fogadták.

A végzetes nap reggelén — július 31-én — indultunk el a Macskássy-kastélyból, hova Petőfi éjjeli szállásáról időközben ismét visszatérve hozzám szegődött.

Szítás-Szekely-Keresztúrtól alig fél mértföldre haladva nagy csodálkozásunkra azt vettük észre, hogy egy zászlóalj szekely velünk szemközt nagy lármával és kegyetlenül visz-

szavonul S mert az ellenségnek semmi nyomát, semmi jelét nem láttuk, nem hallottuk, ketten Petőfivel egymástól kérdezgetve találgattuk okát ezen visszas meuetrendnek.

Nem sokáig maradtunk bizonytalanságban mert néhány percz után a csapatok között lovagolva, közvetlenül kocsim mellé megérkezett Endes őrnagy, a ki kérdéseimre tudatta, hogy Gál Sándor ezredes, a tulnyomó számú ellenség által erősen szoritva, egy futár által segélyt kért, s hogy ennek következtében Bem őt 81-számú zászlóaljával Gálhoz visszarendelte. Ez reám, ki a legyőzendő nehézségek sejtelmével problematikus erőnk tudatával birtam, igen lehangozólag hatott s vállalatunkra nézve rosz omennek tekintetem.

Petőfi osztozott aggodalmaimban, sőt ingerülten, borus előérzetét kifejezve így kiáltott fel: „Csak meg ne bánjuk ezt!“

Egy talán kicsinyesnek látszó, de a Petőfiről forgalomba hozott és rajzokban is tárgyilagosított hamis traditiók megczafolására szolgáló ténykörülmenyt sem hallgathatok el.

Számos könyomatu képekben, melyeknek kiadója, a magyar nép kegyeletével üzérkedett és ugy mérték, mint történeti hűség tekintetében nagyon gyarló rajzok által, az emberek zschbét meglapta, valamint több rendbeli illusztrációkban, Petőfi életének utolsó jelenete ugy ábrázoltatik, mintha ő akkor arany galléros honvéd őrnagyi ruhában magasan lengő tollas kalappal fején, hol gyalog, hol büszkéméne lovagolva, villogó karddal küzdött volna az őt megtámadott orosz dzsidások ellen.

Én nem tudom, hogy Petőfinek általában volt-e őrnagyi ruhája; mert én őt ilyenben sohasem láttam; hanem azt határozottan tudom és bizonyíthatom; hogy Petőfinek egész öltözete azon szerencsétlen napon, egy vitorla vászonból készült blouse, mellény és nadrág továbbá egy szürke katonai tisztí sapka volt, válláról pedig egy szíjon függő sárga bőrtá-ka lógott.

Ebbeli állításom igazságáról, valamint arról, hogy Petőfi velem, az én kocsimon jött az ütközet színhelyére, tanúságot tehet Mütter Ferencz, nyug táblabíró, az élesdi járás közbecsülésében álló járásbírója is ki akkor alig 20 éves korában, több alkalommal kiténtetett fényes vitézsége és sok oldalú nemes tulajdonai által már századosi rangot vívott ki magának, a 27-ik zászlóaljnál. *)

Mütter korábban együtt szolgált velem az 65 ik zászlóaljnál, s hálásan elismerem — irántam mindig mély ragaszkodást tanúsított. Hónapok után akkor láttuk viszont egymást, midőn ő százada között kocsim mellett ellovagolt és felismert. Örömnök kölcsönös volt, s miután őt Petőfinek bemutatam, mindaddig velünk társalogva, mellettünk maradt, míg az első ágyulóvés és parancs el nem szóliták oda, honnan számos sebekkel terhelve, s hetekig élet-halál között lebegve menekült

Igy haladtunk néhány óráig, a nélkül, hogy az ellenség által legcsekélyebb részben is megháborítva és föltárlóztatva lettünk volna. Már elhaladtunk a gróf Hallereknek terjedelmes parkja közepén fekvő emeletes, de a mint halottuk, az oláhok által megrongált fehéregyházai kastélya előtt is, hol feltűnt nekünk, hogy az utszélen álló pavillonnak erkélye le volt döntve

Már a komoly gondolatok fölé kerekedett pajzán elbizottság kezdett társalgásunkban nyilatkozni s élczeket faragtunk a muszkákról, kik talán érezve a pecsenye illatát, tanác-osabbnak tarták elvonulni a csapás elől, melyet az öreg ur fejökre mért... midőn az első ágyulóvés tudtunkra adá hogy korán reménykedtünk olcsó győzelemre, s hogy a válságos pillanat megérkezett

*) Müttert ez alkalomból megkerestük adatai közlésére s azokat alább adjuk. Szerk.

felháborodván, azonnal elrendelte a legszigorubb vizsgálatot, az illetők példányszerű megbüntetését és a sebesülteknek azonnali elhelyezését és ápolás alá vételét.

IV.

Ápolás és fogságba huzeltatás.

Másod- vagy harmadnapra kocsik és szekerek dunyhákkal és párnákkal rendeltettek ki Segesvárról és bennünket sebesülteket beszállítottak Segesvárra s elhelyeztek a külvárosban csoportonként a szegényebb sorsu lakosokhoz. Így kerültem én is egy öreg özvegy szásznéhoz, kinél a szinben 12 sebesültet egymás mellé fektetve szénára helyeztek el. Én szélről estem épen az eresz alá és minthogy egész éjjel folyton esett az eső, felettem factam s reggel, midőn az öreg szászné a szin oszlopához támaszkodva bámult, intettem neki és megértettem vele, hogy fázom, mire ő előbivta fiát, ketten felemeltek s a tűz mellé a padkára segítettek; itt aztán megesett az öreg szive rajtam s fiának durva, de tiszta fehérenemüvel felcserélte az én véres fehérenemümet, bevezetett szobájába, egy ládára fektetett s bundájával betakart. Én elszenderedém, mignem álmomból hangok keltettek föl. Hallottam, hogy egész közelemben németül két egyén rólam beszélget. Azt mondták, helyzetem nagyon súlyos és felgyógyulásomhoz kevés remény van; mire én megmozdulván felpillantottam s láttam egy igen elegánsul öltözött fiatal embert és hölgyet, ez utóbbinak kezeiben kosár, abban bögre, üveg, tej és kalács. Midőn észre vették, hogy nem alszom, kérdezték, hogy nem óhajtának-e valamit magamhoz venni, mire miután én bálás köszönetem mellett igenlőleg intettem, felültettek s én egy pohár tejet kalácsal elköltöttem. Ez volt az első étel, mit július 31-ike óta magamhoz vettem. — E közben megkérdeztek kilettemet s miután megtudták származásomat s honvédtiszti voltomat, azon biztositással hagytak ott, hogy legyen nyugodt, mert kocsi fog értem jönni s elvisznek saját házukhoz ápolás végett, mert, mondák ők, kikérték a városi tanács engedélyét, hogy lakásuk emeleti részét sebesült honvéd tisztek részére rendezzék be. Ők tehát most abban fáradoznak, hogy ilyenek hollétét kikerehessék és saját házukhoz szállíttassák — s azzal távoztak Képzeltetni mily jól esett ezen nemes szívi és nagylelkü vigasztalás.

És valóban meg is érkezett a kocsi és el is szállítottak; azonban nem az illetők házához, hanem egy ódonszerű korcsmaépületbe, hol százával fektüdt a sebesült és beteg honvéd. — Engem mint tisztet felszállítottak az emeletre, hol két egymásba nyíló kis szoba volt s itt helyeztek el hetedmagammal, ide jártak ápolni azon fiatal ur nővérei, ki engem felkeresett volt egyik nővérével, de kinek nevét még akkor nem tudtam. Ekkor adták értésünkre, hogy Segesvár város tanácsa nem merte megengedni, hogy a honvéd tisztek részére náluk külön kórház rendeztesék be.

Másnap vagy harmadnap azonban minden további kérelem nélkül a városi tanács maga rendelte el a honvéd tisztek figyelmesebb és gondosabb ápolását, minek következtében engemet elhelyeztek az akkori segesvári székbíró Mätz Károlynál, a hol annak igen tiszteletre méltó neje vezette a háztartást s igen tisztességes ellátásban és ápolásban részesítettett. Az öreg urat csak egyszer láttam, midőn egy szürke paripán ellovagolt hazulról és csak akkor tudtam meg, hogy a városi tanács intézkedése annak következtében állott elő, hogy az öreg Bem Szebennél ütközetet nyert. Így jutott tudomásomra, hogy azon bátor lelkü nemes szívi fiatal ember, ki az akkori kritikus időkben a sebesült honvédek érdekében a legellenségesebb viszonyok között is ki merte magát tenni veszélynek, Bacon József, városi jegyző és a városnak 1848-ban Kolozsváron tartott közgyűlésén képviselője volt.

Egy vasárnapon, midőn Bacon József ur családjánál látogatáson voltam, az akkor odaérkezett Turszki ezredből egy tiszt és 3 gránátos engem mint muszka foglyot elfogtak és elvittek a generális elébe, a hol az egész törzskar jelen volt, s tudomra adták, hogy felségsértéssel vagyok vádolva, mert ugymond, feljelentettek a szászok, hogy a szabadságharcz alatt mindennapivá vált „Oszták ármány Ferdinánd“ kezdetű nótát daloltam s elrendelték, hogy vitessen a Stab-fogházba a politikai foglyok közé. Én erre az altábornagy urnak bátor voltam megjegyezni, hogy én sebesült vagyok s előbb ki kell gyógyíttatnom és csak azután vihetnek a Stab-fogházba, mire az altábornagy a jelen volt törzssorvossal megvizsgáltatott. A törzssorvos az ablakfülkébe vezetett, ott megvizsgált és jelentette, hogy gyógyítás és ápolásra van szükségem s így a kórházba kell szállíttatnom. Erre az altábornagy a fülem hallatára azt rendelte, hogy: „Lassen Sie diesen Mann in Spital führen!“ — mire engem elvittek, s egyik utcán fel, a másikon le jártattak, míg végre nem a kórházba, hanem csakugyan a politikai foglyok közé vittek, a hol töméntelen sok kormánybiztos, a magyar szabadságharcz polgári és papi szónokai, oszták penzionátus tisztek, kik a magyaroknál szolgálatban voltak s számtalan compromittált politikai fogoly, a kik egymás hátán állottak, a nélkül, hogy csak egy ágy, vagy egy kis szalma lett volna, mire lefekhetek volna.

Harmad- vagy negyed napra szekerekre raktak és elszállítottak Szebenbe. Midőn Szebenben a foglyokat sorba állították, előttem elsötétült minden s eszméletemet veszve összerogytam s midőn magamhoz tértem a szebeni kórházban találtam magamat. Itt azután Maurer József huszárkapitánnyal, Zaik Antallal, a ki utóbb Alvinczen volt dúló és Till Józseffel, ki utóbb Bihar megyében csendbiztos volt, négyen mint sebesültek ápolattunk.

A Petőfi szobor leleplezése.

Segesvár, július 31.

A mai naptól kezdve, ha magyar ember a Küküllő völgyében Segesvár mellett elrobog, többé nem fordítja el szégyenkezve arcját. Immár nem Skariatin orosz tábornok emlékére készült kőoroszlán jelzi a csatát, melyben Petőfi nyomtalanul eltűnt s melyen 1200 hős honvéd öntözte vérrel ifju szabadságunknak már-már hervadni kezdő fáját.

A csatasíkon *Fehéregyháza* község fölött, azon a helyen hol az áldozatok nagyrészét, mintegy 800 magyart, egy közös sirba temettek, köztük valószínűleg Petőfit is, áll az oszlop, fölötte a kiterjesztett szárnyú ősmagyar turul-madár, szájában a kivont honvéd karddal, fönt pedig a segesvári vár fokán, ott áll honvédruhában, tiszti köpenyvel a fél vállán, karddal az oldalán — a nagy költő. A messze völgyben lent szántogató paraszt is látja és tisztelettel nézi néma ércalakját. S ha van valami ezek után, a mi az erre utazó magyart némi szégyenkezéssel tölti el, ez az, hogy ez a szobor nem annyira a nemzet, mint inkább a művész *Köllő* Miklós lelkesedésének köszönheti, hogy elkészült, mert a kiváló szobrásznak anyagi jutalmára a gyűjtött pénzből semmi sem maradt.

Köllő már az év eleje óta dolgozik, hogy a szobrot teljesen készenlébbe helyezze. Kint a csatatéren az emlékoszlop körül is szorgoson folyt a munka. A köröskörül elterülő kukoriczást Fehéregyháza község, melynek területén az oszlop áll, kivágatta, hogy az ünneplő seregnek helye legyen. Az állomástól az oszlophoz vezető sáros utat kikapicsolta s jó karba helyezte. Dicséretreméltó *Haller* Luiza grófnő fehéregyházi birtokos hazafias buzgalma is. Ő a

nagy sirdombot, melyen az oszlop áll s mely alatt a 800 honvéd nyugszik, virággal körülültette, thujákat, ciprusokat, apró fenyőket rakott rá csoportosan ide-oda, s napok óta egész cselédségével maga is kint fáradozik, hogy a szomorú és véres emlékü hely kegyeletös pompával ékeskedjék.

A grófnőtől hallottam Skariatin tábornok halálával kapcsolatban egy rendkívüli érdekes dolgot, mely teljesen ismeretlen. Az 1849 évi júliusi napokban a gróf Haller család asszonyai gyerekektől Segesvárra menekültek. Az öreg fehéregyházai kastély istállóiból orosz tisztek 12 arabs csődört rekviráltak és kiosztották maguk közt. Egyet átvett Skariatin és a segesvári csata napján azon ült. Julius 31-én kora reggel a tábornok ama ház elé lovagolt, melyben Haller Ferenczné grófné (Luiza grófnő édesanyja) lakott kis gyermekével és felkiáltott a nyitott ablakra.

— Grófné ide nézzen, ugy-e jól áll nekem az ön lova? Hallerné, kinek férje kint volt a csatában, halálsápadtan megjelent az ablaknál és így szólt le:

— *Tábornok ur, én sohse kívántam rosszat senkinek, önnek se kívánok. De ha van igazság az égben és a földön, ön nem fog élvé visszatérni ebből a csatából.*

Két óra múlva lent a sikon megdördültek az ágyuk, s nemsokára a grófné ablakai alatt az odeszai ulánusok fedezete mellett egy százsz szekér haladt el lassan, ovatosan, rajta szalmára fektetve, össze-vissza vérzett köpennyel betakarva, egy halálra sebzett orosz tábornok: Skariatin. Bem maga lőtte le ágyúval s pár órai kinlódás után meghalt.

A nagy időkből hallott véres és megható epizódok előre megalkotják az ember lélekállapotát, s ezzel megy bele e nagyszabású ünnepbe, melyet nem hivatalos közegek de maga a nép rendezett, s épp ezért nagyszerű volt.

A mai ünnep örökre felejthetetlen lesz a résztvevők előtt. A nép nagy költőjének tiszteletére megmozdult maga a nép, s a székelység legtávolabbi faluiból elküldte a maga képviselőit.

Gyönyörűen kelt fel a nap az erdős hegyek mögül, erős sugarai hamar szétoszlatták a Küküllő vize fölött gomolygó hajnali párazatot és sugárözönbe vonták Segesvár tornyait, az erdőket völgyeket, az egész emlékezetes sikot, hol ma 48 éve csillámló fegyverekkel szemben állt egymással két sereg. Mikor az ércapostolok tornyában, mely az egész város fölött dominál, elütötte a hat órát, a város egyszerre megmozdult. A különböző házakban elszállásolt magyar küldöttségek a nagy piacon, a magyar kaszinó előtt gyülekeztek. Innen be lehet látni a város föllobogóztott részét. Biz az szegényes. Az állami épületeken és iskolákon, meg azokon a házakon, a hol magyarok laknak, van egy pár nemzeti zászló. A szászok zászlót nem tettek ki. Sőt néhol leeresztették függőnyeiket, bevonták salukatereiket, még a közönséges kíváncsiság sem tudta őket rábírní arra, hogy az ablaknál megjelenjenek s a piacon gyülekezőket nézzék.

A küldöttségek egy kis viczinális vasut apró nyitott kocsijain a vasuti állomásra s onnan a nagy vasuton Fehéregyházára mentek. Érdekes volt ez az elindulás. A galyakkal, nemzeti zászlóval díszített kis vonatok lassan haladtak el a néma, részvétlen városból s e pillanatban a két vonat utasai mint egy adott jelre levett kalappal hatalmas hangon elkezdtek énekelni: *Isten áldd meg a magyart!* Így mentek végig a városban a kis vonatok, fölírva a szászokat, a kik függőnyök mögül lesték a magyarok tiintetését.

Igy haladtunk a segesvári állomásig, a hol a nagy vonatra átszálltunk s a fehéregyházi emlék felé haladtunk. A vonaton állva, gyönyörű látvány tárul elénk. Magunk mögött hagyva a várost, lassan nyomultunk be a segesvári csataterbe. Az öreg honvédek mutogatták, mint egykori szemtanuk a történelmi nevezetességi helyeket.

Innen lőtte le Bem apó Skariatint, itt látták Petőfit délelőtt az erdőszélen irni, itt kapaszkodott föl Szkurka huszár kengyelvasába itt szállt le s emitt volt a kukoriczás, melyben a kozákok minden valószínűség szerint Petőfit lekasabolták. Itt esett el hősiége tusa után *Zeyk Domokos* miután a kozákok közül tizenhármát levágott. Amott rejtőzött a csata után a mocsárban Bem, míg a huszárok éjjel meg nem találták.

És miközben e helyeket könyes szemekkel néztük, a magas hegyoldalból hidegen néz le ránk a Skariatin emléket jelző sárgára festett kőoroszlán.

Megerkeztünk a fehéregyházi állomásra és lassan felmegyünk a hegyoldalra, a hol a kardot tartó turul lebeg a magas kőoszlop fölött. És a mint szétnéztünk a messze elterülő völgyben, szívünk földobog a megindulástól. *A székelyek! Jönnek a székelyek!* A fehéregyházi állomásra egymásután öt hosszú fölzászlózott vonat robob be, összesen ötezer emberrel. S mialatt ez a tömeg egymás sarkát taposva siet föl helyet foglalni az emlékkő körül, a székely-udvarhelyi országoton megjelenik egy ezer székely szekérből álló menet, mindegyiken 5-6 ember. Minden szekéren zászló és mezei virágokból font koszorú, asszonyok, leányok fölvirágozva föl pántlikázva, kicsi gyerekeiket is magukkal hozva.

Valami százhetven falu volt itt képviselve. Szekereiket lent hagyják Fehéregyházán és minden falu a maga zászlója és a falu nevét jelző, fölvirágozott táblája körül sorakozva föl siet a hegyoldalra és ott példás rendben sorakozik az emlékkő körül, a papok és jegyzők vezetése alatt. Ez nem afféle pénzen összecsisztott, értelmetlen tömeg volt mint a minőt Kolozsvárott láttam az oláh memorandumpör alkalmával; abban a bukaresti pénz tartotta a lelket. Itt minden ember tudta, hogy ünnepelni jött ide, itt minden ember ismerte Petőfi költeményeit, a maga pénzén jött el, vagyis minden székelynek a vállán ott lógott a tarisznya, benne az elemőzsiával.

És e derék székelyeket a lánglelkű *Ugron Gábor* a székely király mozgatta meg, ő hozta ide az egész Udvarhelyt, de ezen kívül jöttek Maros-Tordából, Torda-Aranyosból, Csik megyéből, Háromszék megyéből, s szent áhitattal álltak körül az emléket vegyesen. A sápadt pestiek, pozsonyiak mellett a sovány, üde, magas és izmos csiki székely, a képviselőház díszmagyaros küldöttségének tőszomszédságában a vastagnyaku, zömök háromszéki székely. *Ugron Gábor* maga is kocsin jött velük a hegyeken keresztül.

S a mint ott néztük a székelyek közeledését egyszerre mintha a hegyek is megelevenedtek volna. A kinek a kocsikon se jutott hely, asszonyostul, gyerekektül gyalog jöttek el. Az oszloptól mérföldekre szállt tekintetünk, s a kigyózó hegyi ösvényeket, az erdők tisztásait mind tele láttuk emberekkel. Szinte félelmes volt a nagy tömegnek ez a közeledése.

Abban a pillanatban, melyben a székelyudvarhelyi dalosok Hymnusz-éneke fölszendült, 10—15.000 zekés atyafi lehetett a csataterén. Egy nagy kiáltás vonult végig a tömegben és mindenki levette a kalapját, pissenés sem hallatszott s a szép dallam lágy hullámokban szállt szerte az emlékezetes téreken. Azután elsőnek *Sándor László*, Nagy-Küküllő megye főispánja mondotta el az emlékkő történetét, utána pedig *Szász Gerő* kolozsvári ref. lelkész mondott nagyszabású, rapszodikus, költői emelkedettségű beszédet. Ősz feje, hosszú szürke szakállá körül és feje fölött összehajoltak a régi székely honvédzászlók, melyeket öreg honvédek tartottak s fokozták a jelenet hatását.

Szász Gerő beszéde a következő:

A mi édes hazánk, Magyarország megalapítása második ezer esztendejének elsőjét nem ünnepelhetnők méltóbb helyen, mint itt ezen a téren, melynek minden porsze me,

minden göröngye, a levegő, melyet beszívunk, az illat, mely gyönyörbe ringat, a felettünk kiterjesztett menyboltozat, a mult idők megszentelt emléke és a hálás kegyelet: élő bizonyága a mi édes hazánk, Magyarország függetlenségeért, önállóságáért, szabadságáért kiontott vérnek; annak a vértanuságnak, mely eget kér, eget követel. (Éljenzés).

Ezen a téren, ebben a pillanatban, Magyarország szive dobog (Éljen).

Magyarország nem geográfiai fogalom Magyarország határait, tartalmát nem a Kárpátok égbe nyúló bércei, nem Erdély sziklái teszik. Nem a fejedelmi Duna, nem a szilaj Tisza, sem a mi Marosunk, Szamosunk völgyei, nem a nagy Alföld ronaszága sem Szépek ezek, fölségesek. Irigylitőlünk a szomszéd, a barát és ellenség; irigylit egész Európa. Ám, ezeket elveheti tőlünk a tatár-jarás; elsöpörheti a felhőszakadások-vihar-bömbölése; romokká teheti a földindulás.

Országok születése, országok fennállása, örökelete: más világrend törvényei alatt állanak. Ezeket a törvényeket világi hatalom nem adhatja, nem korlátozhatja, el sem veheti. El nem vehetik még a természeti erők sem; mert ezek ott ben vannak egy népnek szívében, lelkében, erkölcsében, jellemében, lételének feltételeiben.

Ezek lelki szükségek, örök emberi törvények, melyek — mint az Ur szelleme a vizek felett egykoron — ott lebegnek a romok felett is, soha el nem multható örökkévalóságban; diadalmukat ünneplik a leggyászosabb sirhalmok felett is.

Ezért dobog ma össze minden magyar szív. Ezért van e pillanatban velünk egész Magyarország, mint ott volt Izrael a Nebó hegyén, „midőn eltemeték az Ur Mózeszt a Moáb földén, Beth-Peor ellenében, holott senki sem tudta az ő temetésének helyét.“ csak siratták és gyászolák az egész népnek fiai harmincz napig, mert érezték, tudták, hogy a kinek tisztességet tesznek, nem csak az övék volt, de ők maguk voltak egészen.

Ez a mi történetünk e pillanatban.

Hosszu, fáradhatatlan kutatás után tudtuk meg, hol ringott bölcsője; soha se fogjuk megtudni egész bizonyossággal, hogy itt, vagy ott, vagy amott pihennek-e elhalt porai annak a nemzeti szentnek, kinek emlékét megőrizni, lesz hivatva itt e szerény oszlop.

És jól van ez így. A ki a mindenségé volt életében, hadd maradjon a mindenségé halálában is; maradjon *Petőfi* Sándorunk.

E név előtt hajtsátok meg zászlóitokat.

Midőn ezer éves hazánk nagyjait emlegetitek, e név a legelső között legyen. Midőn arról van szó, hogy hétköznapi embereket kánonizálnak, azt a gondolatot forgassátok elmétekben; „azon leszek, hogy nevének nagy ünnepet szentelnének“ Mert *Petőfi* Sándor megdicsőülése az évszázadokon keresztül földönfutó magyar hazafiságnak; megtestesülése a hazaszeretetnek; életkivonata Magyarországnak. (Igaz)

Annak a Magyarországnak, melynek harci dicsőségét egy évezreden keresztül a szerencse néha fölemelte mind az ég boltozatáig, holott három tengerpart vidéke volt határa; néha ugyan a szerencse megalázta Várnáig, Mohácsig; de Magyarország küzdött, vergődött, élt és megszülte *Petőfi* Sándort.

E név előtt hajtsátok meg zászlóitokat.

Ez a név nem szimbolum csupán, mely tanít, oktat és emlékeztet a multakra; ez a név a „teremtés“, mely figyelmünket elkötelezi a jövő századokra.

Petőfi abban a korban született, mely a nemzeti lét elpusztulása és az ujászületés kinszenvedése között vergő-

dött. Apokalyptikus idők. A csodák korszaka. Ő énekelte: „Isten csodája, hogy még áll hazánk.“

Isten csodája! De él, de van, de lesz mindörökké. (Éljen) Mert földjébe beledobta lobogó szívet, ezt a lángoló Vulkánt, mely fölmelegíti mind az idők végéig. Mezeinket, rónáinkat, halmainkat, szikláinkat nem tapodta meg, hanem égbe rontó lelkének szárnyain fölemelte az örökkévaló világokba, és megszentelte. Megnyitotta ajkait a világirodalomban páratlan költeményeiben és mint az utolsó ítélet trombitája harsogta: tiszteletet adjatok az emberi méltóságnak; jogot a népnek, szabadságot a szellemnek, tehát minden élő lénynek; mert közösen a mienk, mindnyajunkké a föld, az ég, a levegő, a szél, a harmat csöppje és a napsugár; mindnyajunknak Istene az Isten És e hangokra megszületett a magyar politika, a magyar irodalom, a magyar szabadság, a magyar haza, mert megszületett márczius 15-ike (Igaz)

Őrült ember volt az, és őrült hatalom, mely ezt a napot forradalomnak bélyegezte, és elnyomására felzúditott minden poklokat. Nem forradalom volt az, hanem „kijelentés.“ A szentlélek kitöltése a Duna, Tisza partjain A halotyaiból feltámadott Magyarország menybemenetele.

Attól a naptól fogva a népek és nemzetek családfájába egy uj, ifju, életerős ág oltatott Uj csillag támadt a firmamentumon Addig nem ismert organizmus az ismert nemzetek életében.

Soha önzetlenebbül nem nyilatkozott a lemondás, és önmegtágadás, mint akkor. Az áldozatkészség soha nem volt oly csodaszzerű, mint akkor volt a magyar nemzetenél vagyonban, vérben, életben. A lobogás, a lelkesedés, a nemes indulatok elszántsága, tettereje még soha nem állottak annyira szolgálatában a szabadságnak, hazaszeretetnek, az örök emberi jogoknak, mint akkor a mi édes hazánkban, mely ekkor alapított meg *másodszor*, véglegesen, örök időkre a márcziusi ifjuság által, melynek vezére, lelke *Petőfi* lángszelleme volt.

E név előtt hajtsátok meg zászlóitokat!

Mert *Petőfi* látnoki szellemében Magyarország ezeresztendő életének minden diadalma, minden kinszenvedése megnyilatkozott az élétrevalóság minden föltételével, a halál-megvetés minden heroizmusával. A bilincseit szétört nép helyébe oda lépett a szárnyakat öltött szabad, *független* nemzet. A rabszolgaságra ítélt tartomány helyét elfoglalta az önállóságát megérdemelt és méltán követelő Magyarország. Második eset a világtörténelemben, hogy egy maroknyi nép váltja meg az emberiséget. Egykor Izrael a keresztyénységgel, most Magyarország a haza és szabadság-szeretettel. A Golgotha és a segesvári mezők. Ott a lelki, az erkölcsi szabadság a bünbocsánattal; itt a polgári szabadság az egyéni, nemzeti és emberi jogok kultuszával. (Éljenzés.)

Mint az esztendőben a balzsam-ontó tavasz: *ezen* az idők a népek, az emberiség életében a sátoros-ünnepek. Elvész a mindennapi élet, az utca; a test szenvedélyei, a föld gyönyörői elvesztik bolondító hatásukat: ezek helyett szárnyakat ölt a lélek és repül az örökkévaló világok felé. Ez a szép, a jó, az igaz országa. Ez az ideál; ez az *eszmények* világa. Az a világ, melyért élni fölséges; meghalni méltó cél a halandó ember előtt.

Ez az örökkévaló eszme, ez az eszményi világ hatotta át hazánkat félszázaddal ezelőtt. Ennek hatása alatt kelt szárnyra a nemzeti Geniusz, és megszólalt addig soha nem hallott erővel, csodálatos színnel és a halottakat is feltámasztó hatalommal. Megnyiták a temetőket. Kikelt sirjából a nemzeti önérték és követelte jogát. A nemzet előkelői, kik egy század óta nyelvben, érzésben, gondolkodásban elszakadtak volt fajunktól, Magyarország határain kívül éltek, visszasimultak a nemzethez és oda állottak az első csa-

tasorba, harcolni és meghalni Magyarország feltámadásáért. Ekkor támadt az a hősiesség, mely nem tanulta a hadakozást, de győzelmes csatákat vívott és megszerezte magának a világ előtt a legendás félisten nevet. A többi nagyok mellett, ennek a kornak lelke, az eszményi világ törekvéseinek profétája, látnok, a magyar Tirtaeus — Petőfi Sándor volt.

Mert, ha volt szív, mely hazáját szerette, úgy Petőfi volt az, ki széttörte szívét, hogy belőle jusson a legparányibb göröngynek is (Igaz) Ha volt lélek, mely lobogott a világ-szabadságért, úgy Petőfi lelke volt az, mely felséges költményeiben túl az oceánokon is hirdeti az örök-emberi jogokat. Ha volt valaha lemondás, úgy Petőfi tette meg azt: elhagyva ifju hitvesét, egyetlen gyermekét, hogy fölemelje az elhagyatottakat, hogy gazdaggá tegye a koldusokat lélekben; bilincseket tört szét, hogy szabaddá legyen a szabadnak teremtett rabszolga. És ha volt valaha önfeláldozás, akkor Petőfiben nyert testet. Ott született az Alföldön. Lelke ott mélyedt el a végtelenség szeretetében. De, hogy ezt megközelíthesse, hogy lelkének eszménye egyesülhessen az örök eszményivel, az Istennel: eljött hozzánk, mert a mi szikláinkról csak egy lépés a menyország és a mi szabadság-szeretetünk nyitva tartja azt minden igaz magyar hazafi számára. Petőfi eljött hozzánk, feláldozni magát a szabadságért; eljött hozzánk: meghalni.

Meghalni! Ki hiszi azt el valaha, hogy Petőfi meghalt!

Hiszzen, itt körülöttünk élnek az erdők, melyek őt látták. Él a madár, mely tőle lopta el dalát. Él a virág, mely tőle nyerte himporát. Él a sas, mely tőle örökölte szárnyait. Él az Isten... Ki hiszi a t el valaha, hogy az isten képére teremtett ember meghaljon?

Petőfi él!

Élni fog, míg egy szív lesz e földön, mely áldozatra képes a szabadságért, a hazaszeretet nevében. Ezért dobban e téren e pillanatban egész Magyarország szíve. A segesvári mezők nem a vég, hanem a megdicsőülés kezdetek. Nem kripták, hanem Pantheon. Templom, melyben egész Magyarország leborul és hálás kegyelettel áldja azoknak emlékeit, kik itt ontották vérüket érte.

Mi, a kik veletek egy sorban küzdöttünk; de a kiket akkor a halál gyermek-voltunk miatt áldozatul nem követelt; a kiknek a gondviselés megengedte, hogy jó vénségben, azóta felnőtt nemzedékekkel együtt leborulhassunk megszentelt emléketük előtt: mi lelkesedéssel hirdetjük a világ négy tája felé, hogy bár igen sok kívánni való van még hátra, de ma már a ti véretük árán, a ti sirhalmotuk felett, új életnek indult boldogabb haza zárta nevetüket szívébe. Mig egy vértanu lesz; míg egy magyar fog élni ezen a földön: a ti emléketük élni fog (Eljenzés.)

Sírotuk felett lengjen béke. Ez emlék felett örködjék a kegyelet. Hazánk felett a nagyság, a dicsőség és a honszeretethez áldásai láttassanak meg újabb ezer esztendőig. Áldás megdicsőült emléketükön. (Hosszas eljenzés.)

(Folyt. köv.)

KÜLÖNFÉLÉK.

— A segesvári hősök emléke. A Segesvár mellett, Félégyházán közös sirban pihenő honvédtisztek és honvédek neveit, valamint ez ütközetben részt vett tisztek és honvédek névsorát össze akarja írni egy bizottság, hogy e neveket felvéssesse egy táblára és ezt a táblát a félégyházai honvéd-emlékre helyezze. Kérjük azért mindazokat, a kik

erre nézve neveket tudnak adni, sziveskedjenek e neveket a Történelmi Lapok szerkesztőségével közölni. Sokat tehetnek e tekintetben e csatában még részt vett zászlóaljok tisztjei, kik bajtársaik s a vezetésük alatt volt honvédek neveire leginkább vissza emlékeznek.

— Petőfi emléke. A félégyházai sir fölött állított honvédemlék a vasuton utazó közönségnek igen könnyen elkerüli a figyelmét. Hogy minden utas tájékoztatva legyen a Petőfi sirja felől, a sinek közelébe egy oszlopra táblát kellene állítani

Petőfi

felirattal. A kéz mutassa azt az irányt, a hol az emlék van!

— Zeyk Domokos halála. A segesvári ütközet egyik legnagyobb hőse Zeyk Domokos. Halálát valóságos legenda veszi körül. Mikor a csata már el volt veszve, s a sereg futásnak eredt, Zeyk nem mozdult helyéről. Kezébe szorítva pallosszélességű kardját, várta a támadókat. A hatalmas termetű és erejű Zeyk súlyos csapásai alatt rakásra hullottak a kozákok. Isteni látvány volt a magányosan viaskodó lovas, a kit már az egész hadsereg elhagyott. Egyszerre csak odaérkezett Engelhardt orosz tábornok, mások szerint maga Lüders, a főparancsnok, s tisztelet gerjedt benne ennyi vitézség láttára.

— Megálljatok! — kiáltott dörgő hangon.

A viaskodók visszavonultak s az orosz parancsnok Zeykhez küldött egy tisztet, hogy adja meg magát. Zeyk tagadólag intett.

— Akkor fogjátok el élve, haja szála se görbüljön! — adta ki a parancsot a tábornok, a mire vagy harmincz kozák vakon, pusztá kézzel rohant a hősré, hogy lehuzza a lóról. Zeyk aprította őket, mint a répát, midőn kardja egy eleje tartott puskán kétfelé törött.

— Add meg magad bajtárs! — kiáltott rá egy orosz tiszt francziául.

Zeyk büszkén visszakiáltott:

— Zeyk Domokos meghal, de rab nem lesz soha!

Ezzel eldobta a kard maradványát, elővette pisztolyát, föbe lőtte magát s holtan bukott az ámuló és megilletődött oroszok közé.*)

Vajjon nem akadna-e piktor, a ki ezt a gyönyörtű jelenetet megfestené?

— Skariatint eleste. A segesvári szoborleplezésen egy öreg szásztól hallottuk még a következő verziót Skariatint tábornok haláláról.

Skariatint, a forradalom előtt jóval egy orosz tüzérszobrász iskolában Bemnek tanítványa volt, még pedig a legkitünőbb tanítványa. A segesvári csatában aztán szembe kerültek mester és tanítvány. Skariatint figyelmesen nézte, a mint Bem odacézélozza az ágyut.

— Nagyon jól céloz az öreg Bizton eltalálna, de a golyó nem fog idáig eljutni

A következő pillanatban eldőrdült Bem ágyuja, a golyó két lépéssel Skariatint előtt csapott le s fölragadt egy nagy követ, mely úgy találta fejbe Skariatint, hogy halálosan sebestülve esett össze.

*) Lásd Nagy Sándor „Háromszék öv. harca“ 153. lap, Történelmi Lapok 1892. évfolyam 39—40 lap, 1894. évi f. 179. 189. lap.

Mint a nemes harczimén, mely a rohamot jelző kürt szavára, ideges lázzal röpül előre, Petőfi is, a csata első jelét meghallva üléséből izgatottan felpattant, a kocsiból bucsuzás nélkül leugrott, és sebesen előre szaladt.

Én pedig, hogy Fehéregyháza külség utcájáról menél előbb szabad térre juthassak, kocsisomat sebesen hajtásra nógattam. Midőn a faluból kiértünk, egy patak bidján áthaladva, kocsimat az országutról balra eső, s véleményem szerint, a lövegek ellen fedett völgy hajlásában visszairányozva, jóval Fehéregyházán túl felállítottam, kocsisom és katona szolgáltnak azon szigorú parancsot adtam, hogy onnan további rendelkezésemig elmozdulni semmi szín alatt ne merjenek.

A segesvári csata. Petőfi eltűnése.

A segesvári ütközet kezdetén történt, hogy az előre törtető magyar honvédek között egyszerre futó tűzként terjedt el az örömhír, hogy egy ágyugolyó által találva egy orosz tábornok esett el. Bem ezen tragikus eset által megrendült oroszoknak zavarát és ijedségét szokott sebes áttekintésével felismerve és kihasználva, seregének zömét rohamoszlopokban előre vezényelte s honvédeinket fellendült bátor bizalommal fogatosított támadása az ellenséget minden oldalról sebes, mondhatnám futáshoz hasonló visszavonulásra kényszeríté.

Midőn így az ütközetnek kedvező fejlődését gyönyörködve szemlélém, jelent meg hátam mögött Petőfi.

Talán mondanom sem kell, hogy Petőfi nek váratlan megjelenése jókedvre disponált hangulatomban, mennyire hatványozta örömeimet.

Midőn az ütközetnek általam megfigyelt különböző mozzanatait neki elbeszéltem, s ezekből következtetéseimet levonva, a harc kimenetelére vonatkozó véleményeimet vele közöltem, halvány arca kipirult, szemei a lelkesedés tüzétől fényltek, s föltételes reményemet messze túlhaladó bizalommal, szenvedélyesen érvelve igyekezett nekem bebizonyítani, hogy nemzetünk nemes, jogos ügye nemcsak ezen alkalommal, de általában a szabadságharc küzdelméből is, győztesen fog kikerülni.

Tekintetemet a csatatéren és a láthatáron végig járta figyelmeztettem őt azon komor sötét felbőre, mely a segesvári erdők felett, napfénytől bearanyozott csipkés tarajával, sebes emelkedésben fölfelé tornyosodott; s melynek vészterhes méhében ezkázó villámok tompa dörgéseit, a csatakiáltások riadása, a fegyverek ropogása és az ágyuk szakadályan bömbölése között is hallani lehetett.

„Ilyen hőség és perzselő szélségsend után“ mondám én a rohamosan emelkedő fellegekre mutatva, „bizonyosan vihart kapunk, még pedig nem sok idő múlva.“

„Az baj lenne most nekünk, mikor előnyben vagyunk a szemközt rohanó förgetegben nem zsákmányolhatnánk ki győzelmünket“, válaszolá Petőfi

Látható érdekltséggel gyönyörködött ezen egyszerű természeti tünemény háborgó képleteiben, s a nélkül, hogy tekintetét arról elfordítaná, nyomatékos hangsúlyozással azt kérdé tőlem.

„Mit gondolsz, kit ver meg ma az Isten?“

„Remélem a muszkát“ felelém én

„Én nem remélem, de követelem“ mondá ő.

Párbeszédünk befejezése után igyekezett rábeszélni, hogy vele Fehéregyháza felé menjek, hol, mint mondá, jobb szárnyunk viselt dolgáról szeretne tudomást szerezni. Hiába mondtam neki, hogy a különböző topographiai pontok megfigyelése után, ezt a hol állottunk, s honnan az egész csatát be lehetett látni, sokkal előnyösebbnek tartom, mint a fehéregyházait, melynek zárt köre a szemlét is szűkebb

korlátok közzé szorítja, egy oldaluvá teszi. Hiába tettem azon ajánlatot, hogy ha őhajtja, a középponton, akár az ágyutelepig előre megyek vele.

Ő hajthatlanul megmaradt szándéka mellett s a viszontlátásig köszöntve, ott hagyott engem.

Magamra maradvá, előre haladtam, a dombok és völgyekkel váltakozó hullámos területen, s néhány magaslaton megállapodtam, hogy a különböző hadmozdulatokat, annál jobban szemügyre vehessem. — Azon pozícióhoz, melyet ágyuink elfoglaltak közeledve, megütközéssel tapasztaltam hogy azoknak csak egynémelyikéből folytatják a tüzelést, míg több némán fekvő löveg körül, nyugtalan tömeg sűrűlödött.

Érdeklődve ezen feltűnésre méltán okot szolgáló eset iránt, megszólítottam egy velem szemközt jövő altisztet, ki néhány általa vezényelt katonával, 3 vagy négy nehéz sebesültet szállított s ki kérdésemre azt a leverő választ adta, hogy több ágyu a tüzelés következtében megrepedt, vagy szétpattant

Hogy minő megdöbbenést okozott nálam ezen tudósítás, az a koczkán álló ügy fontossága, a helyzet valóságos természete és egy szívvel lélekkel zászlóaljához kötött honvéd érzelmvilága után mindenki megítélheti

Biztos értesülést óhajtottam szerezni, s mit sem gondolva az elől, hátul és oldalt hulló ágyugolyókra, előre siettem, azonban egy épen akkor kibontakozott borzasztó kép látására szívverésem megakadt, s lábaim a földbe gyökereztek.

A bal szárnyon, hol honvédeink tözes rohama elől az erdőbe vonultak vissza az oroszok, s hol még csak az előbbi pillanatban is, a fák között fölébresztett vízhang egész idáig hallotta vitézeink hátor csatakiáltásait onnan most egyszerre zavart és félelmet jelentő kiáltozások, vegyítve, a muszkák ordításával, törtek elő.

Még annyi időm sem maradt, hogy ennek jelentőségéről gondolkozhassam, mert alig néhány másodperc múlva a legborzasztóbb rendetlenségben fölvért rajként, az észvesztő rémület vad futásával láttam csapatainkat az erdőből kiomlani, nyomban üzelve az oroszok diadalittas rohamoszlopai által.

Ezen vérfagyalag jelenet, ezen általam soha sem látott panique ellen, — mint egy védelmet keresve, reménykedő tekintetemmel a középpont és a jobb szárny felé fordultam.

Egy átfutó pillantás elégséges volt arra, hogy kétségbeejtő helyzetünket felismerjem

A segesvári uton, s mellette kiterjeszkedve huszáraink sikertelen támadása után nagy tömegben, fellobogózott lánzszerdével vágattak az oroszok uhlan ezredei, s zilált gomolyba gyűrt katonáinkat maguk előtt söpörték.

Jobb szárnyunk sem mutatott vigasztalóbb látványt. — Fejvesztett lehangoltság... s a félelem lázától kergezett futás mindenütt.

S mintha az Isten is ítéletet akart volna tartani, s mintha az összeropasztott égboltozat romjai akartak volna fejünkre szakadni, oly borzasztó erővel tört ki, a természet szabadon bocsátott szilaj elemeinek rettentő csatája.

Azon komor felhő, melynek fenyegető emelkedését Petőfivel együtt vizsgáltuk most, mint egy óriási rém, égig nyuló fejével, gyomrában szikrázó villámokkal kiterjeszté sötét szárnyait a láthatáron s a minden oldalról ropogó menydörgés sűrű csattanásai között szédítő sebességgel röpültek felénk.

Nehogy a vihar, valamint a futók és üldözők tömegének sodrába kerüljek, minden erőmet és ügyességemet felhasználva, siettem, illetőleg futottam: hogy mielőtt az ember-ár magával ragadna, elérhessem a fehéregyházai országutat.

Ezen tervem sikerült ugyan, de eső elől csepegő alá jutottam; mert itt leírhatatlan rendetlenségben, egymást lökve, taszítva, gázolva és vészkiáltásaik által kölcsönösen fokozva a rémületet, bábeli zavarban gomolygott, futott a honvédek, huszárok, tüzérek és mindenféle szekerek szomorú quodlibetje.

Végre nagynehezen magam részéről is erőszakot használva, feljutottam az országot párkányára s hogy minden eshetőségre készen legyek, kardomat kivontam.

A futók által föl vert por és a menekülők tömege miatt nem tudtam a csatátér felé visszalátni, s mert azt hittem, hogy az üldözők megérkezése előtt, némi rendet állítva elő, a visszavonulást némileg biztosítani, a nagyobb veszélyt elhárítani lehetne, a futók elé állottam s fölemelt karddal, harsány hangon, hiyakozva hadsegédi minőségem és Bem parancsára, sorakozást vezényeltem.

Erre a jelenetre emlékezhetnek talán Barabás Mihály közhonvéd és Kovács Elek Kossuth-husár, kikről gróf Haller József ur hozzám írott becses levelében megemlékezik s kik nevem megemlékezésével ezen esetet neki elbeszéltek. Csakis abban tévednek a bajtársak, hogy akkor nem állottam a kocsis lépcsőjén, hanem nagyon is gyalog voltam.

Fájdalom! Jó szándékom füstbe ment. Egy áradó folyam rohanását épp oly kevéssé lehetett volna megállítani, mint ezt a bátorságát, esztét vesztett megrémült tömeget.

Reám sem hallgatva rohantak el mellettem. Még az is köszönetre érdemes figyelem volt tőlük, hogy főtisztai állásom és jóakaratom iránti tekintetből fel nem löktek, hanem kitértek előlem.

Csak egy közvitéz, ki fáradván, tikkadtan futott a csapat végén, engedett felhívásomnak s talán mert lélegzetre volt szüksége, vagy mert irántam jó indulatának akart kifejezést adni, egy pár percze megállapodott. De ez sem volt hajlandó tovább küzdeni. Újjával visszafelé mutatva, így szólott hozzám:

„Jobb lesz ha a tiszt ur is menekül, nézze csak mi jön utánunk.“ Ezzel tovább futott.

Igaza volt a szegény harczosnak. Nehány száz lépésre sűrű lovascapat vágatott felénk. Hogy barát vagy ellenség volt-e? azt a lovak lábai által fölvert portól kivenni nem lehetett.

Nem volt más választás, kardomat hüvelyébe dugtam és futottam a többiek után.

Igen rövid távolságra haladhattam akaratlan versenytúrással, midőn alig néhány lépésre előttem látom Petőfit hajdonfővel, kezében tartott sipkával az uton keresztül szaladni.

Reá kiáltottam s ő elborult tekintettel reám nézve, szótlánul megállott.

„Jőjj velem“, mondám kezét megragadva, „kocsimat innen nem messze állítottam fel, azon menekülhetünk, gyalog vagy levágnak vagy elfognak.“

„Azt hiszed“, felelé ő, „hogy van olyan bolond, ki ebben a pokolban megállani merné helyét, kocsisod is elfutott, mint a többi. Nézd“ ezzel a felénk közelítő lovascsapatra mutatott „itt nem lehet menekülni, ne gondolj most kocsidra, hanem jer oldalt, ott talán megszabadulhatunk.“

Látván habozásomat, ezen szavakkal „Nincs idő gondolkodni, én megyek, Isten veled“ kirántotta kezét az enyémből és leugorva a töltésről, elrohant.

A helyszínén talán meg is tudnám mutatni a pontot, hol örökre elváltunk.

Hogy hol és mikép pusztult el nemzetünk lángeszű költője, kinek neve azóta hirt, dicsőséget hódítva járta be

a világ kulturállamait? Ki tudna ezen sokszor föltett kérdésre — hazugság ámitás nélkül — megfelelni!

Kérdezzétek meg a földön talált meteor-köveket, mely sugarával ragyogó ivet írva az égboltozaton, 40 mértföld magasból hullott alá, hol és miért pattant szét, azon képződés között a világűrben bolyongó bolith, melynek egyik alkatrészét képezte.

Éppen úgy, mint ez, nem fognak a kiásott csontok tanuskodni arról, hogy melyeknek ki volt a tulajdonosa.

*

Gyalokay Lajos ur, ki ezen Petőfire vonatkozó érdekes reminiscenziáit közli ez alkallommal a leghatározottabban megczáfolta előtünk azon Petőfiről szóló mesét, mely ez év július utolsó napjaiban, a „Székely Udvarehely“-ből ki indulva az összes lapokat bejárta, hogy Petőfi Sándor a segesvári ütközet előtti estén Székely-Keresztúron báró Gamerra Gusztáv akkori térparancsnoknál vacsorázott és halt meg. Mint a föntebbiekből kitünik Petőfit Gamerra báró nem kísérhette le másnap reggel Székely-Keresztúrról Héjasfalváig, mert Petőfi a Gyalokay kocsiján indult el és mindig vele volt a segesvári ütközet kezdetéig. Ennek élő tanuja Mütter Ferencz nyug. tábla bíró, volt élesdi járásbíró, ő ki akkor a 27-ik zászlóaljnál volt százados Mütter lóháton jött kocsijuk mellett egész addig, míg Fehéregyházánál az első ágyusztó meghallották. Ekkor mutatta be Gyalokay Müttert Petőfinek és együtt folytatták a társalgást.

A Történelmi Lapok szerkesztősége levélben kereste meg Gamerra Gusztáv bárót s kérte, hogy ama közleményre nézve nyilatkozzon sziveskednék. Hallgatása szintén egy czáfolata ama közleménynek.

A Mütter Ferencztől bekért adatokat alább közöljük.

I.

Petőfi Sándor és a segesvári ütközet.

— Mütter Ferencz közlése. —

A 27-ik honvédzászlóaljnak 5 ik századához osztottak be szolgálatételre, mely zászlóaljhoz a tisztikar kiegészítése az 1849 év július 17-én a tusnádi táborban történt és erősített meg, mely alkallommal én is századosi rangot nyertem.

A zászlóaljnak első és második százada Bem tábornok által Tusnádról az Ojtozi szoroson és a Sósmezőre rendeltetett, a 3., 4., 5. és 6-ik százada pedig Sepsi-Szt-György és Szemerianál Gál Sándor ezredes vezérlete alatt az egyesült osztrák-orosz sereg megverésében és a kökői hidon át Brassó felé lett visszanyomásában tevékenyen közreműködött s ez alkallommal az elővédet képezte. Julius hó utóján a zászlóalj a kökői hid fedezetének abbanhagyására utasítván, a négy század vissza rendeltetett Sepsi-Szent-Györgyre s onnan Rikán keresztül Székely-Keresztúrra, hol már akkor Bem táborozott egy kis sereggel.

Mi az ütközetet megelőző napon d. e. mintegy 10 óra tájban vasárnap érkezünk Székely-Udvarehelyre s mindannyian örültünk, hogy most már mi is, legényeink is jól kipihenjük magunkat; de alig szállásoltuk be a legénységet, midőn Veres János tábornoki főhadnagy (jelenleg N.-Váradon tszéki bíró) azon sürgős parancsot hozta Székely-Keresztúrról, az akkori főhadiszállásról, hogy a Sepsi-Szt-Györgyről átrendelt segélycsapat haladék nélkül s a leggyorsabb menetben induljon a főserceghez Keresztúrra. Ennek következtében őrnagyuk, Deák György, azonnal riadót veretett s mielőtt a legénység magát kipihenhetett és étkezhetett volna, azonnal tovább indultunk.

A tikkasztó hőség és éhség annyira gyötörte a le-

gényiséget, hogy alig-birtak menni s a szerencse az volt, hogy a Küküllő mentén haladtunk s őrnagyunk megengedte, hogy a legénység menet közben két izben megfűrődjék. Így felfrissülvén a nagy menetet könnyebben birták és éjjel 1 óraker Székely Kereszturra megérkezvén s azon át masirozván a városon kívül táborba szállottunk és ékkor meghagyták, hogy a legénység főzzen és étkezzék. A mi meg is történvén a legénység lepihent, azonban nem sokáig tartatott, mert 4 óraker talpon kelle állani.

A megkésett segélysereg talpra állott és az ősz tábornok táborkarával szemlét tartott. A tábornok a szemle eredményével egyáltalában nem volt megelégedve és rendkívül fel volt háborodva, miután a székely zászlóalj legénysége menetközben megszökdösvén, a sereg létszáma várakozása ellenére tetemesen megapadt, minek következtében napiparancsban kiadatott, hogy a ki csapatát elhagyni, vagy az ellenség elől hátrálni merészel, agyonlövással fog bünttetetni.

A parancs kiadása után a kis sereg megindult Segesvár felé. Ekkor tudtuk meg, hogy a muszkákkal meg fogunk ütközni.

Én őrnagyom mellett lóháton mentem, utközben azonban visszalovagoltam a málbás szekerekhez, a melyek épen Héjasfalván voltak. Ott ládából egy jókora kardszijat kivettem s azt felcsatolván, csapatomhoz igyekeztem. A mint a szekerek mellett haladtam, egy fedett kocsiból ezen szavakat hallám hozzám kiáltani: „Szervusz Franczi, hát te is itt vagy?” mire én oda pillantván, megismertem Gyalokay Lajos századost, (jelenleg N-Váradon tszéki elnök) ki másodmagával ült a kocsiban. Ezen véletlen találkozásnak igen megörültem, mert Gyalokay is bihari fiu lévén, együtt harcoltuk le a szabadság harcot 1848-ban a ráczok elleni táborozásnál, később pedig 1848. novemberben az 55-dik zászlóalj 6. századában ő mint főhadnagy, én mint hadnagy szolgáltunk; 1848. december, 1849. január, február havában és pedig 7. 8. és 9-án az emlékezetes piskii ütközetben, a melyután ő századossá nevezetvén ki; kitűnő képességeinek felismerése után Beke József ezredes ajánlatára a törzskarhoz tétetett át szplgálatra, tőlem elvált és én helyébe főhadnagynak neveztettem ki. — A megszólítás folytán felismertem s a kocsihoz ugrattam. A kölcsönös köszönés után a mellette ülő honvéd tisztre mutatva mondá:

„Petőfi őrnagy ur a törzskarból“, -- viszont rám mutatva:

„Mütter százados“, — s egymásnak kölcsönösen bemutatván beszédbe eredtünk

A szekerek azonban csak lassan haladtak előre.

„Bizonyosan valami baj van elől azért nem mehetnek a szekerek“, mondá Gyalokay százados.

„Valószínű“ feleltem én, mire köszöntem és csapatomhoz elvágtattam

Midőn Héjasfalváról kiértem, ekkor láttam, hogy a csapatok s így az én zászlóaljam is, felvonult balra az országutról, mire lovamról leugrottam s azt egy honvéddel a málbás szekerekhez hátra küldöttem, én pedig zászlóaljához sietve, helyemet elfoglaltam.

Itt azután megtudtam, hogy a mi huszárjaink rábukantak a muszka előőrsökre s összecsaptak; mivel azonban a muszka előőrsök meghátráltak, csapataink is megindultak s a mi zászlóaljunk is előbb félszázadonként megkezdte a jobbra kanyarodást, míg az országutra értünk s itt szakaszokra fejlődöttünk Fejéregyháza felé.

Midőn az országutra érkeztünk, Petőfi és Gyalokay gyalog szintén ott voltak s hozzánk csatlakozván beszélgetve haladtunk egész Fejéregyházán keresztül, a hol zászlóaljamat őrségül balra átrendelték a már akkor ott felállitva és működésben volt ágyunk fedezetére.

Itt tehát elváltunk egymástól; Petőfi és Gyalokay együtt maradtak s azután velük ütközet folyama alatt nem találkoztam.

A mennyire visszaemlékezni tudok Petőfi katonatiszti sapkát, vitorlavászon katonai bluzt s ugyanolyan nadrágot viselt és jobb vállának balfelé, akkori divat szerint bőrtáska lógott le; határozottan nem állithatom, hanem úgy rémlik előttem, hogy oldalfegyvereként kard volt nála.

Sok mindenfélét irtak Petőfiről, sokat olvastam róla, de én azt mind részint feltűnési viszketegnek, részint légbőlkapottaknak tulajdonitom s ezek közül különösen azt, hogy Petőfi az ütközetben nem esvén el, elmenekülhetett, avagy, hogy muszka-fogságra őt elhurczolták s talán Szibériába az olombányákba internálták volna, — mert ha nem is bizonyíthatom mint szentanu Petőfinek Segesvárnál történt elestét, de mint teljes meggyőződésemet nyilváníthatom, hogy hazánk eme nagy költője Segesvárnál esett el és ott a közös sírgödőben alussza örök álmát a többi bajtársakkal; mert hiszen, a mint később tudtam meg, Gyalokay barátom volt az, aki az utolsó perczeket is együtt élte át vele.

Petőfi még az ütközet sorsának eldőlte után is, midőn már saját lovasaink gyors hátrálása által gyalogságunkat legázolták, barátjának figyelmeztetése daczára sem igyekezett menekülni s drága életét megmenteni, hanem tovább is ott maradt a csata színhelyén, mintegy elszibbasztva a látott szerencsétlen katasztrófa folytán előidézett mély fájdalomtól s ily helyzetben lepheté meg őt is a minden oldalról a csata színhelyére özönlő muszka lovasság, így tiporta és gyilkolhatta le az ellenség őt is, mint a hogy számtalan másokat, kiket azután a kirendelt katonaság és zászok a csatatéren összehordtak és halomra sirba hánytak.

Midőn 1875-ben Segesváron megtekintettem a csatatérét és a nagy sírhalmot, elmondottam az ott jelenvoltaknak, hogy én is küzdöttem és vérzettem itt a bazaért és ha nem birtam volna annyi lelki erővel, hogy magamat az elevenen való eltemettetéstől megmentsem, most én is ott feküdném a közös sírban, mire egy valakitől azon választ kaptam:

„Akkor tehát ezertizenketten feküdnének most ott, mert jelenleg ezen sírban 1011 ember fekszik.“

II.

A segesvári veszített csata.

Az emlékezetes 1849. évi július 31-én történt segesvári ütközet alkalmával a 27. honvédzászlóaljnak négy százada, t. i. a 3., 4., 5. és 6. századok, az ugynevezett szatmári önkéntesek csapatával, mely már nem emlékszem, hányadik honvéd zászlóalj számát kapta, — az ütközet kezdetén ágyu-fedezetül rendeltetett. Ekkor történt azon nevezetes esemény, hogy Macskási, a törzskarhoz tartozó kapitány odalovagolt a zászlóalj előtt csoportban álló néhány tiszthez és mondotta: „Na fiuk! vigyázzatok, mert az öreg ur (Bem) maga fogja irányozni az ágyukat a muszkák ellen!“ — mire mi figyelemmel is kísértük a következő lövéseket. Ekkor történt Skariatín muszka főtiszt ágyu golyó általi lelővettetése (Skariatín meglövéséről e leírások után még közölni fogunk egy epizódot. Matskási Antal szereplését lásd az általa irt „Történelmi Lapok“ 1892. évi folyam 23. 39. lapokon köze adott „Háromszéki önvédelmi harczról, Petőfi utolsó perczeiről, Zeyk Domokos vitéz elhulltáról“ című közleményben Szerk.)

A csata folyamán a mi balszárnyunk a muszka sereg jobb szárnyától hátra szorittatván, az én századom rendeltetett fel a hátráló székelyek támogatására. A mint „félbal“-t és „indulj“-t vezényeltem és megindultunk, a bal-

szárny szélén volt Bonda nevű hadnagyomat egy muszka ágyugolyó elütötte, mire „malum omen“ megjegyzéssel gyors lépésben indultunk fel s a velem közlött térképen száraz árok és ördög-patak közötti területről a muszkákat visszavertük és felhatoltunk egészen az erdő-hegy derekáig, a midőn az utánam nyomult honvédek kiabálása tett figyelmessé. „Százados ur, — kiálták — ne menjen előbbre, mert körül vettek a muszkák! — mire én visszapillantván, láttam, hogy a muszka gyalogság két sorban visszavonulhatásunkat elvágta. Erre én a velem volt honvédeimet magam körül gyűjtöttem s a hátunkba került muszkákat megrohantam, őket szétszortam s az előbbeni állásba visszahátrálván, legényeimet s magamat védelmi állásba helyeztem

De már akkor az általunk előbb visszavert muszka jobb szárny segítségére oly tömegesen érkezett a muszka katonaság, hogy Weisz Rudolf főhadnagynak, ki akkor Deák György őrnagy mellett a segédtszti állást töltötte be és a generális azon parancsát hozta, hogy az előnyomuló muszka sereget ismét igyekezzünk visszaverni, kénytelen voltam kijelenteni, hogy segítség nélkül lehetetlen előrehaladni, mivel legényeim tölténye is fogyatékán van és kértem segítséget, valamint töltényt is. Erre főhadnagym elvágatott s rövid időre érkezett töltény és segítségül a 27. zászlóalj 6. százada Hatfaludi Sándor parancsnoksága alatt s miután a töltények kiosztattak, ismét megkezdettük az előnyomulást.

Azonban már ekkor a Medgyesről valószínűleg időközben megérkezett muszka haderő által a mi balszárnyunk ellen oly tetemes haderő nyomult elő, hogy a mi erőfeszítéseink sikertelenek maradtak, pedig dicséretére legyen mondván a mi balszárnyunk vezetésére ott jelen volt Papp Lajos vagy Vilmos (bizonyosan nem emlékszem keresztnévére) alezredesnek, ő is mindent elkövetett az állás megtartására nézve, de sikertelenül, mert a tuluyomló erőnek engedni kellett s így visszavonulni kényszerültünk az ördög-erdőszél fedezeté mellett.

Ekkor érkezett oda Weisz Rudi azon parancsával, hogy a rendelkezésemre álló csapatokkal vonuljak le az ágyuk és a hátráló sereg fedezetére, mely parancs következtében az erdő széléből le kelle bocsátkoznom csapatommal a kalangyák közé. Mi történt a többi századokkal és a szatmári önkéntesekkel, hova vezényeltettek azok és hol működtek és egyáltalában miként történt kis seregünknek a muszkák általi szétrobbantása? — erről egyáltalában még akkor sem birtam tudomással.

Midőn a századomból még megmaradt legényéggel a fedett erdőszéli balszárnyról levonultam, azon szomorú tapasztalatra jutottam, hogy nincs már a mi seregünknek sem ágyúja sem embere, miket s kiket nekem fedezni lehetne, mert láttam, mily eszeveszett futásban kerestek menekvést magok a legjobb huszárjaink, láttam magát az öreg tábornokot is vágatni lóháton az országuton s szomorúan láttam, hogy most már csak az a feladat, hogy a bennünket minden oldalról körül özőnlő muszka lovasság, vegyesen dzsidások és kozákoktól miként mentsem meg kisdéd csapatomat. Ennélfogva azonnal négyszöget formáltattam és csendesesen kezdettem visszafelé vonulni a hegy oldalába; de csakhamar meggyőződtem, hogy veszve vagyunk, mert a sűrű kalangyák miatt nem tudtunk haladni.

A nagyobbbrészt ujonczokból álló honvédecapat legényeége — dacára parancsoknak, figyelmeztetésemnek és felvilágosításomnak, hogy csak vezényszóra tüzeljenek a lovasságra és messzről ne lőjjenek, — folyton lövöldözött, hogy a lovasságot maguktól távol tartsa, a minek csakugyan meglett az általam előre mondott és megjósolt, vesztünket előidézett azon szomorú következése, hogy midőn a lovasok észrevették, hogy már nem tüzelhetnek a legények, mert a töltény elfogyott, egészen körül fogtak bennünket.

Ekkor egy szőke fiatal dzsidás százados német nyelven felszólított, hogy tegyük le a fegyvert. Nagy meggondolatlanság volt tőlem, de mint 17 éves fiatal embernek még is megbocsátható, — kimentem a négyszög közepéből a legénység elébe, hogy vele beszéljek s abban a perczben, midőn a fegyverletételt megtagadtam, oldalt, balhátsó részére fejemnek egy kardvágást mért, mire én eszméletemet vesztve összerogytam és arczra estem

III.

Elevenek eltemetése.

Hogy mi történt ezután, arra nem emlékszem, csak hogy midőn magamhoz tértem és eszméletemet visszanyertem, azon horzasztó valóságra ébredtem, hogy többi honvédtársaim között fekszem, minden vagyonontól, rubázatomtól megfosztva, magammal tehetlen állapotban; karomat nem mozdithattam, ha pedig csak mélyebb lélegzetet akartam venni, iszonyu fájdalmat éreztem a hátamban, mi-ből azon következtetésre jutottam, hogy az embertelen ellenség, miután az első kardcsapásra lerogytam, mint már sebesült és így magammal tehetetlen állapotra juttatott ellenfelét, — összeszurkált és összevagdalt a földön s a legnagyobb vandálismust követett el. — A segesvári ütközetben az első sebet tehát jogosan kaptam, mert fegyver volt kezemben, a többi nyolczat az ellenség barbár vandálismusa mérte reám

Az ütközet után az Isten is megsiratta a kis magyar hadsereg borzasztó veszteségét és szerencsétlenségét s mireánk sebesültekre jótékony zápor esőben hullatta könnyűit, mert nagyrészt ennek köszönhetem én és számtalan mások is, hogy magunkhoz jöttünk s egy kis erőt kaptunk.

Késő alkonyatkor ki lettek századok és muszkák rendelkezve a holtak összetakarítására és a sebesültek felszedésére. Én biztosan nem tudom, muszka vagy szász volt-e azon két ember, a ki az én testem megvizsgálásával és elhurczolásával volt megbizva, de beszédjük előttem egészen idegeszerű volt, mert én sem a muszka, sem a szász nyelvet nem értettem és addig nem is hallottam. A két ember lélekzetvételemet és szívverésemet vizsgálta és bizonyosan azon megállapodásra kellett jutniok, hogy én már nem vagyok életrevaló és halálra váltam, mert egyikök megfogta a lábaimat, a másik a fejemet és vittek — vittek és pedig egyenesen azon sírgödörhöz, a hová a halottakat bedobták, s miután láttam, hogy engemet is a másvilágra akarnak küldeni, bele ragadtam a fejemnél vivő ember kezeibe, mire azután gondolkozóba estek s előttem ismeretlen nyelven beszélgetvén, lábra állítottak; ekkor én mind a két embernek a ruha gallérját a bennem felbredt életfentartási ösztönnél fogva oly erővel ragadtam meg, hogy azok azt nem voltak képesek kifeszíteni. Erre ugy látszott, hogy megváltoztatták véleményüket mert megfordított irányban a gödörtől, elvittek a kalangyák felé és azokra letettek s ugyancsak azokkal betakartak. Szerencsétlenségemre azonban a talajnak felső testem felőli része mélyebben feküdt s így, mert szólni nem tudván, segítségért nem kiabálhattam, borzasztó kinokat állottam ki, minthogy majdnem minden vérem kifolyt ereimből. Másnap kinn fetrengtünk a csataterén s ekkor mutatta meg a szász faj igazi gyűlöletét a magyarok iránt, mert a szomjuságtól gyötört szegény sebesülteknek imádással határos kérelmére sem adtak egy csepp vizet.

Ekkor történt, hogy Lüders tábornok táborkarával a csata színhelyére lovagolván, én két ép testtel elfogott honvédtüzérral felemeltem magamat és Lüders generális elé vezetettvén, neki német nyelven elpanaszoltam, ugy az elevenen eltemetetés, mint a vizmegtagadás körüli embertelen bánásmódot. Mire a tábornok méltán rendkívülieg